حکومەتی هەرێمی کوردستان – عێراق
وەزارەتی پەروەردە
بەڕێوەبەرایەتیی گشتیی پرۆگرام و چاپەمەنییەکان

زمان و ئەدەبی کوردی

بۆ پۆلی نۆیەمی بنەڕەتی

دانانی
لیژنەیەك لە وەزارەتی پەروەردە

چاپی دەیەم ٢٠١٦ زایینی ٢٧١٦ کوردی

سەرپەرشتی زانستی: سادق ئەحمد روستایی

سەرپەرشتی هونەری چاپ: عثمان پیرداود
خالد سلیم محمود
نەخشەسازی بەرگ: عادل زرار
جێبەجێکردنی بژاری هونەری: شیماء یاسین اکرم

پێشەکی:

هـەر بـە مەبەسـتی بـژارکردنو پێداچـوونەوەی پەرتووکـەکانی زمـانو ئـەدەبی کـوردی قۆنـاغی ناوەنـدی، وەزارەتـی پـەروەردەی هەرێمی کوردستان لێژنەیـەکی پێکهێنـا، تایبـەت بـە پـەرتووکی پۆلی نۆیەمی بنەڕەتی ، بـۆ ئـەوەی چـاوێك بـە پـەرتووکی پێـشوودا بخشێنێتو ئەو شوێنەی کە پێویستی بە دەست کاری کـردنو گـۆڕین هەبێ. کاری تیادا بکاتو پوختو ڕێکی بخات، لێژنەکـەمان قورسایی کارەکەی خۆی خستە سەر هەردوو بەشی ڕێزمانو ئەدەب، ئەوەی بـە پەسـەند زانـرا بـۆ ڕێکخستنەوەی پەرتووکەکـە، کـرا، بەتایبـەتی ئـەو ڕێبازەی گرتە بەر کـە لـە هـەردوو پـەرتووکی پـۆلی حـەوتەموهەشتەمـی بنەڕەتی گرتبوویـە بـەر، ئـەویش هێنانـەوەی چـەند نموونەیـەك لەهـەردوو زاری سـەرەکی زمـانی کـوردی (کرمـانجی ژووریو ژێـری)، هـەروەها گـۆڕینی بەشـی هـەرە زۆری ڕاهێنانـەکانو هێنانـەوەی ڕاهێنانی تازە.

لەبەشی ئەدەبیشدا، تاکرا، هەندێ دەستکاری پێویست لـەناوەڕۆکی بابەتەکاندا کرا، بەجۆرێکی وا کە بابەتەکان ڕوونترو ڕێـك تـر خرانـە بەردەم قوتابیـان وخوێنـدکاران، لـەزۆر شوێنیـشدا، نموونـەی تازەمـان هێناوەو نموونە کۆنـەکان وەلانـران، ئـەوەی شـایانی باسیـشە، بـۆ هـەر شـاعیرو نووسـەرێك (هۆنراوو پەخـشان) ئـەو بڕەمـان دەسـت نیـشان

کردووه که قوتابی پێویسته لەبەری بکات، بۆیە مامۆستایانی بەڕێز بەر پرسن لەم کارە.

بەشی خوێندنەوەی پەڕتووکەکە دەستکارییەکی وای تێدا نەکراوە، تەنیا هەندێ بابەتمان وەلاناو هەندێکی تر هاتنە شوێنیان.

دوا جاریش، داوا لە مامۆستایانی بەڕێزی زمانو ئەدەبیاتی کوردی دەکەین کە بەهۆی بەڕێوەبەرایەتی گشتی پەروەردەی پارێزگەکانیان ئاگادارمان بکەنەوە لە هەر کەمو کورتیو ناتەواوییەك کە لەکاتی وانە گوتنەوەدا هەستی پێدەکەن، بۆ ئەوەی بتوانین لە چاپەکانی داهاتوودا چاکیان بکەینەوە.

خوا پشت پەنای هەمووان بێ...

لێژنەی بژارکردنو
پێداچوونەوە

بەشی ڕێزمان

١. ناو لەڕووی دارشتنەوە
٢. چاوگ
٣. چاوگ لەڕووی دارشتنەوە.
٤. بەکارهێنانی چاوگ وەکو ناو.
٥. ڕەگی کار.
٦. دۆزینەوەی ڕەگی کار.
٧. چاوگ سەرچاوەی دارشتنی کارە.
٨. دەمەکانی کار (کاری ڕابوردوو)
٩. کاری ڕانەبوردوو (نهۆ).
١٠. کاری داخوازی.
١١. کاری بکەر دیارو بکەر نادیار لە شێوەزاری کرما نجی خوارووداً.
١٢. کاری بکەر دیارو بکەر نادیار لە شێوەزاری کرما نجی ژووروودا.
١٣. جێناوی پرس.
١٤. هاوەڵناوی پرس.
١٥. هاوەڵکاری پرس.
١٦. ڕستەی لێکدراو.
١٧. ئامرازی پەیوەندی.
١٨. ئامرازی خستنە سەر (دانە پاڵ).

ناو

له رووی دارشتنه‌وه

١-:

١- كه‌وێك له‌سه‌ر به‌رده‌كه هه‌ڵنیشت بوو.

٢- پاڵه‌ی كار ده‌كرد.

٣- ئه‌ڤینیا مه‌م و زینێ ناڤداره.

٤- ئازادی ده‌ستێ خۆ هاڤیته ده‌ستێ كامه‌رانی .

٥- پیاوه‌كه په‌زی له مێرگه‌كه دا ده‌له‌وه‌ڕاند .

٦- له هه‌موو هه‌ورێك باران نابارێت .

٧- ئاڤا چه‌می كێمه.

٢- أ :

١- با كوردستان به دارستان بڕازێنینه‌وه.

٢- ره‌زڤان دوو گوڵدانی هێنا.

٣- جووتیاره‌كه ده‌سته‌كی له دوو جێگه داناوه.

٤- به‌ختیار دناڤ گوڵزارو نێرگزه‌جاڕدا گه‌ڕیا.

٥- شه‌رمین هه‌ندێك سه‌رینی كڕییه.

٦- زاناو توانا پێكڤه دچنه هاڤینگه‌ها شه‌قلاوێ.

٧- نڤیسه‌رو هۆزانڤان و تۆره‌ڤانان به‌رهه‌مێن خۆ بلاڤ دكه‌ن.

٨- كۆكه‌و ناڵه‌ی نه‌خۆشه‌كه كاری لێ كردین.

٩- نەرمین حەز لە چاکەو جوانی دەکات.

١٠- هاوکارو هاوڕێ دڵسۆزن.

٢-ب:

١- دۆتماماتە گولاڤێ ژگوڵە باخێ دروست دکەت.

٢- خویشکا نەوزادی زیرەکە.

٣- هەڤالێن مە ژگردە سۆری چوونە کێوە ڕەشێ.

٤-تەمۆ لەبن رەشماڵەکە رەشمارێکی کوشت.

٥- دڵخواز سەرپۆشی هەیە.

٦- چەتۆ کەڤنە جلکان دفرۆشیت.

٧-ژێر پیاڵەکە گەلێك جوان بوو.

خستنە روو

پێشتر زانیومانە کە ناو وشەیەکە بۆ ناو لێنانی شتێك یان گیانلەبەرێك چ مرۆڤ بێت و چ هەر گیانلەبەرێکی نر بێت بەکار دێت. ئێمە لەم وانەیەدا تەماشای ناو دەکەین لە رووی دارشتنیەوە،واتە لەرووی دروست کردنییەوە، ئەمجا ئەگەر سەیری بەشی ژمارە (١) بکەین, دەبینین لە رستەکاندا ناو هەیە بۆ نموونە:

١- له رسته‌ی یه‌که‌مدا وشه‌ی(که‌و,به‌رد) ناوی ساده‌ن و واتاو مه‌به‌ستێك نیشان ده‌ده‌ن،هه‌ریکه‌یان له یه‌ك وشه‌ی واتادار پێك هاتووه.

٢- له ڕسته‌ی دووه‌مدا وشه‌ی(پاڵه,کار) هه‌ردووکیان ناوی ساده‌ن هه‌ر یه‌که‌یان واتا و مه‌به‌ستێك نیشان ده‌دات،هه‌روه‌ها هه‌ر یه‌که‌یان له یه‌ك وشه‌ی واتادار پێکهاتووه.

٣- له ڕسته‌ی سێیه‌مدا وشه‌ی (ئه‌ڤین،مه‌م،زین) ناوی ساده‌ن واتاو مه‌به‌ستێك نیشان ده‌ده‌ن،هه‌ریه‌که‌یان له یه‌ك وشه‌ی واتادار پێکهاتووه.

٤- له ڕسته‌ی چواره‌مدا وشه‌ی(ئازاد،ده‌ست،کامه‌ران)ناوی ساده‌ن ماناو مه‌به‌ستێك نیشان ده‌ده‌ن،هه‌ریه‌که‌یان له یه‌ك وشه‌ی واتادار پێکهاتووه.

٥- له رسته‌ی پێنجه‌مدا وشه‌ی (پیاو،په‌ز،مێرگ)ناوی ساده‌ن ماناو مه‌به‌ستێك نیشان ده‌ده‌ن، هه‌ریه‌که‌یان له یه‌ك وشه‌ی واتادار پێکهاتووه.

٦- له رسته‌ی شه‌شه‌مدا وشه‌ی(هه‌ور، باران) ناوی ساده‌ن ماناو مه‌به‌ستێك نیشان ده‌ده‌ن،هه‌ریه‌که‌یان له یه‌ك وشه‌ی واتادار پێکهاتووه.

٧- له رسته‌ی حه‌وته‌مدا وشه‌ی(ئاڤ ، چه‌م) هه‌ردووکیان ناوی ساده‌ن و ماناو مه‌به‌ستێك نیشان ده‌ده‌ن، هه‌ریه‌که‌یان له یه‌ك وشه‌ی واتادار پێکهاتووه.

هەروەها لە رستەکانی ژمارە(٢) دەبینین:

١- لە رستەی یەکەمدا وشەی (کوردستان،دارستان) هەردووکیان ناوی داڕژاون ماناو مەبەستێك نیشان دەدەن، هەریەکەیان لە وشەیەکی واتادار لەگەڵ پاشگرێك پێکهاتووە، ناوی (کوردستان) لە ناوی (کورد) لەگەڵ پاشگری (ستان) پێکهاتووە،ناوی (دارستان) لە ناوی (دار) لەگەڵ پاشگری (ستان) پێکهاتووە,واتە (ناو + پاشگری ستان).

٢- لە رستەی دووەمدا وشەی (رەزڤان، گوڵدان) هەردووکیان ناوی داڕژاون ماناو مەبەستێك نیشان دەدەن، لە ڕووی دروست کردنەوە ، لە وشەیەکی واتادار لەگەڵ پاشگرێك پێکهاتوون، ناوی (رەزڤان) لە ناوی (رەز) لەگەڵ پاشگری (ڤان) پێکهاتووە،ناوی (گوڵدان) لە ناوی(گوڵ) لەگەڵ پاشگری (دان) پێکهاتووە، واتە (ناو+ ڤان)، (ناو+دان).

٣-لە رستەی سێیەمدا وشەی(جووتیار،دەستەك،جێگە) هەرسێکیان ناوی داڕژاون و مانا و مەبەستێك نیشاندەدەن،لە ڕووی دروستکردنەوە هەریەکەیان لە وشەیەکی واتادار لەگەڵ پاشگرێك پێکهاتووە،ناوی (جووتیار) لە ناوی (جووت) لەگەڵ پاشگری (یار) پێکهاتووە، ناوی (دەستەك) لە ناوی (دەست) لەگەڵ پاشگری (ەك) پێکهاتووە، ناوی (جێگە) لە ناوی (جێ) لەگەڵ پاشگری (گە) پێکهاتووە، واتە (ناو+یار)، (ناو+ەك) ، (ناو+ گە).

٤– له ڕستەی چوارەمدا وشەی (بەختیار، گوڵزار،نێرگزەجاڕ)
هەرسێکیان ناوی داڕژاون و ماناو مەبەستێك نیشان دەدەن، هەریەکەیان لە وشەیەکی واتادار لەگەڵ پاشگرێك پێکهاتووە، ناوی (بەختیار) لە ناوی (بەخت) لەگەڵ پاشگری (یار) پێکهاتووەوناوی (گوڵزار) لە ناوی (گوڵ) لەگەڵ پاشگری (زار) پێکهاتووە، ناوی (نێرگزەجاڕ) لە ناوی (نێرگز) و ئامرازی(ە)و پاشگری (جاڕ) پێکهاتووە، واتا (ناو+یار)،(ناو+زار)،(ناو +ە+جاڕ).

٥– له ڕستەی پێنجەمدا وشەی (شەرمێن,سەرین) ناوی داڕژاون و ماناو مەبەستێك نیشان دەدەن، هەریەکەیان لە وشەیەکی واتادار لەگەڵ پاشگرێك پێکهاتووە، ناوی (شەرمێن) لە ناوی (شەرم) لەگەڵ پاشگری (ین) پێکهاتووە،ناوی (سەرین) لە ناوی (سەر) لەگەڵ پاشگری(ین) پێکهاتووە،واتە (ناو+ین).

٦– لەڕستەی شەشەمدا وشەی (زانا،توانا،هاڤینگە) ناوی داڕژاون و ماناو مەبەستێك نیشان دەدەن، هەریەکەیان لە وشەیەکی واتادار لەگەڵ پاشگرێك پێکهاتووە، ناوی (زانا) لە ڕەگی کار (زان) لەگەڵ پاشگری (ا) پێکهاتووە، ناوی (توانا) لە ڕەگی کار (توان) لەگەڵ پاشگری (ا) پێکهاتووە،ناوی (هاڤینگە) لە ناوی (هاڤین) لەگەڵ پاشگری (گە) پێکهاتووە، واتە (ڕەگی کار+ا) (ناو + گە).

٧–له ڕستەی حەوتەمدا وشەی (نڤیسەر،هۆزانڤان،تۆرەڤان) ناوی داڕژاون، هەریەکەیان واتاو مەبەستێك نیشان دەدەن، لەڕووی دروست کردنەوە هەریەکەیان لە وشەیەکی واتادار لەگەڵ پاشگرێك پێکهاتووە،ناوی (نڤیسەر) لە رەگی کار (نڤیس) لەگەڵ پاشگری (ەر) پێکهاتووە، ناوی (هۆزانڤان) لە ناوی (هۆزان) لەگەڵ پاشگری (ڤان) پێکهاتووە، ناوی (تۆرەڤان) لە ناوی (تۆرە)(تۆر) لەگەڵ پاشگری (ڤان) پێکهاتووە،واتە(رەگی کار+ەر)(ناو+ڤان)

٨–له رستەی هەشتەمدا وشەی (کۆکە،ناڵە) ناوی داڕژاون و ماناو مەبەستێك نیشان دەدەن، لەڕووی پێکهاتنەوە هەریەکەیان لە وشەیەکی واتادار لەگەڵ پاشگرێك پێکهاتووە،ناوی (کۆکە) لە رەگی کار (کۆك) لەگەڵ پاشگری(ە) پێکهاتووە، ناوی)(ناڵە) لە ڕەگی کار (ناڵ) لەگەڵ پاشگری (ە) پێکهاتووە واتە(ڕەگی کار+ە)

٩– له رستەی نۆیەمدا وشەی (نەرمین،چاکە، جوانی) ناوی داڕژاون و ماناو مەبەستێك نیشان دەدەن، هەریەکەیان لە وشەیەکی واتادار لەگەڵ پاشگرێك پێکهاتووە،ناوی (نەرمین) لە هاوەڵناوی چۆنی (نەرم) لەگەڵ پاشگری (ین) پێکهاتووە، ناوی (چاکە) لە هاوەڵناوی چۆنی (چاك) لەگەڵ پاشگری (ە) پێکهاتووە, ناوی (جوانی) لە هاوەڵناوی چۆنی(جوان) لەگەڵ پاشگری (ی) پێکهاتووە، واتە (هاوەڵناو+پاشگر).

١٠-له ڕستەی دەیەمدا وشەی (هاوکار،هاوڕێ) ناوی داڕژاون و ماناو مەبەستێك نیشان دەدەن، لەڕووی دروست کردنیەوە هەریەکەیان لە پێشگری (هاو) لەگەڵ ناوی (کار) پێکاتووە، ناوی هاوڕێ لە پێشگری (هاو) لەگەڵ ناوی (ڕێ) پێکهاتووە لە پێشگر + ناو.

هەروەها لە ڕستەکانی ژمارە (٢) بەشی(ب) دەبینین:

١- لە ڕستەی یەکەمدا وشەی(دۆتمام،گولاڤ ،گوڵەباخ) ناوی لێکدراون و ماناو مەبەستێك نیشان دەدەن، لەڕووی دروست کردنەوە هەریەکەیان بەم شێوەیە پێکهاتووە، ناوی (دۆتمام) لە دوو ناو پێکهاتووە،(ناو+ناو)،(دۆت+مام) ناوی گولاڤ لە دوو ناو پێکهاتووە(گوڵ+ئاڤ) واتە(ناو+ناو)، ناوی گوڵە باخ لە دوو ناو لەگەڵ ئامرازی (ە) کە کەوتۆتە نێوانیان پێکهاتووە،(گوڵ،ە،باخ)،(ناو+ە+ناو).

٢- لە ڕستەی دووەمدا وشەی(نەوزاد) ناوێکی لێکدراوە و ماناو مەبەستێك نیشان دەدات، هاوەڵناوی (نەو) لەگەڵ ناوی (زاد) پێکهاتووە، واتە (هاوەڵناو+ناو).

٣- لە ڕستەی سێیەمدا وشەی (گردە سۆر،کێوەڕەش) ناوی لێکدراون و ماناو مەبەستێك نیشان دەدەن، ناوی (گردەسۆر) لە ناوی (گرد) لەگەڵ ئامرازی (ە) و هاوەڵناوی (سۆر) پێکهاتووە،(ناو+ە+هاوەڵناو) ناوی (کێوەڕەش) لە ناوی (کێو) و ئامرازی (ە) و هاوەڵناوی(ڕەش) پێکهاتووە،(ناو+ە+هاوەڵناو).

٤– له ڕستەی چوارەمدا وشەی (ڕەشماڵ،ڕەشمار) ناوی لێکدراون ماناو مەبەستێك نیشان دەدەن ،ناوی (رەشماڵ) له هاوەڵناوی چۆنی (ڕەش) لەگەڵ ناوی (ماڵ) پێکهاتووە، ناوی (ڕەشمار) لە هاوەڵناوی چۆنی (ڕەش) لەگەڵ ناوی(مار) پێکهاتووە، واتە(هاوەڵناوی چۆنی+ناو).

٥– لە رستەی پێنجەمدا وشەی (دڵخواز، سەرپۆش) ناوی لێکدراون و ماناو مەبەستێك نیشان دەدەن،ناوی (دڵخواز) لە ناوی (دڵ) لەگەڵ رەگی کار (خواز) پێکهاتووە،ناوی(سەرپۆش) لە ناوی (سەر) لەگەڵ رەگی کار (پۆش) پێکهاتووە، واتە(ناو+رەگی کار).

٦–لە رستەی شەشەمدا وشەی (کەڤنەجلك) ناوێکی لێکدراوە و ماناو مەبەستێك نیشان دەدات، لە هاوەڵناوی (کەڤن) و ئامرازی (ە) و ناوی (جلك) پێکهاتووە،(هاوەڵناو +ە+ناو).

٧–لە رستەی حەوتەمدا وشەی (ژێرپیاڵە) ناوێکی لێکدراوەو ماناو مەبەستێك نیشان دەدات ، لە هاوەڵکاری (ژێر) لە گەڵ ناوی (پیاڵە) پێکهاتووە واتە (هاوەڵکار + ناو)

دەستوور

:ناو لەڕووی دارشتنیەوە (دروست کردنیەوە) دەکرێت بە دووجۆر

١- ناوی سادە : ئەو ناوەیە کە لە یەك وشەی واتادار پێکهاتووە ماناو مە بەستێکی داوە بە دەستەوە وەکو (کەو ، بەرد ، هەور، دەست)

٢- ناوی ناسادە ئەمیش دەکرێت بە دووجۆر :

ئـ - ناوی دارِژاو: ئەو ناوەیە لە وشەیەکی واتادار لەگەلْ پاشگرێك یا لەگەلْ پیشگرێك پێك هاتووە بەم شێوەیە :

١- (ناو + پاشگر) وەکو (کوردستان ، گوڵدان ، جێگە)

٢- (ناو + ە +پاشگر) وەکو (نێرگزە جار)

٣- (ڕەگی کار + پاشگر) وەکو (زانا ، نالە ، نقیسەر)

٤- (ئاولناو + پاشگر) وەکو (نەرمین ، چاکە ، جوانی)

٥- (پێشگر + ناو) وەکو (هاوکار ، هەڤال ، هەمسەر ، هامراز)

ب- ناوی لێکدراو : ئەو ناوەیە کە لە دوو وشەی واتادار یا پتر پێکهاتووە ،بەم شێوەی خوارەوە:

١- (ناو + ناو) وەکو (دۆتمام ، سۆلاڤ ، ماستاو)

٢- (ناو + ە + ناو) وەکو (گوڵە باغ ، گوڵە گەنم)

٣- (ناو + ە + هاوڵناو) وەکو (گردە سۆر ، کێوە رەش ، کێلە شین)

٤- (هاوڵناو + ناو) وەکو (ڕەشمال ، ڕەشمار، سۆرگوڵ ، نەوزاد)

٥- (ناو + ڕەگی کار) وەکو (دڵخواز ، سەرپۆش)

٦- (هاوەڵکار + ناو) وەکو (ژێرپیاڵە ، ژێرزەمین)

ڕاهێنانی (١)

بۆ هەریەکێك لەم پاشگرانەی خوارەوە دوو ناوی داڕژاو بهێنە و لە ڕستەدا بە کاریان بهێنە : (ایی ، ین ، ەلأن ، گار ، ێن)

ڕاهێنان (٢)

پێنج ناوی لێکدراو بهێنەوە بە مەرجێك سێیان لە هاوەڵکارو ناوێك پێکهاتبێت و یەکێك لە دوو ناو پێکهاتبێت و ئەوی تر لە ناوێك و ڕەگی کار پێکهاتبێت .

راهێنانی (٣)

لەم دێرە هۆنراوەی خوارەوە هەرچ ناوێك هەیە دەری بهێنەو جۆرەکەی دیار بخە :

١- گەرمی و تەڕی ی بەهارە کە پشکۆ کوژایەوە
پشکۆی گولا تەشێن بە نەسیم بوو گەشایەوە ـ نالی ـ

٢- دەستم کە بەسەت وەعدە لەسەد جێگە شکاوە
جەبری نییە ئەم کەسرە هەتا نەیخەمە ئە ستۆ ـ نالی ـ

٣- سۆرگوڵی تەڕ ژ خوناڤــــێ
لێڤ کولیلکا بێن گولاڤــــێ
رووی چۆ هەیڤا پڕسیتاڤــێ
کوشتم تە ب داخا دووچاڤا
تیر کو بەردا بوو هناڤــــا
نەشیام ئەز پاڤێم دووگاڤـا
ژ کویری و ساریا برینـــێ

ـ تاهیر رۆشدی ـ

راهێنان (٤)

لەم پارچە نووسینەدا هەرچ ناوێك هەیە دەری بهێنە، چۆن دروست کراوە ؟

(دەگێڕنەوە جوامێر پیاوەکی بە تەمەن و دونیا دیتە بوو، ڕۆژەکی بەهارێ دگەڵ چەند هەڤالێن خۆ چوونە ئاقاری ، ل بن دار هەنارێك روونیشتن ، ناوچەکە بە گوڵ و نێرگزو شەوبۆ

داپۆشرابوون قاسپەی کەو ، دەنگێ سویسکەو باڵندەکانی تر لەگەڵ خورەی ئاوی قەد پاڵی چیا تێکەڵ بەیەکتر دەبوون ،دلێ وان ب ڤی دیمەنی گەلەك خۆش بوو، پاشی کە نانیان خوارد ، جوامێر دەستێ خۆ هاڤێتە پاخەلا خۆو چە قووەك دەرهێنا ، سێوەکانی پێ کردە دوو کەرت و دابەشی کردن ، ئەڤجا دنکە سێوەکانی کۆکردەوە رابوو چوو وێڤەتر جهەك خۆش کردو بە چەقووا خۆ زەڤی کۆلا و هندەك دندك چاندن ، گۆت : رۆژك دێ هێت ئەڤان دندکان دبنە دارسێڤ ، دێ سێڤێن سۆرگرن ، لە مێژە گوتراوە ، (چاندیان، خواردمان ، دە چێنین ، دەخۆن) .

راڤە کردنی پەیڤان

هەڵنیشت	:	دادا
پاڵە	:	کرێکار
هاڤێتە	:	خستیە : دایە
دەلەوەڕاند	:	دچەراند
بڕازێنەوە	:	بخەملینین
سەرین	:	بالیف
کۆکە	:	کۆخك
دۆتمام	:	کچە مام
سەرپۆش	:	دەرسۆك

بێن	:	بۆن
نەشیام	:	نەمتوانی
گاڤ	:	هەنگاو
رابوو	:	هەڵسا
پشکۆ	:	پەنگر
گولاٚ تەشێن	:	گوڵ ئاگرین
لێڤ کولیکا	:	لێو کوڵوکە, لێو گوڵ
ژکویری و ساریا برینێ	:	لەبەر قوڵی و ساردی برینم
ئاقاری	:	دەڤەری گوندی
دەستێ خۆ هاڤێتە پاخەلاخۆ	:	دەستی برد بۆ ناو گیرفانی
دندك	:	دەنك، دنـــك

چـــــــاوگ

(ئاشکرایە کە نەتـەوەی کـورد زۆر لەمێـژە لـە تێکۆشـانێکـی سـەختی بەردەوام بووە، بۆ ڕزگارکردنی نیشتمانەکەی لەژێر چەپۆکی داگیرکەراندا، ڕابوون و ڕاپەڕین و شۆڕشـی بـەرپاکردووە، قوربـانی دان لـە پێنـاوی ئـەم مەبەستە پیرۆزەیدا، بە ئەرکێکی ڕەوا زانیوە، هەڵستانەوەی دوای کـەوتنی، نیشانەی نەبەردی و زیندوویی بووە، پتەوکردنی ریزەکانی گەل و یەکگرتنی هەموو لایەکان و هەڵمەت بردن بـۆ سـەر دام و دەزگـای ڕژێـم لـە ڕاپەڕینـە مەزنەکـەی بـەهاری (١٩٩١)ز سـەرکەوتنی بەدەسـت هێنـا، دامەزرانـدنی پەرلـەمان و حوکومـەتی کوردسـتان بەرهـەمی خـوێنی شـەهیدانی گـەلی کوردستانە.

پاراستنی ئەم دەستکەوتە مەزنانە ئـەرکێکی نیـشتمانییە لەسـەر شـانی هەموو مرۆڤێکی دڵسۆزە ، چوون بەرەو بەدەست هێنـانی ئامـانجی پیرۆزتـر، هەر بە ڕێکخستنی ریزەکانی گـەل و چەسـپاندنی یاسـاو چارەسـەرکردنی کێشەکان لە ڕێگای گفتوگۆو دانیشتن لەسەر مێزی ئاشـتی و گرنگـی دان بە خوێندن و فراوان کردنی پرۆسەی دیموکراسی دەبێت).

خستنە ڕوو:

لەم پارچە نووسینەی سەرەوە ئەگەر سەیری پەیڤەکانی (تێکۆشـان، ڕزگـارکردن، ڕابـوون، ڕاپـەڕین، قوربـانی دان، هەڵـستانەوە، کـەوتن، پتەوکردن، یەکگرتن، هەڵمەت بردن، ڕاپـەڕین، سـەرکەوتن، دامەزرانـدن،

پاراستن، چوون، بەدەست هێنان، ڕێکخستن، چەسپاندن، چارەکردن، دانیشتن، گرنگی دان، خوێندن، فراوان کردن) بکەین، دەبینین هەر یەکەیان مانایەکی سەربەخۆی هەیە. هەروەها هەر یەکەیان لەشوێنی خۆیدا ڕوودانێك یا کردەوەیەك دەردەخات بەڵام نەدراوەتە پاڵ کەسێك یا شتێكو کاتی تێدا دیار نییە، گەردانیش ناکرێت، بەو جۆرە وشانە دەگوترێت چاوگ (ژێدەر). ئەگەر جارێکی تر سەیری ئەو چاوگانە بکەین، دەبینین.

١. هەر یەکێك لەو چاوگانە کۆتاییان بە (ان، ین، دن، تن، وون) هاتووە کە پێی دەگوترێت نیشانەی چاوگ بەم پێیە چاوگ دەکرێت بە پێنج بەشەوە.

١. **چاوگی ئەلفی** : ئەو چاوگەیە کە پیتی پێش (ن) (ا)یە.

٢. **چاوگی یائی** : ئەو چاوگەیە کە پیتی پێش (ن) (ی)یە.

٣. **چاوگی دالی** : ئەو چاوگەیە کە پیتی پێش (ن) (د)یە.

٤. **چاوگی تائی** : ئەو چاوگەیە کە پیتی پێش (ن) (ت)یە.

٥. **چاوگی واوی** : ئەو چاوگەیە کە پیتی پێش (ن) (وو)ە.

هەروەها بە پیتی (ن)ی کۆتایی چاوگ دەگوترێت نوونی چاوگ، ئەمجا هەر چ چاوگێك لەزمانەکەماندا هەیە کۆتایی بە یەکێك لەو نیشانانەی سەرەوە دێت.

٢. هەر یەکێك لەم چاوگانە لە ڕستەدا وەکو ناوێك بەکاردێت.

٣. چاوگ سەرچاوەی دارشتنی کارە لەکاتە جیاوازەکاندا دەبێتە سەرچاوەی دروست کردنی گەلێك وشەی تر.

هەندێك چاوگ هەن بێ پاشگری (ەوە) مانایان تـەواو نابێـت، وەکـو (خـولان- حەسـان- پـاڕان- کـولان- ڕشـان). لەگـەڵ پاشـگری (ەوە) دەبنــە (خولانــەوە- حەســانەوە- پاڕانــەوە- کولانــەوە- ڕشــانەوە). چــاوگی دالی لــە هەنــدێك شــوێنی کرمــانجی ژووروو پیتــی (د)ی تێــدا دەرناکەوێت وەکو (مردن، مرن- خواردن، خوارن- بردن، برن).

دەستوور:

چاوگ وشەیەکە ڕووداندێك یا کردەوەیەك نیشان دەدات، بەڵام ئـەم کردەوەیـە نەخراوەتە پاڵ کەسێك یا شتێك، کاتیشی تێدا دیار نییە.

لەڕسـتەدا وەکـو نـاو بـەکاردێتو هـەموو تایبەتییـەکانی نـاو وەدەگرێـتو ئەرکەکانی ناویش دەبینێت. دەبێتە سەرچاوەی دروست کردنی کارو گەلێك وشـەی تریش. نیشانەکانی چاوگ ئەمانەن: (ان- ین- دن- تن- وون).

بە پیتی (ن)ی کۆتایی چاوگ دەگوترێت (نوونی چاوگ).

ڕاهێنان (١)

ئەم چاوگانە لەڕستەدا بەکاربهێنە:

دروون، لڤین، کەوتن، هەڵبژاردن، سەرکەوتن، چوون، یەکگرتن.

ڕاهێنان (٢)

نموونە بە ڕستە بۆ ئەمانە بهێنەوە:

أ- دوو چاوگی ئەلفی. ب- دوو چاوگی یائی.

جـ- دوو چاوگی تائی. د- دوو چاوگی واوی.

هـ- دوو چاوگی دالی.

ڕاهێنان (٣)

لەم دێرە هۆنراوانەی خوارەوەدا هەر چ چاوگێك هەیە دەری بهێنە:

١. **ژیانی من بەبێ تۆ چاوەکەم قوربانی مردن بێ**

پیاڵەی عەیشەکەی من دوور لە باڵاکەت سەرەو بن بێ (فکری)

٢. **ڕۆژگار هەمووی هەر کار بێ‌و فرمان**

هەر چەوسانەوە، زیان ئازار دان (کامل ژیر)

٣. **من ئومێدە بچمە واری لیسەکی ئاڤا بکەم**

هەر ژ زانین پێشڤەدا بچن بۆ بهار خەملانە دل (کەتانی)

٤. **دابهێت ڕۆژا کەنینێ‌و گەشتنا چەندی دلا**

ڕێك دبن گوڵ چەند ڕەنگی دا بگەڕیت ئەزمانە دل (کەتانی)

ڕاهێنان (٤)

جیاوازی لەنێوان وشەی (ڕۆیشتن) لەم دوو ڕستەیەدا چییە، ڕوونی بکەرەوە:

١. ڕۆیشتن جۆرێکە لە وەرزش.

٢. ئەوان ڕۆیشتن بۆ کتێبخانە.

ڕاڤەکردنی پەیڤان

تێکۆشانێکی سەخت	:	خەباتەکا گران
چەپۆك	:	تەپ
پتەوکردن	:	موکمکردن
درووَن	:	دروین
لڤین	:	جولانەوە
بالآ	:	بەژن
لیس	:	کۆلێت، زنج، کووخ
فرمان	:	ئیش، شوول
بچمە واری	:	بچمە هەواری
ڕۆژا کەنینێ	:	ڕۆژی شادیو پێکەنین

چــــاوگ
لەڕووی دارشتنییەوە

/١

١. کوتانی منداڵان دژی نەخۆشییەکان پێویستە.

٢. ب هاتنا وە ئەم دڵشاد بووین.

٣. وڵاتەکەمان بە چاندنی درەخت دەڕازێتەوە.

٤. نرخی دروونی کراسەکە گران بوو.

٥. پشکڤتنا بشکۆژێن گولان ل بهاران دبیت.

٦. خوێندنم تەواو کردووە.

/٢ ئـ-

١. ب ڤەکرنا خوێندنگەهان وەلات پێش دکەڤیت.

٢. هەڵبژاردنەکەیان ئەنجامدا.

٣. ڕاسپاردنەکەم پێ گەیشت.

٤. تێگەیشتن بناغەی زانستییە.

٥. هەر بە خوێندنەوە زانیاریی نوێ فێردەبین.

٦. وەراندنی گوڵی باخان قەدەغەیە.

٧. هەڵدانەوەی لاپەڕەیەکی نوێ بۆ ئێمە پێویستە.

ب-

١. ئاڤدانا باغچان گەلەك پێدڤییە.

٢. ئێمە بۆ یارمەتی دانی ئێوە هاتووین.

٣. جوان کردنی شار ئەرکێکی نیشتمان پەروەرییە.

٤. بە گەرم بوون تەنە ڕەقەکان لێك دەکشێن.

٥. **دەست پێ کرنا هەر کارەکی پێویستی ب نەخشە دانانێ هەیە.**

٦. **ڕاستکردنەوەی هەڵەکانم خوێندەوە.**

٧. **ل ناڤ برنا زۆر دارێ ئارمانجامەیە.**

٨. **لە خۆ چوون دیاردەی نەخۆشییە.**

٩. **بە بەهێزکردنی پەیوەندی نێوان لایەنەکان کۆمەڵ بەرەو خۆشی دەچێت.**

خستنە ڕوو:

لەبابەتی پێشوودا ئەوەمان زانی کە چاوگ ڕووداوێک نیشان دەداتو بەکات نەبەستراوەتەوەو نەخراوەتە پاڵ کەسێك یا شتێك بەڵام لێرەدا مە دڤێت بزانین کە چاوگ لەڕووی دروست کردنییەوە چەوا پێك دێت؟ کاتێك سەیری ڕستەکان دەکەین، دەبینین چاوگ لەڕووی دروست کردنییەوە بەم شێوەی خوارەوە دەبێت:

١- لەڕستەکانی ژمارەیەکدا (١) پەیڤەکانی (کوتان، هاتن، چاندن، دروون، پشکڤتن، خوێندن) هەموویان چاوگی سادەن، هەر یەکێك لەم چاوگانە ڕووداوێکی نیشان داوەو مانایەکی سەربەخۆی هەیە، بەڵام ئەگەر لەڕووی دروست کردنییەوە تەماشای بکەین، دەبینین هەر یەکێکیان لە یەك وشەی واتادار پێکهاتووە.

١. ئـ: لەڕستەکانی ژمارە (٢)ی بەشی (ئـ)دا وشەکانی (ڤەکرن، هەڵبژاردن، دەرکەوتن، ڕاسپاردن، تێگەیشتن، سەرکەڤتن، خوێندنەوە، وەراندن، هەڵدانەوە) هەموویان چاوگی دارێژراون. لە

ڕووی دروست کردنیانــەوە هــەر یــەکێك لــەم چــاوگانە لــە وشــەیەکی واتادار لەگەڵ زیادەیەك پێکهاتووە، بەم شێوەی خوارەوە:

١. چـاوگی (ڤـەکرن) لـە پێـشگری (ڤـە) لەگـەڵ چـاوگی سـادە (کـرن) پێکهاتووە.

٢. چـاوگی (هەڵبـژاردن) لـە پێـشگری (هـەڵ) لەگـەڵ چـاوگی سـادە (بژاردن) پێکهاتووە.

٣. چـــاوگی (ڕاســـپاردن) لـــە پێـــشگری (ڕا) لەگـــەڵ چـــاوگی ســـادە (سپاردن) پێکهاتووە.

٤. چـاوگی (تێگەیـشتن) لـە پێـشگری (تـێ) لەگـەڵ چـاوگی سـادە (گەیشتن) پێکهاتووە.

٥. چاوگی (خوێندنەوە) لە چاوگی سادە (خوێنـدن) لەگـەڵ پاشـگری (ەوە) پێکهاتووە.

٦. چـاوگی (وەرانـدن) لـە چـاوگی سـادە (وەریـن) لەگـەڵ پاشـگری (اندن) پێکهاتووە. لێرەدا ڕەگی کار وەردەگیرێت (وەر+ اندن).

٧. چـاوگی (هەڵدانـەوە) لـە پێـشگری (هـەڵ)و چـاوگی سـادە (دان)و پاشگری (ەوە) پێکهاتووە.

٢- ب: لـە ڕسـتەکانی ژمـارە (٢)ی بەشـی (ب)دا پەیڤـەکانی (ئاڤـدان، یارمەتیدان، جـوان کـردن، گـەرم بـوون، دەسـت پـێ کـردن، ڕاسـت کردنەوە، لە ناڤ بردن، لە خۆچوون، بەهێزکردن) هـەموویان چـاوگی

لێكدراون لە ڕووی دروست كردنیانەوە هەر یەكێكیان لە دوو وشەی واتادار یا پتر پێكهاتووە، بەم شێوەی خوارەوە:

١. چاوگی (ئاڤدان) لە ناوی (ئاڤ) لەگەڵ چاوگی سادە (دان) پێكهاتووە.
٢. چاوگی (یارمەتی دان) لەناوی (یارمەتی) لەگەڵ چاوگی سادە (دان) پێكهاتووە.
٣. چاوگی (جوان كردن) لە هاوەڵناوی (جوان) لەگەڵ چاوگی سادە (كردن) پێكهاتووە.
٤. چاوگی (گەرم بوون) لە هاوەڵناوی (گەرم) لەگەڵ چاوگی سادە (بوون) پێكهاتووە.
٥. چاوگی (دەست پێكرن) لە ناوی (دەست) لەگەڵ چاوگی دارێژراوی (پێكرن) پێكهاتووە.
٦. چاوگی (ڕاست كردنەوە) لە هاوەڵناوی (ڕاست) لەگەڵ چاوگی دارێژراوی (كردنەوە) پێكهاتووە.
٧. چاوگی (ل ناڤ برن) لە گرێی هاوەڵكاری (ل ناڤ) لەگەڵ چاوگی سادە (برن) پێكهاتووە.
٨. چاوگی (لە خۆچوون) لە گرێی ناویی (لە خۆ) لەگەڵ چاوگی سادە (چوون) پێكهاتووە.
٩. چاوگی (بەهێز كردن) لەگرێی هاوەڵناویی (بەهێز) لەگەڵ چاوگی سادە (كردن) پێكهاتووە.

دەستوور:

چاوگ لەڕووی دارشتنییەوە دەکرێت بە دوو جۆر:

١. چاوگی سادە: ئەو چاوگەیە کە تەنیا لەیەك وشەی واتاداری سەربەخۆ پێکهاتووە. وەك: نووسین، خوێندن، نووستن، کێلاَن، بوون، کردن

٢. چاوگی ناسادە: ئەمیش دەکرێت بە دوو جۆر:

أ- چاوگی دارێژراو: ئەو چاوگەیە کە لە چاوگێکی سادە لەگەڵ پێشگرێك یا لەگەڵ پاشگرێك یا لەگەڵ هەردووکیان پێکهاتووە:

١- (پێشگر+ چاوگی سادە) وەك: هەڵبوون، ڕاکردن، بەرکەوتن، لێدان.

٢- (چاوگی سادە+ پاشگر) وەك: خواردنەوە، خوێندنەوە.

٣- (پێشگر+ چاوگی سادە+ پاشگر) وەك: هەڵبوونەوە، ڕاکردنەوە، لێدانەوە.

پێشگرەکان: (هەڵ، دا، ڕا، پێ، تێ، دەر، بەر، ڤە، لێ).

پاشگرەکان: (ەوە، اندن)

ب- چاوگی لێکدراو: ئەو چاوگەیە لە چاوگێکی سادە یا دارێژراو لەگەڵ وشەیەکی واتاداری تر یا پتر پێکهاتووە. بەم شێوەیە:

١- (ناو + چاوگی سادە) وەك: یارمەتیدان، دەستگرتن.

٢- (هاوەڵناوی چۆنی+ چاوگی سادە) وەك: گەورەکردن، گەرم بوون.

٣- (ناو+ چاوگی دارێژراو) وەك: دەست هەڵگرتن، سەرهەڵبڕین.

٤- (هاوەڵناوی چۆنی+ چاوگی دارێژراو) وەك: ڕاستکردنەوە، چاکبوونەوە.

٥- (گرێی ناوی+ چاوگی سادە) وەك: بەخێوکردن.

٦- (گرێی هاوەڵناوی+ چاوگی سادە) وەك: بەهێزکردن.

٧- (گرێی هاوەڵکاری+ چاوگی سادە) وەك: لە ناڤ چوون، لەناوبردن.

گرێی ناوی و هاوەڵناوی و هاوەڵکاری لەگەڵ چاوگی دارێژراویش چاوگی لێکدراو پێك دەهێنن.

ڕاهێنان (١)

لەم چاوگە سادانەی خوارەوە چاوگی داڕێژراوو لێکدراو دروست بکە:

(چوون، کێشان، گرتن، کەڤتن، بڕین، هێنان)

ڕاهێنان (٢)

جیاوازی لەنێوان چاوگی داڕێژراو و لێکدراو چییە لە ڕووی دروست کردنییەوە؟ بە نموونە ڕوونی بکەوە.

ڕاهێنان (٣)

لەم دێرە هۆنراوانەی خوارەوەدا چاوگەکان دەربهێنەو جۆرو شێوەی دروست کردنیان دیار بخە:

١. لاوی کورد مەردە لەمردن قەتعییەن باکی نییە
پەندی پێشینان ڕاستە بەرخی نێر بۆ سەربڕین (بێکەس)

٢. هەر چەندی بسۆهتنێ وەکی من
ئەمما نە بگۆهتنێ وەکی من (خانی)

٣. لەسەر خۆ چوونە، شەیدا بوونە، قوڕ پێوانە، سووتانە
هەتا مردن موحببەت ئیشی زۆرە ڕێزی لێ دەگرم (مەحوی)

ڕاهێنان (٤)

(خوێندن چاوی مرۆڤ دەکاتەوە)

چەند دێڕێك لەسەر ئەم باسە بنووسە، ئەمجا هەر چاوگێك هەبێت دەری بهێنەو جۆرەکەی بنووسە.

ڕاڤەکردنی پەیڤان

↑		↓
وە	:	ئێوە
بشکۆژ	:	خونچە
بناغە	:	بنیات

بەکارهێنانی چاوگ وەکو ناو

ئـ/

١. نووسینەکەم هێناوە.

٢. نووسینەکانم کۆکردەوە.

٣. ئاخافتنا باش دڵێ مرۆڤی خۆش دکەت.

٤. نووسینی هێمنم خوێندۆتەوە.

٥. هاتنا وان بۆ کارگەهێ گەلەك باش بوو.

ب/

١. نڤستن بۆ نەخۆشی دەرمانە.

٢. سووتانی لەش بە ئازارە.

٣. خوێندن کۆمەڵ پێش دەخات.

٤. خۆزی کوشتن ل وەلاتێ مە نەمابا.

٥. خوێندنم تەواو کردووە.

٦. مەخوارن کڕییە.

٧. هەر بە تێکۆشان دەگەینە ئامانج.

٨. کوردستان هەر ب زانینێ پێش دکەڤیت.

٩. بەرهەمی ڕاپەڕین دیارە.

١٠. کارێ قوتابی خوێندنە.

١١. دەست پێکردنی پرۆژەکە دواخرا.

ختتنه ڕوو:

لەمەو پێش بۆمان ئاشکرابوو کە چاوگ وەکو ناوێك لەناو ڕستەدا بەکاردێت، چونکە تایبەتییەکانی (سیفەتەکانی) ناو وەردەگرێت و ئەرکەکانی ناو لەڕستەدا دەبینێت.

ئـ- تایبەتییەکانی ناو وەردەگرێت کە ئەمانەن: چاوگ وەکو ناو دەتوانرێت بکرێت بە ناسراو بە هۆی ئامرازی پێ ناسین (ەکە). هەروەها دەتوانرێت بکرێت بە کۆی ناسراو بەهۆی ئامرازی کۆ (ان) کە دەخرێتە دوای ئامرازی پێ ناسین (ەکە). هەروەها دەتوانرێت تەواو بکرێت بە (ناو، جێناو، هاوەڵناوی چۆنی). بۆ دەرخستنی ئەم ڕاستییانە ئەگەر سەیری ڕستەکانی بەشی (ئـ) بکەین دەبینین:

١. لەڕستەی یەکەمدا وشەی (نووسینەکە) چاوگێکی ناسراوە بەهۆی ئامرازی پێ ناسین (ەکە) بووە بە ناسراو.

٢. لە ڕستەی دووەمدا وشەی (نووسینەکان) چاوگێکی کۆی ناسراوە بەهۆی ئامرازی کۆ (ان) کە خراوەتە دوای ئامرازی پێ ناسین (ەکە).

٣. لەڕستەی سێیەمدا وشەی (ئاخڤتن) چاوگەو بە هاوەڵناوی چۆنی (باش)، تەواو کراوە.

٤. لەڕستەی چوارەمدا وشەی نووسین چاوگەو تەواو کراوە بە ناوی هێمن.

٥. لەڕستەی پێنجەمدا وشەی هاتن چاوگەو تەواو کراوە بە جێناوی کەسیی (وان).

ب- چاوگ ئەرکەکانی ناو دەبینێت لە ڕستەدا، ئەگەر سەیری ڕستەکانی بەشی (ب) بکەین، دەبینین هەر چاوگێك ئەرکێکی بینیوە، کە بەم شێوەیەی خوارەوەیە:

لەڕستەی یەکەمو دووەمدا چاوگی (نڤستن، سووتان) هەر یەکەیان نیهادە لە ڕستەی خۆیدا، چونکە خەبەرێك یا سیفەتێك دراوەتە پاڵ هەر یەکێکیان، لەڕستەی سێیەمو چوارەمدا چاوگی (خوێندن، کوشتن) بکەرن، چونکە هەر یەکەیان کارێکی دراوەتە پاڵ.

لەڕستەی پێنجەمو شەشەمدا چاوگی (خوێندن، خوارن) بەرکارن، چونکە هەر یەکەیان مانای کاری تەواو کردووەو کاریگەرێتی کاریشی کەوتۆتە سەر. لەڕستەی حەوتەمو هەشتەمدا چاوگی (تێکۆشان، زانین) تەواوکەری بە یاریدەن، لە ڕستەی نۆیەمدا چاوگی (ڕاپەڕین) ئەرکی تەواوکردنی ناوی (بەرهەم)ی بینیوە. لەڕستەی دەیەمدا چاوگی خوێندن ئەرکی تەواوکردنی کاری ناتەواوی (ە)ی بینیوە. لەڕستەی یازدەمدا چاوگی (دەست پێکردن) ئەرکی جێگری بکەری بینیوە. لە ئەنجامدا ئەوەمان بۆ دەرکەوت کە چاوگ تایبەتییەکانو ئەرکەکانی ناو لەڕستەدا وەردەگرێتو جێ بەجێی دەکات، لەبەر ئەوە چاوگ وەکو ناوە.

دەستوور:

چاوگ لەناو ڕستەدا وەکو ناوێك بەکاردێت، چونکە :

ئـ- تایبەتییەکانی ناو وەردەگرێت، دەتوانرێت بکرێت بە (تاکی ناسراو، کۆی ناسراو، تەواوکرا بێت بەناو یان بەجێناو یان بە هاوەڵناوی چۆنی).

ب- ئەرکەکانی ناو دەبینێت، دەبێت بە (نیهاد، بکەر، بەرکار، تەواوکەری بەیاریدە، تەواوکەری (دیارخەری) ناو، تەواوکەری کاری ناتەواو، جێگری بکەر) لەڕستەدا.

ڕاهێنان (١)

لەم ڕستانەی خوارەوەدا چاوگەکان دەربهێنەو ئەرکەکانیان دیار بخە :

١. بژارکردن بۆ کشتوکاڵ بە سوودە.

٢. هێنان بردنەوەی دەوێت.

٣. ب ئاڤا کرنا گوندان ژێر خانا ئابووری ڤەدەژێتەوە.

٤. بریا خوێندنم تەواو بکردایە.

٥. کارگەی چنین لە هەولێر هەیە.

٦. ئەڤە کەنگی نڤیسینە؟

٧. کردنەوەی پیشانگاکە دوا خرا.

ڕاهێنان (٢)

چاوگی (یارمەتیدان) لەڕستەدا بەکاربهێنە بەمەرجێك هەموو ئەرکەکان ببینێت.

ڕاهێنان (٣)

لەڕستەی (ڕاپەڕین ئێمەی گەیاندە سەرکەوتن)

أ- وشەی (ڕاپەڕین) چییە؟ چۆن دروست کراوە؟ ئەرکی چییە؟

ب- وشەی (ئێمە) شی بکەوە.

ج-وشەی (سەرکەوتن) چییە؟ چ جۆرێکە؟ ئەرکی چییە؟

د- (ی) لە دوای وشەی (ئێمە) چییە؟ ئەرکی چییە؟

هـ- وشەی (ڕاپەڕین) لە ڕستەیەکی تردا بیێتە بەرکار.

و- وشەی (سەرکەوتن) بکە بە کۆی ناسراوو لەڕستەیەکی تردا بیێتە نیهاد.

ز- (ە)ی دوای وشەی گەیاند چییە؟

ڕاهێنان (٤)

ئەم ڕستانەی خوارەوە شیبکەوە:

١. ئەنجامی هەڵبژاردنەکەیان ڕاگەیاند.

٢. خوێندن چاوی مرۆڤ دەکاتەوە.

ڕاڤەکردنی پەیڤان

↑	↓
وان	: ئەوان.
ژان: ئێش	: ئازار
خۆزی	: خۆزگە
گیرۆ بوو	: دواخرا
خۆزی	: بریا

ڕەگـــــی کار

(١)	(٢)	(٣)
چاوگ	قەدی چاوگ	ڕەگی کار
کێلان	کێلا	کێڵ
کوتان	کوتا	کوت
پیڤان	پیڤا	پیڤ
کڕین	کڕی	کڕ
مردن	مرد	مر
خوێندن	خوێند	خوێن
ڕەڤین	ڕەڤی	ڕەڤ
گرتن	گرت	گر
دانیشتن	دانیشت	دانیش
چوون	چوو	چـ
بوون	بوو	ب

خستنە ڕوو:

١. پێشتر زانیمان کە چاوگ کردەوەیەك دەردەخاتو کردەوەکە نادرێتە پاڵ کەسێك یا شتێك، هەروەها کاتی تێدا دیاری نییە، چاوگەکان بە پیتی پێش (ن)ی چاوگ دەناسرێنو دەکرێن بە پێنج

بەشەوە چاوگی (ئەلفی، یائی، دالی، تائی، واوی)* . واتە چاوگ بە یەکێك لەم نیشانانە (ان، ین، دن، تن، وون) کۆتایی دێتو بە هەر یەکێکیان دەوترێت نیشانەی چاوگ. بە پیتی (ن)ە کەش دەگوترێت (نوونی چاوگ) وەکو لە ستوونی یەکەمدا خراوەتە بەر چاو. (کێلاَن، کوتان، پیڤان، کڕین، مردن، خوێندن، ڕەڤین، گرتن، دانیشتن، چوون، بوون).

٢. ئەگەر سەیری وشەکانی ستوونی دووەم بکەین (کێلاَ، کوتا، پیڤا، کڕی، مرد، خوێند، ڕەڤی، گرت، دانیشت، چوو، بوو).

دەبینین هەموویان لە چاوگەکانی ستوونی یەکەم وەرگیراون، بەلابردنی نوونی چاوگ دروست کراون، بە ئەمانە دەگوترێت (قەد) یا (کاری ڕابووردووی نزیك)، کە دەبێتە بنچینەی دروستکردنی هەموو بەشەکانی تری کاری ڕابوردوو، کە لەمەو دوا دەیان خوێنین.

٣. ئەگەر سەیری وشەکانی ستوونی سێیەم بکەین (کێڵ، کوت، پیڤ، کڕ، مر، خوێن، ڕەڤ ، گر، دانیش، چـ، ب) دەبینین هەموویان لە چاوگەکانی ستوونی یەکەم وەرگیراونو پێیان دەگوترێت ڕەگی کار، بەشی هەرە زۆری ڕەگی کار بە تەنیا بەکار نایەتو مانای تەواو نا بەخشێت، بەلاَم دەبێتە سەرچاوە بۆ دروست کردنی کاری (ڕانەبوردوو، داخوازی)و گەلێك وشەی تر.

---

* لە کرمانجی ژووریدا چاوگ هەیە نیشانەی (ر)و کۆتایی بە (رن) دێت، وەك: (برن، کرن، مرن، خوارن).

دەستوور:

ڕەگی کار: ئەو بەشەیە کە لەچاوگ وەردەگیرێتو واتای چاوگ هەڵدەگرێت، بەشی هەرە زۆری ڕەگی کار بە تەنیا بەکار نایەتو واتای تەواو نابەخشێت، بەلاّم دەبێتە سەرچاوە بۆ دروست کردنی کاری (ڕانەبردوو، داخوازی)و گەلێك وشەی تری زمانەکەمان.

دۆزینەوەی ڕەگی کار

(١)

ڕەگی کار	قەدی چاوگ	چاوگ	
هێن	هێنا	هێنا	ئـ-
پیڤ	پیڤا	پیڤان	
کێڵ	کێڵا	کێڵان	
شێل	شێلا	شێلان	
کێش	کێشا	کێشان	
خنکێ	خنکا	خنکان	ب-
برژێ	برژا	برژان	
زێ	زا	زان	
شکێ	شکا	شکان	
دڕێ	دڕا	دڕان	

خستنە ڕوو:

ئـ- کاتێك سەیری چاوگەکانی بەشی (ئـ) دەکەین (هێنان، پیڤان، کێڵان، شێلان، کێشان) دەبینین هەموو چاوگی تێپەڕی (ئەلفی)ن ڕەگی کار لەم چاوگانە بەلابردنی نیشانەی چاوگ (ان) دروست دەکرێت، ئەوەی دەمێنێتەوە پێی دەگوترێت ڕەگی کار وەکو (هێن، پیڤ، کێڵ، شێل، کێش).

ب- کاتێك سەیری چاوگەکانی بەشی (ب) دەکەین (خنکان، برژان، زان، شکان، دڕان) دەبینین هەموویان چاوگی تێنەپەڕی (ئەلفی)ن، ڕەگی

کار لەم چاوگانە دروست دەکرێت بە لابردنی (ن)ی چاوگو گۆڕینی پیتی (ا) بۆ پیتی (ێ) وەکو (خنکێ، برژێ، زێ، شکێ، دڕێ).

تێبینی: چاوگی (لێنان) چاوگێکی ئەلفی تێپەڕە، ڕەگی کاری لێ دروست دەکرێت بە ڕێگای چاوگی ئەلفی تێنەپەڕ بەلاّم ڕەگی کار لە چاوگی (شیان، گریان، ژیان) لەم دەستوورە لادەدەن، ڕەگی کار لە چاوگی (شیان- شێ) (گریان- گری) (ژیان- ژی) ئەگەر بە پێی دەستوور بووایە، دەبوو بگوترێت (شیێ، گریێ، ژیێ) هەروەها ڕەگی کار لە چاوگی (مان) دەبێتە (مێن) ئەمەش لە دەستوور لای داوە، لەوانەیە چاوگەکە لە بنەڕەتدا (ماندن)بێت، ئەمجا ڕەگی کار دەبێتە (مێن).

دەستوور:

دۆزینەوەی ڕەگی کار لە چاوگە ئەلفییەکان بەم شێوەیە دەبێت:

ئـ - ئەگەر چاوگی ئەلفی تێپەڕ بوو ڕەگی کار دروست دەکرێت، تەنها بە لابردنی نیشانەی چاوگ (ان) ئەوەی دەمێنێتەوە ڕەگی کارە.

ب- ئەگەر چاوگی ئەلفی تێنە پەڕ بوو ڕەگی کار دروست دەکرێت بە لابردنی پیتی (ن)ی چاوگو گۆڕینی پیتی (ا) بۆ (ێ).

دۆزینەوەی ڕەگی کار

(٢)

چاوگ	قەدی چاوگ	ڕەگی کار
بڕین	بڕی	بڕ
نڤیسین	نڤیسی	نڤیس
کڕین	کڕی	کڕ
بەخشین	بەخشی	بەخش
زانین	زانی	زان
ڕەڤین	ڕەڤی	ڕەڤ
فڕین	فڕی	فڕ
لەرزین	لەرزی	لەرز
زڤڕین	زڤڕی	زڤڕ

خستنە ڕوو:

ئەگەر سەیری چاوگەکان بکەین (بڕین، نڤیسین، کڕین، بەخشین، زانین، ڕەڤین، فڕین، لەرزین، زڤڕین) دەبینین هەموویان یائین، هەندێکیان، تێنەپەڕن وەك: (ڕەڤین، فڕین، لەرزین، زڤڕین) ڕەگی کار لەم چاوگانە (تێپەڕو تێنەپەڕ) وەك یەك دروست دەکرێت ئەویش بە لابردنی نیشانەی چاوگ (ین) ئەوەی دەمێنێتەوە ڕەگی کارە.

دەستوور:

دۆزینەوەی ڕەگی کار لە چاوگی یائیی تێپەڕو تێنە پەڕ بە لابردنی نیشانەی چاوگ (ین) دەبێت.

دۆزینەوەی ڕەگی کار

(٣)

چاوگ		قەدی چاوگ	ڕەگی کار
ئـ-	چوون	چوو	چـ
	بوون	بوو	ب
ب-	دروون	دروو	دروو
	گروون	گروو	گروو
	سوون	سوو	سوو

خستنە ڕوو:

ئـ – کاتێـك سـەیری چـاوگەکانی بەشـی (ئـ) دەکـەین (چـوون، بـوون) دەبینین چاوگی (واو)ی تێنەپەڕن، ڕەگی کار لەم چاوگانە بە لابردنی نیـشانەی چـاوگ دروسـت دەکرێـت، واتـە لابردنـی (وون)و ئـەوەی دەمێنێتەوە ڕەگی کارە وەك (چـ، ب).

ب– کاتێـك سـەیری چـاوگەکانی بەشـی (ب) دەکـەین (دروون، گـروون، سوون) دەبیـنین ئەمانـەش چـاوگی (واوی)نو تێپـەڕن ڕەگـی کار لەم چاوگانە تەنها بە لابردنی پیتی (ن)ی چاوگ دروست دەکرێت وەك: (دروو، گـروو، سـوو). لێـرەدا ڕەگـی کـار لەگـەڵ قـەدی چاوگ لە ڕووی دروست کردنەوە وەك یەکن.

دەستوور:

دۆزینەوەی ڕەگی کار لەچاوگی واوی بەم شێوەیەیە :

ئـ- لە چاوگی واوی تێنە پەڕدا ڕەگی کـار دروست دەکرێـت بـە لابردنـی نیـشانەی چاوگ کە (وون)ە.

ب- لە چاوگی واوی تێپەڕدا ڕەگی کار دروست دەکرێـت تـەنها بـە لابردنـی پیتـی (ن)ی چاوگ.

دۆزینەوەی ڕەگی کار

(٤)

ئـ/

ڕەگی کار	قەدی چاوگ	چاوگ
فرۆش	فرۆشت	فرۆشتن
ڕێس	ڕێست	ڕێستن
کەڤ	کەڤت	کەڤتن
گر	گرت	گرتن
خوێن	خوێند	خوێندن
مر	مرد	مردن
لێ بوور	لێ بوورد	لێ بووردن

ب/

ڕەگی کار	قەدی چاوگ	چاوگ
سپێر	سپارد	سپاردن
چێن	چاند	چاندن
نێر	نارد	ناردن
سێن	سەند	سەندن
برژێن	برژاند	براژندن
ستێن	ستاند	ستاندن
پاڵێو	پالاوت	پالاوتن
ڤەشێر	ڤەشارت	فەشارتن

پ/

چاوگ	قەدی چاوگ	ڕەگی کار
خواستن	خواست	خواز
گەستن	گەست	گەز
پاراستن	پاراست	پارێز
کوشتن	کوشت	کوژ
هاڤێشتن	هاڤێشت	هاڤێژ
چێشتن	چێشت	چێژ
ڕێشتن	ڕێشت	ڕێژ

ت/

چاوگ	قەدی چاوگ	ڕەگی کار
نووستن	نووست	نوو
ڕۆیشتن	ڕۆیشت	ڕۆ
خواردن	خوارد	خۆ
شووشتن	شووشت	شۆ
خستن	خست	خە
بردن	برد	بە
کردن	کرد	کە
هێشتن	هێشت	هێڵ
ویستن	ویست	وێ
گۆتن	گۆت	لێ
دان	دا	دە

خستنە ڕوو:

دۆزینەوەی ڕەگی کار لە چاوگی (تائی یا دالی) بە چەند شێوەیەکی جیاواز دەبێت:

ئـ – شێوەی یەکەمیان لە هەندێك چاوگی (تائی یا دالی) وەکو نموونەکانی بەشی (ئـ) کە چاوگەکان (فرۆشتن، ڕێستن، کەڤتن، گرتن، خوێندن، مردن، لێ بووردن) هەندێکیان تێپەڕن، هەندێکیان تێنەپەڕن، ڕەگی کار لەم چاوگانەدا یەکسەر بە لابردنی نیشانەی چاوگ (تن یا دن) دروست دەکرێت، بەڵام ژمارەی ئەم بەشەیان کەمە.

ب– شێوەی دووەمیان لە هەندێك چاوگی (تائی یا دالی) وەکو نموونەکانی بەشی (ب) چاوگەکان (سپاردن، چاندن، ناردن، سەندن، برژاندن، ستاندن، پالاوتن، ڤەشارتن) دۆزینەوەی ڕەگی کاری ئەو چاوگانەی کە پیتی پێش پیتە نەبزوێنەکەی پێش نیشانەی چاوگ پیتی بزوێنی (ا، ە) بوو، ڕەگی کار بەم شێوەیە دروست دەکرێت، نیشانەی چاوگ (تن، یا دن) لادەبرێن، پیتی بزوێنی (ا، ە) کە لەپێش پیتە نەبزوێنەکەیە دەگۆڕێت بۆ پیتی بزوێنی (ێ) وەك (سپێر، چێن، نێر، سێن، برژێن، ستێن، پالێو، ڤەشێر).

پ– شێوەی سێیەم لەهەندێك چاوگی تائیدا وەکو نموونەکانی بەشی (پ) چاوگەکان (خواستن، گەستن، پاراستن، کوشتن، هاڤێشتن،

ڕێشتن، چێشتن) دۆزینەوەی ڕەگی کار لەم چاوگانەی کە پیتی پێش نیشانەی چاوگ (تن) (س، ش) بوو، بەم شێوەیە دەبێت، نیشانەی چاوگ (تن) لا دەبرێت ئینجا پیتی (س) دەگۆڕێت بۆ پیتی (ز)، پیتی (ش) دەگۆڕێت بۆ پیتی (ژ) وەکو (خواز، پارێز، کوژ، هاڤێژ، ڕێژ، چێژ).

ت – شێوەی چوارەم لەهەندێك چاوگی تائی یا دالی وەکو نموونەکانی بەشی (ت)، چاوگەکان (گەیشتن، نووستن، خواردن، شووشتن، خستن، ڕۆیشتن، بردن، کردن، هێشتن، ویستن، گۆتن، دان) دۆزینەوەی ڕەگی کار لەو چاوگانە دەستورێکی تایبەتی نییە، بەڵکو دەبێت لەبەر بکرێن، ژمارەی ئەم چاوگانە کەمە وەك ڕەگەکان (گە، نوو، خۆ، شۆ، خە، ڕۆ، بە، کە، هێڵ، وێ، لێ، بێژ، دە).

جگە لەو شێوانەی کە باسمان کردن چاوگی تائی هەیە ڕەگی کاری لێ دروست دەکرێت تەنها بە لابردنی پیتی (ن)ی چاوگ وەك:

چاوگ	ڕەگی کار
بیستن	بیست
بەستن	بەست
پەرستن	پەرست

دەستوور:

دۆزینەوەی ڕەگی کار لە چاوگی تائیو دالی بەم شێوەیەیە :

ئـ - لە بەشێکی چاوگی تائی یا دالی ڕەگی کار دروست دەکرێت بە لابردنی نیشانەی چاوگ (تن، دن).

ب - لە بەشێکی تری چاوگی تائی یا دالی بە تایبەتی لەو چاوگانەی کە پیتی پێش پیتە نەبزوێنەکەی پێش نیشانەی چاوگ (ا، ە)یە، ڕەگی کار دروست دەکرێت بە لابردنی نیشانەی چاوگ (تن، دن) لەگەڵ گۆڕینی پیتی (ا، ە) بۆ پیتی (ێ).

پ- لە بەشێکی تری چاوگی (تائی) دا بەتایبەتی لە هەندێك لەو چاوگانەی کە پیتی پێش نیشانەی چاوگ (س، ش)ە ڕەگی کار دروست دەکرێت بە لابردنی نیشانەی چاوگ (تن) لەگەڵ گۆڕینی پیتی (س) بۆ پیتی (ز)، و پیتی (ش) بۆ پیتی (ژ).

ت - لە بەشێکی تری چاوگی تائیو دالی ڕەگی کار بێ دەستوور دروست دەکرێت، بەڵکو دەبێت لەبەر بکرێن، بەڵام ژمارەیان کەمە. چاوگی تائی هەیە ڕەگی کاری لێ دروست دەکرێت تەنها بە لابردنی پیتی (ن)ی چاوگ.

ڕاهێنان (١)

لەم چاوگانەی خوارەوە ڕەگی کار دروست بکەو چۆنیەتی دروست کردنەکەی دیار بخە:

(پسان، ژیان، سووان، گریان، سوون، لێنان، ڕاپەڕاندن، مانەوە، بارین، مەیین).

ڕاهێنان (٢)

ئەم ڕەگی کارانە لە چ چاوگێك دروست کراون‌و چۆن؟

(بێژ، مێن، وێ، بە، ڕۆ، کوژ، پارێز)

ڕاهێنان (٣)

پێنج چاوگ بهێنەوە کە ڕەگی کارو قەدی چاوگ وەك یەك بن لەڕووی دروستکردنەوەو چۆنیەتی دروستکردنەکەش دیار بخە.

ڕاهێنان (٤)

وەڵامی ئەمانە بدەرەوەو نموونە بهێنەوە:

ئـ- چۆن ڕەگی کار لە چاوگی واوی تێنەپەڕ دروست دەکرێت؟

ب- چۆن ڕەگی کار لە چاوگی ئەلفی تێنەپەڕ دروست دەکرێت؟

پ- کەی پیتی (س) دەگۆڕێت بۆ (ز) و پیتی (ش) دەگۆڕێت بۆ (ژ) لە دروست کردنی ڕەگی کاردا.

ت- کەی پیتی (أ،ە) دەگۆڕێت بۆ (ێ) لەکاتی دروست کردنی ڕەگی کاردا.

ڕاهێنان (٥)

بە ئارەزووی خۆت چوار دێرە هۆنراوە بهێنەوە بە مەرجێك لەهەر دێرێکدا چاوگ هەبێت، لە چاوگەکە ڕەگی کار دروست بکە.

ڕاڤەکردنی پەیڤان

↑		↓
کوتان	:	دەرزی (شرینقە) لێدان.
هەڵاتن	:	ڕەڤین.
سوڕانەوەو گەڕانەوە	:	زڤڕین.
جوون	:	جوین.
سوون	:	هسوین.
پاڵاوتن	:	وێراندن.
چێشتن	:	کێشان/ تامکرن.
هێشتن	:	هێلان.
پسان	:	بزدیان، پچڕان.

چاوگ سەرچاوەی دارِشتنی کارە

ئـ/

١. خوێندن چاوی مرۆڤ دەکاتەوە.
٢. نڤیسین بۆمە پێویستە.
٣. زانین رووناکییە.
٤. ئەم هەر ب یەکگرتنێ دگەهینە ئارمانجێ.
٥. ئاوەدان کردنەوەی گوندەکان ئەرکێکی کوردایەتییە.
٦. پاراستنی دەستکەوتەکان نیشانەی دڵسۆزییە.

ب/

١. ئەوان وانەیان خوێند.
٢. ئازادی چیرۆك نڤیسی.
٣. ئێمە پرسیارەکەمان زانی.
٤. هەموو کۆمەڵەکان یەکیان گرت.
٥. گوندەکانمان ئاوەدان کردەوە.
٦. دارستانەکانیان پاراست.

خستنە روو:

ئـ – کاتێك سەیری رستەکانی بەشی (ئـ) دەکەین، دەبینین وشەکانی (خوێندن، نڤیسین، زانین، یەکگرتن، ئاوەدان کردنەوە، پاراستن)

هەموویان چاوگن‌و وەکو ناو لەڕستەدا بەکار هێنراون، هەر یەکێك لەم چاوگانە کردەوەیەك دیار دەخات، بەڵام کردەوەکە نەدراوەتە پاڵ کەسێك یا شتێك، هەروەها کاتی دیاری کراوی تێدا نابینرێت.

ب- کاتێك سەیری ڕستەکانی بەشی (ب) دەکەین، دەبینین وشەی (خوێند، نقیسی، زانی، یەککرت، ئاوەدان کردەوە، پاراست) هەموویان لێرەدا کارن‌و لە چاوگەکانی بەشی (أ) وەرگیراون‌و لێیان نزیکن، هەر یەکێك لەم کارانە، کردەوەیەکی پیشان داوەو خراوەتە پاڵ کەسێك یا شتێك کە بکەرەکەیەتی لەکاتێکی دیاری کراودا، کەکاتی ڕابووردووە. کەواتە دەبێت هەر کارێك ئەم سێ شتەی تێدا بێت:

١. کردەوەیەك پیشان بدات.
٢. کردەوەکە بخرێتە پاڵ کەسێك یا شتێك کە بکەرەکەیەتی.
٣. کاتێکی دیاری کراوی تێدا بێت.

ئەگەر جارێکی تر بە وردی سەیری کارەکان بکەین لەڕووی دارشتنیانەوە (دروست کردنیانەوە)، دەبینین هەر یەکێك لەم کارانە لە چاوگێك وەرگیراوە یا بڵێین دروست کراوە کە لەڕستەکانی بەشی (أ) هاتوون ئەمەش بە لابردنی پیتی (ن)ی چاوگ، کەواتە دەتوانرێت کاری ڕابووردوو لە چاوگ دروست بکرێت، بۆیە چاوگ بە سەرچاوەو بناغەی دارشتنی کار دادەنرێت.

دەستوور:

چـاوگ بـە سەرچـاوەی دارشـتنی کـار دادەنرێـت، چـونکە دەتوانرێـت کـاری ڕابووردوو لە چاوگ دروست بکرێت بـە لابردنـی پیتـی (ن)ی چـاوگ، هـەر کارێـك دەبێت ئەم سێ شتە بگەیەنێت:

1. **کردەوەیەك پیشان بدات.**
2. **کردەوەکە بخرێتە پاڵ کەسێك یا شتێك کە بکەرەکەیەتی.**
3. **کاتێکی دیاری کراوی تێدا هەبێت.**

ڕاهێنان (١)

شەش چاوگ بهێنەوە، ئینجا کاری ڕابووردوو لـە چـاوگەکان دروست بکەو لەڕستەدا بەکاریان بهێنە، جارێك وەکو چاوگو جارێك وەکو کار.

ڕاهێنان (٢)

جیاوازی لەنێوان چاوگو کاردا چییە؟ بە نموونە ڕوونی بکەوە.

ڕاهێنان (٣)

پارچـەیەك لەسـەر (بـەهاری کوردسـتان ڕەنگینـە) بنووسـە، ئینجـا کارەکان دەست نیشان بکەو بیانگێڕەوە بۆ چاوگەکانیان.

ڕاهێنان (٤)

ئەم ڕستانەی خوارەوە شی بکەوە:

١- مە خوێندن تەواو کر.

٢- ژووری دانیشتنەکەیان پاك کردەوە.

٣- نووسینەکانی ئێوەم خوێندەوە.

ڕاڤەکردنی پەیڤان

↓		↑
ئێمە	:	مە
لابردن	:	ڤەدان / لادان

دەمەکانی کار

١- کاری ڕابوردوو (بوری)

بەختیار گوتی: ڕۆژێك پاش نیوەڕۆ چووم بۆ ماڵی شەرەفخانی بەتلیسی، کە مەڵبەندێکی ڕۆشنبیرییە لە هەولێرێ، پڕیتی لە ڕۆژنامەو گۆڤارو کتێبی نایابو دەگمەن. چەند کەسێکم بینی، کە هەریەکەیان کتێبێکی لە کتێبخانەکە هێناوە، لە شوێنێك دانیشتووە، خۆی بە خوێندنەوەی کتێبەکە خەریك کردووە، ناوە ناوە مامۆستاو نووسەرو ڕۆشنبیران دەهاتنە ژوورەوە، بە دوای کتێب دەگەڕان، کتێبی باشو دەگمەنیان هەڵدەبژاردو بە وردی دەیان خوێندەوە، یەکێك کە لە تەنیشتم دانیشت بوو، گوتارێکی دەربارەی مێژووی گەلی کورد نووسی بوو، لە شوێنێکی دوور هات بوو، گوتی بەڕاستی ئەم ماڵی شەرەفخانی بەتلیسییە شوێنێکی پیرۆزە، خۆزگە مەڵبەندی ڕۆشنبیریی وەهایان لە شوێنی تری کوردستان بکردایەوە.

خستنە ڕوو:

ئەگەر سەیری ئەم پارچە نووسینەی سەرەوە بکەین، دەبینین وشەکانی (گوت، چوو، بینی، هێناوە، دانیشتووە، خەریك کردووە، دەهات، دەگەڕا، هەڵدەبژارد، دەخوێندەوە، دانیشت بوو، نووسی بوو، هات بوو، گوت، بکردایەوە). هەموویان کاری ڕابوردوون، هەر یەکەیان کردەوەیەکی پیشان داوەو دراوەتە پاڵ کەسێك یا شتێك، لە کاتی ڕابوردوودا ڕووی داوە، واتە پێش کاتی ئاخاڤتن کارەکە ڕووی داوەو تەواویش بووە، بەڵام ئەگەر سەیری کاتی ڕوودانی کارە ڕابوردووەکان بکەین دەبینین لەیەك جیاوازن.

دەستوور:

کاری ڕابوردوو: ئەو کارەیە کە کردەوەیەك پیشان دەدات کە لەڕابوردوودا ڕووی داوەو دراوەتە پاڵ کەسێك یا شتێك، کاری ڕابوردووی ڕاگەیاندن (ئاگاداری) بە پێی کات دەکرێت بە چوار بەشەوە:

١. کاری ڕابوردووی نزیك: لەڕووی دروست کردنییەوە لە چاوگ دروست دەکرێت بە لابردنی پیتی (ن)ی چاوگ، وەك:

چاوگ	کاری ڕابوردووی نزیك
هێنان	هێنا
نووسین	نووسی
دانیشتن	دانیشت
خوێندن	خوێند
چوون	چوو

٢. کاری ڕابوردووی تەواو: بەم شێوەیە دروست دەکرێت:

(کاری ڕابوردووی نزیك+ وە) وەك:

هێنا + وە = هێناوە

نووسی + وە = نووسیوە

بەڵام ئەگەر کاری ڕابوردووی نزیك کۆتایی بە پیتی نەبزوێن (ت،د) هاتبوو، پیتی بزوێنی (و) دەخرێتە نێوان کاری ڕابوردووی نزیكو پاشگری (وە) وەك:

دانیشت + و + وە = دانیشتووە

خوێند+ و + وە = خوێندووە

دەتوانرێت لەجیاتی پاشگری (وە) پاشگری (یە) بەکار بێت وەکو:

هێنا + یە = هێنایە

نووسی + یە = نووسی یە.

بەلاّم دیسان ئەگەر کاری ڕابوردووی نزیك كۆتایی بە پیتی نەبزوێن (ت،د)
هاتبوو، پیتی بزوێنی (ی) دەخرێتە نێوانیان وەك:
دانیشت + ی + یە = دانیشتییە
خوێند + ی + یە = خوێندییە
هەروەها لەهەندێك ناوچەی كرمانجی ژووروو بەم شێوەیە دروست دەكرێت:
یا + ڕابوردووی نزیك + ی
یێ + ڕابوردووی نزیك + ی
وەك: یا + هینا + ی = یا هینای
یێ + چاند + ی = یێ چاندی
تێبینی: ئەم چاوگانەی كە پاشگری (ەوە) یان پێوەیە بەم جۆرە رابردووی تەواو
یان لێ دروست دەكرێت.
ئ- لابردنی نوونی چاوگ.
ب- دانانی نیشانەی (وە) شوێنی (ن)ی لابراو.
پ- دانانی ناوبەندی (ت) لە نێوان بزوێنەكان
خوێندنەوە ⟵ خوێند + ووە+ ت + ەوە = خوێندووەتەوە
دۆزینەوە ⟵ دۆزی + وە + ت + ەوە = دۆزیوەتەوە
٣. كاری ڕابوردووی بەردەوام بەم شێوەیە دروست دەكرێت:
(دە + ڕابوردووی نزیك)
وەك: دە + هێنا = دەهێنا
دە + نووسی = دەنووسی
دە + وەرگرت = وەردەگرت
دە + دروست كرد = دروست دەكرد
لە كرمانجی ژووروودا لەجیاتی نیشانەی (دە)، نیشانەی (د) بەكاردێت
وەك:
د + هێنا = دهێنا
د + چوو = دچوو
د + وەگرت = وەردگرت.

٤. كارى ڕابوردووى دوور بەم شێوەیە دروست دەکرێت:

كارى رابوردووى نزيك + بوو:

هێنا + بوو = هێنابوو

نووسی + بوو = نووسی بوو

چوو + بوو = چوو بوو

وەرگرت + بوو = وەرگرت بوو

تێبینی: ١. كارى ڕابووردوو بە ئامرازى (نە) دەگرێت بە نەرێ.

٢. كارى ڕابووردووى نزيكى دانانى بەم شێوەيە دروست دەكرێت.

(كارى ڕابوردووى نزيك + با) وەك:

هات+ با = هاتبا

خوێند+ با = خوێندبا

ڕاهێنان (١)

لەم چاوگانەی خوارەوەدا كارى ڕابوردووى نزيكو دوور دروست بكە:

(پێشكەوتن، نڤیسین، وەرگرتن، ئاڤدان، داخستن)

ڕاهێنان (٢)

بەچەند شێوە دەتوانیت كارى ڕابوردووى تەواو لەم چاوگانە دروست بكەيت؟

(كێڵان، دروست كردن، چاندن، هاتن، بەخشین)

ڕاهێنان (٣)

لەم چاوگانەی خوارەوەدا کاری ڕابووردووی بەردەوامی ڕاگەیاندنو کاری ڕابوردووی نزیکی دانانی دروست بکەو لە ڕستەدا بەکاریان بهێنە.

(سەرکەوتن، هەڵکێشان، یارمەتی دان، فرۆشتن)

ڕاهێنان (٤)

لەم پارچە نووسینەی خوارەوەدا هەر چ کاری ڕابوردوو هەیە دەری بهێنەو جۆرەکەی دیار بخە:

ڕۆژەکا هاڤینێ میرزاو خێزانا خۆ بەرەڤ هاڤینگەها سویلاڤێ چوون، بەری وان سەیرانییان هێزکەك ب دارەکێ ڤەکر بوو، زارۆکێن میرزای کەیفا وان ب هێزکێ هات، چوونە تێداو خۆ هژاند، ل دانگا وان وەرازان، پرەك ل سەر جۆگا ئاڤێ دروست کردبوو، دەمێ میرزا ژ پرێ دەرباز دبوو گازییەك بهیست، میرزای غاردا، دیت، زارۆکەکێ د گۆمەکا ئاڤێدا مەلەڤانیان دکەتو نزیکە بخەنکێت، میرزای خۆ هاڤێتە ئاڤێو ئەو زارۆك ڕزگار کر، پشتی هندێ میرزا ڤەگەڕیا، دیت، کوڕێ وی یێ نڤستی، ل ڤە گەڕیانێ نازێ گۆتە بابێ خۆ خۆزی هەڤالا من هێرۆ ژی دگەل من هاتبا، دا مە پێکڤە یاری کربانو چوو باینە د هێزکێدا.

ڕاهێنان (٥)

لەم ڕستەی خوارەوەدا:

(دوێنی پەخشان ڕۆژنامەی دەخوێندەوە).

١. وشەی (دوێنێ) چییەو ئەرکی چییە؟

٢. وشەی (ڕۆژنامە) شی بکەوە.

٣. کاری (دەخوێندەوە) کام جۆری کاری ڕابوردووە؟ چۆن دروست کراوە؟

٤. بکەری ڕستەکە دیار بخە.

٥. لە کاری (دەخوێندەوە) کاری ڕابوردووی تەواو دروست بکە.

٦. لە کاری (دەخوێندەوە) کاری ڕابوردووی دوور دروست بکە.

٧. لەکاری (دەخوێندەوە) کاری ڕابوردووی نزیکی دانانی دروست بکەو لەڕستەدا بەکاری بهێنە.

ڕاڤەکردنی پەیڤان

نایاب	:	گەلەك باش
دەگمەن	:	کیم و بێ هاڤتا
خەریك کردووە	:	مژویل کریە
ناوە ناوە	:	بەین بەین / هەیام هەیام
بکردایە	:	ڤەکربا
پێش ئەوان	:	بەری وان
هێزکەك		جۆلانە، لەیلوك
زارۆکێن میرزای		منداڵەکانی میرزا

ل دانگا	له كه‌ناری
پره‌ك	پردێك
ده‌مێ	كاتێ
دوهى	دوێنێ
سه‌يرانييان	گه‌شتياران
ل ڤه‌گه‌ڕيانێ	له گه‌ڕانه‌وه‌ى دا
وه‌ڕازان	: درێژ بوون، ڕاكشان

٢- كاری ڕانەبوردوو (نهۆ)

١. چی دەکەیت؟

- نامە دەنووسم،ئەی تۆ چی دەکەیت؟

- من ئێستا چیرۆك دەنووسم.

- ئەی ئێوارێ چی دەنووسێت.

- ئێوارێ گوتارێك بۆ ڕۆژنامە دەنووسم.

- مانگێکی تر گوتارێکی تر دەنووسم.

٢. جوتیاری زەڤیا خۆ دکێلیت، پشتی بەداوی دهێت، دێ گەنمێ چینیت، ئەڤ ساله نۆکان ناچینیت، ژ بەرکو دەمێ هەڵدکێشیت، دێ ماندوو بیت.

خستنە ڕوو :

کاتێك سەیری ڕستەکانی بەشی ژمارە (١)و پارچە نووسینی ژمارە (٢) دەکەین، دەبینین وشەکانی (دەکەیت، دەنووسم، دەنووسێت، دکێلیت، دهێت، دێ چینیت، ناچینیت، دێ بیت) هەموویان کاری ڕانەبوردوون، هەر یەکەیان کردەوەیەك پیشان دەداتو دەدرێتە پاڵ کەسێك یا شتێك لە کاتی ئاخاڤتن یا لە دوای ئاخاڤتن دەست پێ دەکات.

کاری ڕانەبردوو بە پێی کاتەوە دەکرێت بە دوو بەش:

ئـ– کاری ڕانەبردووی ئێستا (نهۆ).

ب– کاری ڕانەبوردووی ئایندە (داهاتوو).

ئـ- كـاری ڕانـەبوردووی ئێـستا کردەوەیـەك پیـشان دەدات کـە لـەکاتی ئاخـاڤتن یـا لـەدوای ئاخـاڤتن دەسـت پـێ دەکـات، بـەم شـێوەی خوارەوە دروست دەکرێت.

(دە + ڕەگی کار + جێناوی لکاو)

دە + چـ + یت = دەچیت

دە + نووس + م = دەنووسم.

لــە کرمــانجی ژووروودا لــەجیاتی نیــشانەی (دە)، نیــشانەی (د) بەکاردێت بۆ کاری ڕانەبردووی ئێستا وەکو:

(د + ڕەگی کار + جێناوی لکاو)

د + ڕەگی کار + م = دچم

د + نڤیس + ین = دنڤیسین

کاری ڕانەبوردووی ئێستا لـە کرمـانجی خـوارووا بـەهۆی هاوەڵکـاری کاتییـەوە دەردەکـەوێت وەکـو (ئێـستا، وا، ئـەوا) کـە دەچـنە پـێش کاری ڕانەبوردوو. وەك:

ئێستا دەچم بۆ قوتابخانە

وا دەڕۆم بۆ ماڵەوە.

ئەوا دەچن بۆ سەیران.

ب- کاری ڕانەبوردووی ئایندە کردەوەیـەك پیـشان دەدات کـە لـەدوای ئاخـاڤتن یەکـسەر دەسـت پـێ ناکـات بـەلکو لـە ئایندەیـەکی دوور دەست پێ دەکات. ئینجا لە شێوەی کرمانجی خـواروو نیـشانەیەکی

تایبەتی نییە کە جیای بکاتەوە لە کاری ڕانەبوردووی ئێستا واتە هەر وەکو ئەو پێك دێت:

(دە + ڕەگی کار + جێناوی لکاو)

دیسان بەهۆی هاوەلکاری کاتییەوە دەردەکەوێت وەکو (لەمەودوا، مانگێکی تر، سالێکی تر...) کە دەچنە پێش کاری ڕانەبوردوو.

بەلام لەشێوەی کرمانجی ژووروو نیشانەیەکی تایبەتی هەیە کە جیای دەکاتەوە لە کاری ڕانەبوردووی ئێستا، واتە کاری ڕانەبوردووی ئایندە بەم شێوەیە دروست دەکرێت:

(دێ + ڕەگی کار + جێناوی لکاو)

دێ + کڕ + م = دێ کڕم

دێ + چـ + ین = دێ چین

دێ + نڤیس + ن = دێ نڤیسن.

دەستوور:

٤. کاری ڕانەبوردوو: ئەو کارەیە کە کردەوەیەك پیشان دەدات لەدوای ئاخاوتن ڕوو دەدات، کردەوەکە دەدرێتە پاڵ کەسێك یا شتێك.

کاری ڕانەبوردوو دەکرێت بەدوو بەشەوە، کاری ڕانەبوردووی ئێستاو ئایندە.

لە کرمانجی خوارووا کاری ڕانەبوردوو بەم شێوەیە دروست دەکرێت

(دە + ڕەگی کار + جێناوی لکاو)

کاری ڕانەبوردووی ئێستاو ئایندە بە هۆی هاوەڵکاری کاتییەوە لە یەك جیا دەکرێنەوە.

بەلام لەشێوەی کرمانجی ژووروودا کاری ڕانەبوردووی ئێستا بەم شێوەیە دروست دەکرێت.

(د + ڕەگی کار + جێناوی لکاو)

کاری ڕانەبوردووی ئاییندە بەم شێوەیە دروست دەکرێت.

(دێ + ڕەگی کار + جێناوی لکاو).

تێبینی:

١. کاری ڕانەبوردووی ئێستاو ئاینده بە ئامرازی (نا) دەکرێت بە نەرێ کە شوێنی نیشانەی (دە، د، دێ) دەگرێتەوە.

٢. کاری ڕانەبوردووی ئێستاو ئاییندەی کە خوێندمان، کاری ڕانەبوردووی ڕاگەیاندن بوو، جگە لەمە کاری ڕانەبوردووی دانانی هەیە کە بەم شێوەی خوارەوە پێك دێت.

لە کاری ڕانەبردووی ڕاگەیاندن نیشانەی (دە، دێ) دەگۆڕێت. بۆ (ب) وەکو:

کاری ڕانەبوردووی ڕاگەیاندن	کاری ڕانەبوردووی دانانی
دەخوێنم	بخوێنم
دەچم	بچم
دەنووسێت	بنووسێت.

ڕاهێنان (١)

لەم چاوگانەی خوارەوەدا کاری ڕانەبوردوو دروست بکەو لەڕستەدا بەکاریان بهێنە:

(خواستن، پاراستن، دەرچوون، دانان، وەرگرتن)

ڕاهێنان (٢)

ئـ- لە شێوەی کرمانجی خواروودا بەهۆی چییەوە کاری ڕانەبوردووی ئێستاو ئایندە لێك جیا دەکەینەوە؟ بە نموونە ڕوونی بکەوە.

ب- لە شێوەی کرمانجی ژووروودا چۆن کاری ڕانەبوردووی ئێستاو ئایندە لێك جیا دەکەیتەوە؟ بە نموونە ڕوونی بکەوە.

ڕاهێنان (٣)

لە ڕستەی (**ڕاپۆرتەکە بە باشی دەنووسم**)

١. بکەری ڕستە کە دیاربکە. بۆ خراوەتە ئەویٚ؟

٢. کارەکە چ جۆرە کارێکە؟ چۆن دروست کراوە؟

٣. وشەی (بە باشی) شی بکەوە.

٤. کاری ڕستەکە بکە بە نەریٚو ڕستەکە سەر لەنویٚ بنووسەوە.

٥. وشەی (ڕاپۆرتەکە) شی بکەوە.

٦. دەتوانیت کارەکە بکەیت بە کاری ڕانەبوردووی دانانی؟ چۆن؟

٧. دەتوانیت کارەکە بکەیت بە کاری ڕابوردووی تەواو؟ چۆن؟

ڕاهێنان (٤)

لەم نووسینەی خوارەوەدا چ کارێکی ڕانەبوردوو هەیە دەری بهێنەو جۆرەکەی دیار بخەو چۆنیەتی دروست کردنی ڕوون بکەوە.

شێرۆ کۆرەکێ زیرەکە، هەرۆ سپێدێ زوو ژ خەو ڕادبیت، دەستو چاڤێن خۆ ب ئاڤا گەرمو سابوونێ دشۆتو پرچا خۆ جوان شە دکەتو سلاڤێ ل دایکو بابێن خۆ دکەتو دەستێ وان ماچ دکەت، دگەل وان تێشتێ دخۆت، پشتی هینگی خاترا خۆ ژوان دخوازیت، دێ دگەل هەڤالێ خۆ نزاری چیتە قوتابخانێ هەڤالێن وی ب گەرمی پێشوازیێ لێ دکەن.

ڕاهێنان (٥)

ئەم ڕستانەی خوارەوە شی بکەوە:

أ- ئەم چیرۆکێ دێ نڤیسین.

ب-هەستیار هۆنراوەکە لە گۆڤارەکەدا بلاو دەکاتەوە.

ڕاڤەکردنی پەیڤان

ئەی	:	پا
ئێستا	:	نهۆ
تر	:	دی
هەرۆ	:	هەموو ڕۆژ
ڕاد بیت	:	هەڵدەستێت
پشتی هینگی	:	پاش هەینێ
پشتی بەدوای دهێت		پاش بەدوایی هاتنی

کاری داخوازی

١. لاوی کورد بخوێنە خوێندن مەرهەمە بۆ زامی گەل
تیشکی زانینە ئەدا ڕۆشن بە ئەستێرەی ئەمـــــەل

(دلّزار)

٢. بەبێ باکی بەسەریا ڕامەبوورن حورمەتی بگـــرن
گوڵاڵە سوورەی ئەم سەحرایە خوێناوی جگەرتانە.

(ئەحمەد موختار جاف)

٣. مەرحەمەت کە زوو بڕۆ قاسید بڵێ دەردی دڵم
نازی با پوچت ئەکێشم من بە تۆزو گــــەردەوە

(تاهیر بەگی جاف)

٤. گوهـ بدە ئاهو فیغان و لەرز ئوکوڤانــــــــە دل
دل ددلدا یێ دسۆژیت پویش و کاو خەرمانە دل

(کەتانی)

٥. هەستە تێکۆشە تا خوێنت گەرمــــە
سەر پۆش فڕێ دە چ وادەی شەرمە

(بێکەس)

٦. دلبەر تو وەرە جارەك دا ئەز تە ببینم ئەز دل بریــــــــــنم
ئەز ئیرۆ ل سەر تەختی سوخەن پیرێ ئەڤینم دەر ڕوییێ زەمینم

(جگەر خوێن)

خستنه ڕوو:

ئەگەر سەیری دێرە هۆنراوەکانی سەرەوە بکەین، دەبینین پەیڤەکانی (بخوێنە، بگرن، ڕامەبوورن، مەرحەمەت کە، بڕۆ، بڵێ، گوهـ بدە، هەستە، تێکۆشە، فڕێ دە، وەرە) هەموویان کاری داخوازین و ڕوودانێك نیشان دەدەن کە لەدوای ئاخاڤتن یەکسەر ڕوو دەدەن کە ئاخێوەر واتە کەسی یەکەم داوا لە گوێگر واتە کەسی دووەم– تاك یا کۆ بێت– دەکات بۆ ئەنجامدانی کارێك یەکسەر لەدوای ئاخاڤتن.

ئەگەر سەیری کاری داخوازی بکەین لە ڕووی پێکهێنان واتە لەڕووی دروست کردنەوە، دەبینین بەشێوەیەکی گشتی کاری داخوازی بەم شێوەیەی خوارەوە دروست دەکرێت:

(ب+ ڕەگی کار + جێناوی لکاو)

ب + ڕەگی کار + ە : بۆ کەسی دووەمی تاك:

ب + خوێن + ە = بخوێنە.

ب + نڤیس + ە = بنڤیسە.

ب + ڕەگی کار + ن: بۆ کەسی دووەمی کۆ

ب + گر + ن = بگرن

ب + هێن + ن = بهێنن

ئەگەر ڕەگی کار کۆتایی بە پیتی نەبزوێن هاتبوو وەکو (خوێن، نڤیس) جێناوی (ە) دەردەکەوێت و دەبێتە بکەری ڕستەکە. بەڵام ئەگەر ڕەگی کار کۆتایی بە پیتی بزوێنی (ۆ – وو – ی – ێ – ە) هاتبوو جێناوی (ە) بۆ کەسی دووەمی تاك بەکار ناهێنرێت واتە

دەرناکەوێت چونکە دوو پیتی بزوێن بەدوای یەکتردا لە بڕگەیەکدا نایێن. وەکو کاری داخوازی (بڕۆ، بنوو، بڵێ، بژی). جێناوی لکاو (ن) بۆ کەسی دووەمی کۆ هەمیشە دەردەکەوێت ڕەگی کار کۆتایی بە پیتی نەبزوێن یا بزوێن هاتبێت.

ئەگەر کاری داخوازی داڕێژراو یا لێکدراو بوو نیشانەی (ب) دروستە لە کاتی ئاخاڤتن یا نووسیندا دەرنەکەوێت، وەك:

(تێبکۆشە، دابنیشتە، رابماڵە) دەگوترێت (تێکۆشە، دانیشە، راماڵە) ئەمە بۆ کاری داخوازی داڕێژراو،

هەروەها بۆ کاری داخوازی لێکدراو وەك: (فڕێ بدە، تەواو بکە، یارمەتی بدە) دەگوترێت (فڕێدە ، تەواوکە، یارمەتی دە).

کاری داخوازی بە نیشانەی (ئامرازی) (مە، نە) دەکرێت بە نەرێ و شوێنی نیشانەی (ب) دەگرێتەوە، وەك: (بخۆ، ڕاببورن، یارمەتی بدە) دەبێتە (مەخۆ، رامەبوورن، یارمەتی مەدە).

ئەگەر کاری داخوازی سادە بوو نیشانەی (ب) دەچێتە سەرەتای کاری داخوازی، بەڵام ئەگەر داڕێژراو یا لێکدراو بوو دەچێتە پێش بەشە سەرەکییەکەی.

کاری داخوازی هەیە لەڕووی دروست کردنییەوە لەو دەستوورەی کە باسمان کرد لا دەدات، وەك:

(وەرە، بچۆ).

دەستوور:

کاری داخوازی: ئەو کارەیە کە ئاخێوەر (کەسی یەکەم) داوا لەو کەسەی کە بەرامبەریەتی (کەسی دووەم) تاك یا کۆ بێت دەکات بۆ ئەنجامدانی کارێك یەکسەر لەدوای ئاخاڤتن.

بەم شێوەیە پێك دێت:

{ ب + ڕەگی کار + جێناوی لکاو}

جێناوی لکاو بۆ کەسی دووەمی تاك (ە) بۆ کەسی دووەمی کۆ (ن)

ڕاهێنان (١)

لەم نووسینەی خوارەوەدا کاری داخوازی دەربهێنەو چۆنیەتی دروستکردنی ڕوون بکەوە.

شاهینی گۆتە کوڕێ خۆ: ڕێزێ ل دایكو بابێن خۆ بگرە، ل دیوانان کێم باخڤە، گەلەکێ وەرگرەو کێمێ بدە، دەمێ برێڤە دچی ل سەرخۆ بە، چ ئاریشا بۆ کەسێ دروست نەکە، هەر وەسا گۆتە کچێن خۆ: زوو بنڤن دا زوو ژ خەو ڕابن، ژ شیرەتێن دایکا خۆ دەر نەکەڤن.

ڕاهێنان (٢)

لەم چاوگانەی خوارەوە کاری داخوازی دروست بکەو لەڕستەدا بەکاریان بهێنە:

(هەڵکێشان، یارمەتیدان، هەڵاتن، گۆتن، دامەزراندن، ئاڤاکرن).

ڕاهێنان (٣)

لە ڕستەی (**پرۆژەکە بەخێرایی تەواو بکەن**)

١- کاری داخوازی دیار بخە، چۆن دروست کراوە؟

٢- بکەری ڕستەکە دیار بخە.

٣- وشەی پرۆژەکە شی بکەوە.

٤- لە کاری (تەواو بکەن) دەگونجێ نیشانەی (ب) لاببرێت؟ بۆچی؟

٥- کاری (تەواو بکەن) بکە بە نەهیو ڕستەکە سەر لەنوێ بنووسەوە.

٦- وشەی (بەخێرایی) چییە؟ ئەرکی چییە؟ چۆن دروست کراوە؟

ڕاهێنان (٤)

پارچەیەك لەسەر (زستانێ بەفر لە کوردستان دەبارێت) بنووسەو ئەمجا هەر چ کاری داخوازی هەیە دەری بهێنە.

ڕاهێنان (٥)

ئەم ڕستانەی خوارەوە شی بکەوە:

١. لە جەژنی نەورۆزدا جلی جوان لەبەر بکەن.

٢. نانەکەت بخۆو زوو بڕۆ بۆ قوتابخانە.

ڕاڤەکردنی پەیڤان

کێم باخڤە	:	کەم بدوێ، کەم قسە بکە.
بڕێڤە دەچی	:	بە ڕێگادا دەڕۆی.
ئاریشە	:	کێشە.
هەروەسا	:	هەروەها.
بنڤن	:	بنوون، بخەون.
ژ خەو ڕابن	:	لە خەو هەستن.
ژ شیرەتێن	:	لە ئامۆژگارییەکانی.
دەرنەکەڤن	:	دەرنەچن.

کاری بکەر دیارو بکەر نادیار
لەشێوە زاری کرمانجی خوارووودا

ئـ/

١. ئازاد پەنجەرەکەی شکاند.
٢. کورەکان وانەکانیان نووسییەوە.
٣. جوتیارەکە زەوییەکە دەکێڵێت.
٤. ئاڤگە نامەکانی دەخوێنێتەوە.

ب/

١. پەنجەرەکە شکێنرا.
٢. وانەکان نووسرانەوە.
٣. زەوییەکە دەکێڵرێت.
٤. نامەکان دەخوێنرێنەوە.

لەمەو پێش زانیمان کە کاری تێپەڕ، ئەو کارەیە کەبەهۆی وشەیەکی ترەوە واتای ڕستەکە تەواو دەکاتو دەبێتە بەرکاری کارەکە، ئەم ڕاستییە لە ڕستەکانی کۆمەڵەی (ا) دا بە تەواوی بەدی دەکرێت.

١. لە ڕستەی یەکەمدا (ئازاد) کە (بکەر)ە کارێکی کردووەو ئەرکی کارەکەی یەکسەر کەوتۆتە سەر (پەنجەرەکە)و بووە بە بەرکاری کاری (شکاند)و واتای ڕستەکەشی تەواو کردووە، بەڵام لەڕستەی یەکەمی بەشی دووەمدا یان لەبەر ئەوەی نەمانزانیوە کێ (پەنجەرەکەی

شـكاند)ووه، يـان نەمانويـستووە نـاوى (ئـازاد) بێـنين كـە (بكـەر)ى كارەكەيە، لەبەر ئەوە ڕستەكەمان لەشێوەى ڕستەى ناديار دەربڕيوە.

بۆ ئـەم مەبەسـتەش، (بكـەر)ى كـارە ئاشـكراكەو هەرچـى وشـەيەك كـە پەيوەنـدى بـە (بكـەر)ەكـەوە هـەبێت لـەناو ڕسـتەكەدا لاى دەبـەينو بەركارەكـە دەخەينــە شـوێنىو كارەكـە دەخەينــە شـێوەى كـارێكى ناديـارەوە، بـەو شـێوەيەى كـە لەسـەرەوە نيـشانمان داوە، بـەم پێيـە ڕستەكە دەبێتە (پەنجەرەكە شـكێنرا)و (پەنجەرەكـە) دەبێتـە جێگـرى (بكەر)ەكە.

٢. لە ڕستەى دووەمدا هەمان ڕێگەمان گرتووە بـۆ گـۆڕينى كـارى ديـار بـۆ كارێكى ناديار، بەڵام كە (بەركار)ەكە دەچێتە شوێنى (بكـەر) پێويـستە بە پێى كەسو ژمارەى جێگرى (بكەر)ەكە كارە ناديارەكـەش بگۆڕێـت، لەبەر ئەمە ڕستەكە دەبێتە (وانەكان نووسرانەوە).

٣. لە ڕستەكانى (سێيەمو چـوارەم)دا كـارى (دەكێڵێـت)و (دەخوێنێتـەوە) دوو كارى ڕانەبوردووى تێپـەڕن، چـونكە (بكـەر)ەكانيـان ئاشـكران، بـۆ گـۆڕينى ئـەم جـۆرە كارانـە، بـە پێـى ئـەو دەسـتوورەى لـە سـەرەوە دەرمانخست، (بكەر)ەكان لەناو ڕستەكاندا لا دەبەينو (بەركار)ەكانيـان دەخەينە شوێنيانو كارەكانيش لەو شێوانەى كە لەڕستەكانى كۆمەڵەى (ب)دا نيشان دراون بەكار دەهێنين.

(نيشانەى – ڕێ – كەبۆ ڕانەبردووە جێناوى لكـاوى (ێـت) كـە دەچێتە سەر (ڕێ) دەبێتە (ڕێت)

دەستوور:

١. كاری دیار: ئەو كارەیە كە یەكسەر دەخرێتە پاڵ (بكەر)ەكەیو لە ناو ڕستەكەشدا باس دەكرێت.

٢. كاری نادیار: ئەو كارەیە كە (بكەر)ەكەی لەناو ڕستەدا باس ناكرێتو (بەركار)ەكەی دەبێتە جێگری (بكەر)ەكەی.

٣. تەنیا كاری تێپەڕی دیار دەگۆڕێت بۆ كاری نادیار.

٤. لەم گۆڕینەدا پێویستە بە وردی سەرنجی (تاكو كۆ)ی جێگری (بكەر) بدەینو بەو پێیە ئاگاداری ژمارەو كەسیوكارە نادیارەكە بین.

٥. ئەگەر كارە تێپەڕەكە:

أ- ڕابوردوو بوو، ڕەگی كار وەردەگرینو پاشگری (ڕا)ی دەخەینە سەر وەك:

چاوگ	ڕەگ	كاری ڕابوردووی نادیار
خووساندن	خووسێن	خوسێن + را = خوسێنرا
كێڵان	كێڵ	كێڵ + را = كێڵرا
شتن	شۆ	شۆ + را = شۆرا
نووسین	نووس	نووس + را = نووسرا

ب- ڕانەبوردوو بوو، ڕەگی كار وەردەگرینو پاشگری (ڕێ)ی دەخەینە سەر[(١)].

وەك:

چاوگ	ڕەگ	كاری رانەبردووی نادیار
نووسین	نووس	دە+ نووس + ڕێ = دەنووسرێ
خوێندن	خوێن	دە + خوێن + ڕێ = دەخوێنرێ

---

(١) لەدوای (ڕێ) جێناوی لكاو دێتو دەبێ بە پێی كەسو ژمارەی جێگری بكەر دابنرێ.

تێبینی:

هەندێ کار کە دەکرێن بە بکەر نادیار لە دەستوور لادەدەن، چونکە بە ڕەگی کار ناکرێن بە بکەر نادیار بەڵکو بە قەدی چاوگ دەکرێن واتە: قەد + را = وەکو:

گوتن: گوت + را = گوترا، گوت + رێ = دەگوترێ

ویستن: ویست+ را = ویسترا، ویست+ رێ = دەویسترێ

ڕاهێنانی (١)

ئەم ڕستانە لە بکەر دیارەوە بگۆڕە بۆ بکەر نادیار:

١. منداڵەکە هێلکەیەکی خوارد.

٢. قارەمانێك فڕۆکەیەکی دوژمنی خستە خوارەوە.

٣. ئەندازیارەکان خانووەکان دروست دەکەن.

٤. ئەوان چوار جار وانەکە دەنووسنەوە.

٥. ئەو هەموو ڕۆژێ سێ جار دەمو چاوی دەشوات.

٦. ئاراس کراسەکەی دارای دڕاند.

ڕاهێنانی (٢)

ئەم کارانە لە بکەر نادیارەوە بگۆڕە بۆ بکەر دیار:

١. دوو چاڵ هەڵکەنرا.

٢. گەنم دەهاڕێت‌و دەکرێت بە هەویرو لە دواییدا دەشێلرێت‌و دەکرێت بە نان.

٣. دوێنێ دیوارەکان‌و سەربانەکان سواخ دران.

٤. شەش مانگە باخەکە ئاو دەدرێت.

٥. هەموو وانەیەك پێش هاتنە ژوورەوەی مامۆستا تەختە ڕەشەکە دەسڕێتەوە.

ڕاهێنانی (٣)

ئەم کارە نادیارانە لەڕستەدا بەکاربهێنە:

خورا، شکێنرا، دەگیررێت، دەبینرێت، دەخوێنرێت، پێشکەش دەکرێت، هەڵدرا.

ڕاهێنانی (٤)

ئەم بۆشاییانە بە کارێکی بکەر نادیار پڕ بکەرەوە:

١. پێش نانخواردن دەست...........

٢. لە کتێبخانە گشتییەکاندا ڕۆژی سەدان کتێب ....

٣. سبەینێ منداڵەکان .... ەوە بۆ گوندەکەی خۆیان.

٤. پێویستە میوە .... ەوە ئەمجا ....

٥. کەی دەرگای فەرمانگە ....

ڕاهێنانی (٥)

شیکردنەوە:

١. دیواری باخەکە ڕووخێنرا.

دیوار : ناوە، تاکە، نەناسراوە، جێگری بکەرە.

ی : ئامرازی خستنە سەرە.

باخەکە: ناوە، تاکە، ناسراوە، دیارخەری ناوی (دیوار)ە.

دیواری باخەکە: گرێی ناوییە، جێگری بکەرە.

ڕووخێنرا: کاری ڕابوردووی بکەر نادیاری نزیکە.

٢. ئەم ڕستانەش شی بکەرەوە:

ئـ – دزەکە لەژوورەکەدا گیرابوو.

ب– پاقلەکە لە مەنجڵەکەدا کوڵێنراوە.

پ – گەنم چۆن دەچێنرێت؟

کاری بکەر دیارو بکەر نادیار
لەشێوەزاری کرمانجی ژووروودا

(ب)	(أ)
١. پەز هاتە چەراندن.	١. شڤانی پەز چەراند.
٢. ڕەز هاتییە ئاڤدان.	٢. ڕەزڤانی ڕەزێ خۆ ئاڤدایە.
٣. نان دهاتە خوارن.	٣. وێ نان دخوار.
٤. کەوەك هاتبوو گرتن.	٤. وی کەوەك گرتبوو.
٥. چیرۆك دهێتە نڤیسین.	٥. پەری چیرۆکێ دنڤیسیت.
٦. نامەك دێ هێتە نڤیسین.	٦. ئەز نامەکێ دێ نڤیسم.

کاتێك سەیری ڕستەکانی بەشی (أ) دەکەین، دەبینین پەیڤەکانی (چەراند، ئاڤدایە، دخوار، گرتبوو، دنڤیسیت، دێ نڤیسم) هەموویان کاری تێپەڕن، چونکە کاریگەری کارەکانیش کەوتۆتە سەر ناوێکی تر کە (بەرکار)ەو، هەر یەکەیان کردەوەیەکیان پیشان داوەو خراونەتە پاڵ بکەرەکانیانو هەموویان بەسەر یەکەوە ڕستەیەکی بکەر دیاریان پێکهێناوە.

بەلاّم کاتێك سەیری ڕستەکانی بەشی (ب) دەکەین، دەبینین پەیڤەکانی (هاتە چەراندن، هاتییە ئاڤدان، دهاتە خوارن، هاتبوو گرتن، دهێتە نڤیسین، دێ هێتە نڤیسین) هەموویان کاری بکەر نادیارن، چونکە هەر یەکەیان کردەوەیەکی پیشان داوەو نەخراونەتە پاڵ کەسێکی دیارو ئاشکرا (واتە نازانرێ کێ کارەکەی ئەنجام داوە)، لەبەر ئەوە بەم جۆرە کارانە دەگوترێت کاری بکەر نادیار.

کەواتە لەدوای خوێندنەوەو تێڕامانمان لە شێوەزاری کرمانجی ژووروو ئەوەمان بۆ دەردەکەوێت کە یاسای گۆڕینی کاری بکەر دیار بۆ کاری بکەر نادیار جیاوازە لە شێوەزاری کرمانجی خواروو، چونکە لە کرمانجی ژووروودا کاری ڕستەکە دەگەڕێتەوە بۆ (چاوگ)و پاشان کاری یاریدەری (هات)یش بە پێی جۆری کاتی کارەکە بەکار دەهێنین.

* کاری ڕابوردوو:

١. کاری ڕابوردووی نزیك:

ئەم جۆرە کارە بە پێی ئەم یاسایە ئەنجام دەدرێت:

هاتە + چاوگ

هاتە + چاندن ← هاتە چاندن

هاتە + کڕین ← هاتە کڕین

٢. کاری ڕابوردووی تەواو:

ئەم جۆرە کارەش بەپێی ئەم یاسایە ئەنجام دەدرێت:

هاتییە + چاوگ

هاتییە+ کوشتن ← هاتییە کوشتن

هاتییە + لێنان ← هاتییە لێنان

٣. کاری ڕابوردووی بەردەوام:

دهاتە + چاوگ

دهاتە + ئینان ← دهاتە ئینان

دهاتە + ڕێشتن ← دهاتە ڕێشتن

٤. کاری ڕابوردووی دوور:

هاتبوو+ چاوگ

هاتبوو + خوارن ← هاتبوو خوارن

هاتبوو + خواندن ← هاتبوو خواندن (خاندن)

* کاری ڕانەبوردوو:

لەشێوەزاری کرمانجی ژووروودا کاری ڕانەبوردوو بۆ دەمی ئێستا (نهۆ)و ئایندە (پاشی) بە ئاشکرا دەردەکەوێت لە کاتی ئاخاوتندا، لەبەر ئەوە پێویستە ڕەچاوی ئەم خالآنە بکرێت لەکاتی گۆڕینی کاری بکەر دیار بۆ کاری بکەر نادیار:

١. کاری ڕانەبوردوو بۆ دەمی ئێستا (نهۆ):

کاری یاریدەی (دهێتە) بەکاردێت لە پێش چاوگەکەدا:

دهێتە + چاوگ

دهێتە + کڕین ← دهێتە کڕین

دهێتە + کوشتن ← دهێتە کوشتن

٢. کاری ڕانەبوردوو بۆ دەمی ئایندە (پاشی):

کاری یاریدەی (دێ هێتە) لە پێش چاوگەکەدا بەکاردێت:

دێ هێتە + چاوگ

دێ هێتە + فرۆتن ← دێ هێتە فرۆتن

دێ هێتە + ماڤێتن ← دێ هێتە ماڤێتن

دەستوور:

١. **کاری بکەر دیار: ئەو کارەیە کە کردەوەو ڕەفتارێك لەکاتێکی دیاریکراو (ڕابوردوو یان ڕانەبوردوو) دا پیشان داوە یان پیشان دەداتو ئەو کارەش کە دراوەتە پاڵ بکەرەکەی، دیارو ئاشکرایە لە ڕستەکەدا.**

٢. **کاری بکەر نادیار: ئەو کارەیە کە کردەوەو ڕەفتارێك لە کاتێکی دیاریکراو (ڕابوردوو یان ڕانەبوردوو)دا پیشان داوە یان پیشان دەداتو ئەو کارەش نەدراوەتە پاڵ بکەرەکەیو دیارو ئاشکرا نییە لە ڕستەکەدا.**

ڕاهێنانی (١)

لەم ڕستانەی خوارەوەدا کاری بکەر دیار بگۆڕە بۆ کاری بکەر نادیار لە شێوەزاری کرمانجی ژووروودا:

١. پێشمەرگە لەشکری دوژمنی دەشکاند.

٢. سەرداری وانە نڤیسی.

٣. کوڕەکە گوریسەکەی توند بەستبوو.

٤. وێ هەڤیر کربوو.

٥. خۆزی خوێندکاران وانەیان بە چاکی بخوێندایە.

٦. نەسرین دێ شیڤێ لێنێت.

٧. من کتێب ژ وی وەرگرتییە.

٨. بارام نانی دخوت.

٩. مامۆستایان بە دڵسۆزییەوە ئەرکی سەرشانیان جێبەجێ دەکەن.

ڕاهێنانی (٢)

(خوێندکاران بە پێنووسەکانیان وڵات پێش دەخەن).

لەم ڕستەیەدا:

١. (خوێندکاران) چییە؟ ئەرکی چییە؟

٢. (یان) چییە؟ بە چاکی شیی بکەرەوە.

٣. کاری ڕستەکە دەربهێنەو پاشان شی بکەرەوە.

٤. ڕستەکە لە کاری بکەر دیارەوە بگۆڕە بۆ کاری بکەر نادیار.

٥. لە کاری ڕستەکە هەموو تافەکانی ڕابوردووی بکەر نادیار دروست بکە.

ڕاهێنانی (٣)

ئەم ڕستانەی خوارەوە شی بکەرەوە:

١. پەز دێ هێتە دۆشین.

٢. گۆڤارەکانمان بە چاکی دابەش کردووە.

٣. دزەکە گیرابوو.

جێناوی پرس

ئەم نووسینە بخوێنەوە:

جارێکیـان لەگـەڵ کۆمـەڵێك پـسپۆرو شـارەزا لـە بـواری چـاندنو کشتوکاڵدا چووین بـۆ گونـدێن دەوروبـەرێ هـەولێرێ، لـەوێ چـاومان بـە کۆمـەڵێك جوتیـار کـەوت، پـاش بـەخێر هێنـانو حەسـانەوە، یـەك لـە شارەزایان هەندێك پرسیاری لە سەرۆکی کۆمەڵەی جوتیارانی گوند کـرد، پرسی: تۆ چیتو ناوت چـییە؟ لـەم جوتیارانـە کامیـان ئەمـساڵ گـەنمی ڕەشـگوڵی چـاندووە؟ سـەرۆکی کۆمەڵـە بەرسـڤاوی داو گـۆت: ئـەز جوتیـارمو نـاڤێ مـن بـاپیرە. ئەمـساڵ مـام بـایز ئـەم جـۆرە گەنمـەی چاندووە، لە پاشان پرسیاری لێ کردوو گوتی:

کێ تا ئێستاش زەوی خـۆی بـە گاسـن دەکێلێـت؟ دیـسا سـەرۆکی کۆمەڵـە بەرسـڤ داو گـۆت: مـام حەمـەدو مـام بـاپیر تـا نهـۆژی هـەر ب گاسنی زەڤیێن خۆ دکێلن، چـونکو دەسـتێ وان کورتـەو ئـەو نـەدارن. ژ بەر هندێ شارەزای فەرمان دا کو ئەڤ ساڵە ژ لایـێ وەزارەتـا کـشتوکاڵێو چاندنێ ڤە، تراکتەرەك بۆ وان بێتە کڕین داکو زەڤیێن خۆ پێ بکێلن.

دیسان چەند پرسیارێکی دی ئاراستە کردو گوتی: بەرهەمەکانتان بـە چی دەگوازنەوە بۆ شار؟ لەم جوتیارانە کیهەیان بەرهەمی لـە هـەموویان پـترە؟ کیـژان زەڤیـێن بـەراڤ هەنـە؟ درەختـی چـی لـە زەوییـەکانیان دەچـێنن؟ لـە وەڵامـدا سـەرۆکی جوتیـاران گـوتی: هەنـدێکمان بەرهەمەکانمان بە تراکتەرو هەندێکیشمان بە ولاخ دەگوازینەوە بۆ شـار، لەم جوتیارانەش خاڵە بایز بەرهەمی لە هەموویان پـترە. هـەر خـاڵێ بـایز

خۆی زەوی بەراوی هەیە، جوتیاران داری میوەو درەختی ئەسپینداڕو چنار لە زەوییەکانیان دەچێنن.

پشتی ڤێ سەرەدانێ، شارەزاو پسپۆرێن بوارا چاندنو کشتوکالێ خاترا خۆ خواستو زڤڕێنە ڤە جهێ خۆ.

خستنە ڕوو:

لە بەرنامەی ساڵانی پێشوودا، زانیمان کە ڕستەی ڕاگەیاندن بە دوو شێواز دەکرێ بە ڕستەی پرس:

ئـ – یان بەهۆی جۆری دەربڕینو ئاوازی تایبەتی پرسەوە.

ب – یان ژی ب بکار هینانا پەیڤەکا پرسێ، ئەو پەیف ژی یان دبیتە (جێناو) یان (هاوەڵناو) یان (هاوەڵکار)ێ پرسێ.

ئەگەر بگەڕێینەوە بۆ دەقی نووسینەکە، دەبینین لە گەلەك شوێناندا ڕستەکان لە شێوەی پرس دان، بۆ ئەم مەبەستەش پەیڤێکی پرس بەکار هاتووە، بەم جۆرە:

١. لەڕستەی (لەم جوتیارانە کامیان ئەمساڵ گەنمی ڕەشگوڵی چاندووە؟)دا، دەبینین ڕستەکە بەهۆی پەیڤی (کامیان)ەوە کراوە بە ڕستەی پرس، پەیڤەکەش لە شوێنی ناوی ئەو جوتیارە بەکارهاتووە کە ئەو جۆرە گەنمەی چاندیە، بەکارهێنانەکەش لەشێوەی پرس دایە، کە پرسەکەش وەڵام دەدرێتەوە پێویستە ناوی ئەو جوتیارە باس بکرێ کە پرسەکەی لە بارەیەوە کراوە، هەر لەبەر هەندێ پەیڤەکە بە (جێناوی پرس) دادەنرێت.

٢. له ڕستەی (کێ تا ئێستاش زەویێ خۆی بەگاسن دەکێلێت؟)دا، ڕستەکە بەهۆی پەیڤی (کێ) کراوە بە ڕستەی پرسو ئەم پەیڤەش لە شێوەی پرسدا لە شوێنی ناوی ئەو کەسە هاتیە بکار هینان کو زەویێ خۆ ب گاسنی دکێلیت، هەر ژبەر هندێ ئەو ژی دبیتە (جێناوی پرس)و هەروەسا دبیتە (بکەر)ێ ڕستەی.

٣. هەروەها لە ڕستەی پرسی: تۆ چیتو ناوت چییە؟ دا، ڕستەکە بەهۆی پەیڤی (چی) دووجار کراوە بە ڕستەی پرس، کە دیارە جارێکیان لە کارو پیشەی کابراو جارێکیش لە ناوەکەی دەپرسێت. لە هەردوو باریشدا وەڵامەکەی بەناوێك دەدرێتەوە، واتە پەیڤی (چی) لە شوێنی ناوەکە بەکاردێت، بۆیە دەبێتە (جێناوی پرس).

بێجگە لەو ڕستانەی کە باس کران، نووسینەکە گەلێك ڕستەی تری تێدایە کە لەشێوەی پرس دانو پەیڤەکانی وەك (جێناوی پرس) بەکارهاتوون.

دەستوور:

جێناوی پرس، ئەو پەیڤانەن کە:

ئـ - لەجێی ناوی کەسێك یان شتێك لەشێوەی پرس کرندا بەکاردێنو ئەرکی ناوە لێپرسراوەکەش لە ڕستەکەدا دەبینین، ئەرکەکانیش ئەڤەنە:

جێناوی پرس دەبێتە :

١. بکەری ڕستە، وەك: کێ شاری سولەیمانی دروستکرد؟
٢. بەرکاری ڕستە، وەك: دوێنێ کێت دیت؟
٣. تەواوکەری بە یاریدە، وەك: تە ئەڤ پەرتووکە ژکێ وەرگرت؟
٤. دیارخەری ناو، وەك: کوڕێ کێ لە پێناوی کوردستاندا هاتە شەهیدکرن؟
٥. تەواوکەری کاری بێ هێز، وەك: شیرین کچی کێیە؟
٦. نیهادی ڕستە، وەك: کێ زیرەکە؟
٧. جێگری بکەرە، وەك: کێ بینرا؟

ب. ئەو پەیڤێن کو دبنە جێناوی پرس ئەڤەنە:

١. کێ – کی : لەجێی ناوی کەسێك لەشێوەی پرسدا بەکاردێت.
٢. کام – کامە- کیهە- کیهان- کیشك – کیژان: هەموویان یەك واتایان هەیە، بۆ جوداکردنەوەی کەسێك یان شتێك لەناو کۆمەڵە کەسێك یان شتێك بەکاردێن.

پ. چ – چی: لەجێی ناوی شتێك بەکاردێ، لەشێوەی پرس، وەك: کتێبی چی دەخوێنییەوە؟

راهێنانی (١)

ئەرکی جێناوی پرس لەم ڕستانەدا دەست نیشان بکە:

١. قوتابیان، کێیان لەناو باخچەدا دیت؟
٢. کێ نەخۆش کەوت؟
٣. چ کەوتە خوارەوە؟
٤. ڕەخنەکەتان لەبارەی چییە؟
٥. کیهەیان لە پێشبرکێدا بە یەکەم دەرچوو؟
٦. تە ئەڤ پەڕتووکە ژکێ وەرگرتو تە دایەکێ؟
٧. ئێوە حەز لە گۆشتی چی دەکەن؟
٨. کیژان دشێت بسەر ڤی داری بکەڤیت؟

راهێنانی (٢)

وەڵامی ئەم پرسیارانە بدەوە:

١- پەیڤی پرس کەنگی دەبێتە جێناوی پرس؟

٢- جیاوازی لەنێوان جێناوی کەسی سەربەخۆو جێناوی پرسدا چییە؟ (وەڵامەکەت بە نموونەی ڕستەیی بسەلمێنە).

٣- ئایا جێناوی پرس، جێناوی لکاو وەردەگرێت؟ بۆ سەلماندنی وەڵامەکەت دوو ڕستە بهێنەوە، کە هەر یەکەیان جێناوێکی پرسی تێدا بێت.

ڕاهێنانی (٣)

ئەم ڕستانە شلۆڤە بکە:

١- کامە بە یەکەم دەرچوو؟

٢- دوێنێ کێت بینی؟

ڕاڤەکردنی پەیڤان

حەسانەوە	پێهنڤەدان
ناوت	ناڤێ تە
کامیان	کی ژوان
وەڵام	بەرسڤ
ئەو	وی
ئێستاش	نهۆژی
لەبەر ئەوە	ژبەر هندێ
دەتوانێت	دشێت
پێشبرکێ	هەڤبڕکێ
وەڵامی ئەوی دایەوە	بەرسڤاویدا
بکڕیت	بێتە کڕین
دەگوازنەوە	ڤەدگوهێزن
شار	باژێر
وڵاخ	دەوار
هەژارن، کەم دەرامەتن	نەدارن
گەڕانەوە	زڤڕینەڤە

هاوەڵناوی پرس

ئەم ڕستەو دێڕە هۆنراوانە بخوێنەوە:

١. چەند جۆرە پێنووست کڕی؟

تە چەند (چقاس) پارە هەیە؟

٢. کام ئەستێرەی گەش، کام گوڵی کێوی؟

ئاڵە وەك کوڵمی، گۆی مەمکی، لێوی.

٣. کیژان ژن ژهەمیا درێژ ترە؟

٤. جەژنی نەورۆز ئەمساڵ کوو بوو؟

چۆن دیارییەکت بۆ براکەت نارد؟

دیارییەکی چۆنت بۆ نەوزادی برات نارد؟

تە دیارییەکا چاوا بۆ نەوزادێ برایێ خۆ هنارد؟

٥. چ قوتابی یێك لە تاقیکردنەوە لە هەموو وانەکان دەردەچێت؟

٦. پۆلی چەندەمی؟

ئازاد چەندەمین قوتابییە کە لەڕێزماندا دەرچووە؟

خستنە ڕوو:

ئەگەر بە هوردی تەماشای ڕستەکانی سەرەوە بکەین، دەبینین لە کۆتایی هەر ڕستەیەکدا نیشانێکی پرس (؟) هەیە، بەمەش بۆمە دەردەکەوێت کە ڕستەکە لەشێوەی پرس دایە. جا ئەگەر زیاتر لە ڕستەکان ڕامێنین دەبینین پەیڤەکا پرسێ لە هەر یەك لەو ڕستانەدا هەیە، کە بەهۆی ئەو پەیڤەوە مە پرس کردیە.

١. لەڕستەکانی ژمارە (١) دا، پەیڤی پرسی (چەند) بە کارهاتووە، کە لەگەڵ ناوێکدا، بە کارهاتووەو پرسی پێ لەو ناوە دەکرێت، دیارە لە وەڵامیشدا دەبێ پەیڤەکی وا بەکاربێت کە وەسفی ناوەکە بکاتو ببێتە تەواوکەر بۆی. وەك ئەوەی لە وەڵامی پرسیاری یەکەمدا بڵێین (دوو جۆرە پێنووسم کڕی) کە دیارە لێرەدا هاوەڵناوی (دوو) وەڵامی پەیڤی پرسی (چەند)ە، کەواتە پەیڤەکە هاوەڵناوی پرسە. ڕستەی دووەمیش هەر ب ڤی ئاوایە.

٢. لەو دێڕە هۆنراوەی (گۆران)دا دوو جار پەیڤی (کام) بەکارهاتووە، جارێکیان لە پێش ناوی (ئەستێرە)و جارا دووەم ژی لەپێش ناوی گوڵ، کە دیارە لە هەردوو باردا لە دەست نیشان کردنی ناوەکانی (ئەستێرەو گوڵ) دەپرسێت، بۆیە ئەگەر وەڵامی پرسیارەکە بدەینەوە دەبێ بڵێین ئەم ئەستێرەیە، یا، ئەم گوڵە، ئاڵە وەك کوڵمی، وەك گۆی مەمکی، وەك لێوی دیارە وەڵامەکە بە (ئەم...ە) دراوەتەوە، کو ئەو ژی هاوەڵناوێ نیشانێیە، هەر بۆیە پەیڤی (کام) وەکو هاوەڵناوی پرس بەکارهاتیە.

٣. هەر بڤی ئاوای، پەیڤا پرسێ (کیژان= کی ژوان) دگەل (ژن) یا هاتیە ب کار ئینانێ، داکو لناڤ کۆمەڵەکا ژنان، وێ ژنێ دەست نیشان بکەت، کو ژ هەمی ژنێن دی درێژترە، هەر ژبەر هندێیە ئەڤ پەیڤە ژی ب هاوەڵناوێ پرس دهێتە ناسین.

٤. له ڕستەکانی ژمارە (٤)دا، پەیڤەکانی (کوو، چۆن، چاوان) له واتادا یەکن و لەگەڵ ناودا بەکارهاتوون، لەناو ئەوانەشدا پەیڤی (چۆن) له دوو شێوەدا بەکارهاتووە بەم جۆرە:

ئـ – له پێش ناودا هاتووە، که لەو بارەدا پێویستی به (ی) ئامرازی دانه پاڵ نییە.

ب– له دوای ناودا، که پێویستی به ئامرازی (ی، أ، یَ) هەیه بۆ دانه پاڵ، ئەگەر وەڵامی پرسەکانیش بدەینەوە، دەبێ له وەڵامەکاندا وەسفی ناوەکان بکەین، بۆیه پەیڤەکانی (کوو، چۆن، چاوان) به هاوەڵناوی پرس دێنه هەژماردن.

٥. له ڕستەی پێنجەمدا بەهۆی پەیڤی پرسی چـ ... یێك، پرسیارمان لەو قوتابییە کردووە که لەهەموو وانەکان دەردەچێت، مەبەستیش ناوی قوتابییەکه نییە، بەڵکو سیفەتەکەیەتی، بۆیه له وەڵامدا دەڵێین: (قوتابی زیرەك، یان قوتابی هشیار... هتد) له هەموو وانەکان دەردەچێت، کەواته یەپڤی پرسی ناوبراو، لەشێوەی هاوەڵناوی پرس بەرکار هاتووە.

٦. له هەر دوو ڕستەی ژمارە (٦)دا پەیڤی پرسمان له شێوەی (چەندەم، چەندەمین) بەکارهێناوە، که پرسی پێ لەڕیز بەندی دەکەین، له وەڵامیاندا ژمارەیەك لەشێوەی هاوەڵناوی ژمارەیی ڕێکخستندا بەکاردەهێنین، بۆیه ئەو ژی دبنه هاوەڵناوا ڤێ پرسێ.

دەستوور:

١ - هاوەڵناوی پرس، پەیڤەکا پرسییە کو هەردەم دگەل ناوەکیدا بەکاردێتو وەسفی ناوەکەی پێ دەکرێتو دەبێتە تەواوکەری لە شێوەی پرسدا.

٢ - هاوەڵناوی پرس بە زۆری ئەگەر لە پێش ناوەکەوە هات پێویستی بە ئامرازی دانە پاڵ (خستنەسەر) نابێت وەکو:

کام سوار گەهشتە جیٚ؟

کیش هەسپ ژ هەمیا خێراترە؟

چەند هەڤاڵێت هەن؟

چ ئەسپێك ڕەسەنە؟

بەلاٚم جاری وا دەبیٚ لە پاش ناوەکەوە دێت، ئەو کاتە ئامرازی دانە پاڵی دەوێت وەك:

هوین ل گوڤەندەکا چاوان پشکدار بوون؟ (أ) ئامرازی دانە پاڵە (خستنەسەرە).

ئەوان لە ڕۆژێکی چۆن سەفەریان کرد؟ (ی) ئامرازی دانە پاڵە (خستنە سەرە).

٣ - ئەو پەیڤێن پرسێیێن کو دبنە هاوەڵناوی پرس ئەڤەنە:

ئ- کام، کامە، کیهان، کیهە، کیژان، کیش.

ب- چەند (چقاس).

پ- چۆن، چاوا، کوو، چلۆن.

ت- چ ... ێك (یٚ- ەك).

ڕاهێنانی (١)

پەیڤی (چۆن) لەدوو ڕستەدا بەکاربێنە، بەو مەرجەی لەیەکەمیاندا تەواوکەری کارێکی ناتەواو، لە دووەمیاندا وەسفی ناوێك بکات.

ڕاهێنانی (٢)

وەڵامی ئەم پرسیارانە بدەوە:

١. کەی پەیڤی پرس دەبێتە هاوەڵناوی پرس؟

٢. لە چ بارێکدا ئامرازی دانە پاڵ لەگەڵ ناوە پرسراوەکە بەکاردێت؟

٣. پەیڤی (کام) لە دوو ڕستەدا بەکاربێنە، بە مەرجێك لە یەکەمیان جێناوی پرس‌و لە دووەمیاندا هاوەڵناوی پرس بێت.

ڕاهێنانی (٣)

ئەم ڕستانە شلۆڤە بکە (شی بکەوە):

١.چەند ڕۆژنامە ل کوردستانێ دەردکەڤن؟

٢.کیهان کچ خوشکا تەیە؟

٣.بەرانێکی چۆنت کڕی؟

هاوەڵکاری پرس

ئەم ڕستانە بخوێنەوە:

/١

ئـ- قوتابیان لە ڕۆژی نمایشی وەرزشیدا چۆن دەڕۆیشتن؟

ب- ئەڤ کورە چاوا دنقیسیت؟

پ- منداڵەکان کوو دانیشتبوون؟

/٢

أ- کابرای دوێنێ لاتان بوو، چەند پێکەنی؟

ب-پەروین لنك تە چەند ڕوونیشت؟

/٣

ئـ- کەی ماستو کەنگر پەیدا دەبن؟

ب- کەنگی ئەم دێ چینە زۆزانان؟

پ- کەینێ زەنگی یەکەم وانە لێ دەدرێت؟

/٤

ئـ- هاوینان لە کوێ دەنوون؟

ب- لەزگین لکیڤە ڕوونیشتبوو؟

/٥

ئـ- بۆچی مەڕەکەی تۆ لاواز بووە؟

ب- ژ بەرچی زەڤیا تەیا تێهنیە؟

خستنه ڕوو:

له وانەکانی پێشوودا باسی ئەوەمان کرد کە هەندێك لە پەیڤەکانی پرس دەبنە جێناوی پرسو هاوەڵناوی پرس. بۆیێ پێویستە ئەوەش ڕوون بکەینەوە کە هەندێك جار پەیڤەکانی پرس بۆیان هەیە ببنە هاوەڵکاری پرسیش، بۆ نموونە:

١. ئەگەر تەماشای ڕستەکانی (أ، ب، جـ)ی ژمارە (١) بکەین دەبینین پەیڤەکانی پرسی (چۆن، چاوا، کوو) بەکارهاتوونو هەر سێکیان پرسیاریان پێ لە چۆنیەتی ڕوودانی کاری ڕستەکان دەکرێت، بۆ نموونە لەڕستەی (أ)دا پەیڤی (چۆن) پرسیاری پێ لە چۆنیەتی ڕۆیشتنی قوتابیان کراوە، بۆیێ کە وەڵامی پرسەکە دەدەینەوە، پێویستە هاوەڵکارێك بەکاربێنین کە بگونجێت لەگەڵ چۆنیەتی ڕۆیشتنەکە، واتە بڵێین (باش دەڕۆیشتن) یا (خراپ دەڕۆیشتن) کە لێرەدا هەردوو پەیڤی (باشو خراپ) هاوەڵکاری چۆنیەتین، چونکە وەسفی چۆنیەتی ڕوودانی کاری ڕستەکە دەکەنو سنوورێك بۆ ڕوودانی کارەکە دادەنێن، ئەم دوو پەیڤەش لە وەڵامی پەیڤی پرسی (چۆن) بەکارهاتن، کەواتە لێرەدا (چۆن) دەبێتە هاوەڵکاری پرس، هەر بەو جۆرەش پەیڤەکانی (چاوا (ن) کوو) ئەو ژی هەر دبنە هاوەڵکاری پرس.

٢. دیسا ژی لە هەردوو ڕستەی (أ، ب)ی ژمارە (٢)دا، پەیڤی پرسی (چەند) لە دوو ڕستەدا لەشێوەی پرس بەکارهاتووە، بۆ پرسین لە

ڕادەی ڕوودانی هەردوو کاری (پێکەنیو ڕونیشت)، لە وەڵامیشدا پێویستە هاوەڵکارێکی گونجاو بەکاربهێنین، وەك ئەوەی بڵێین (کابرا دوێنێ زۆر پێکەنی)، یان (پەروین ژنك من پیچەك ڕوونیشت)، کە هەردوو پەیڤی (زۆر، پیچەك) هاوەڵکاری چەندینو لە وەڵامی پەیڤی پرسی (چەند) بەکارهاتوونو وەسفی ڕادەی ڕوودانی کارەکە دەکەن، بۆیێ دەبنە هاوەڵکاری چەندیو پەیڤی (چەند)یش دەبێتە هاوەڵکاری پرس.

٣. ئەم جارەش لەڕستەکانی (أ، ب، جـ)ی ژمارە (٣)دا، پەیڤەکانی پرسی (کەی، گەنگی، کەینێ) بۆ پرسیارکردن لەکاتی ڕوودانی کاری ڕستەکان بەکارهاتوونو لە وەڵامدا پێویستە هاوەڵکارێکی کات بەکاربهێنین، وەك ئەوەی لە وەڵامی پرسیاری (ب)دا بڵێین (ئەم هاڤینێ دێ چینە زۆزانان)، کە دیارە پەیڤی (هاڤین= هاوین) هاوەڵکاری کاتەو وەڵامی پەیڤی پرسی (کەنگی) پێ دراوەتەوە، بۆیێ ئەو پەیڤە پرسانەش دەبنە هاوەڵکاری پرس.

٤. هەر بەو جۆرەش لە ڕستەکانی (أ، ب)ی ژمارە (٤)دا هەر دوو پەیڤی پرسی (لە کوێ، لکیڤە) بۆ پرسیارکردن، لەجێو شوێنی ڕوودانی کارەکە دەپرسن، بۆیێ ئەو ژی دبنە هاوەڵکارێ پرس.

٥. هەر لە ڕستەکانی (أ، ب) ی ژمارە (ە)دا، پەیڤەکانی (بۆچی، ژ بەرچی) بۆ پرسیارکردن لە هۆکاری ڕوودانی کارەکە بەکارهاتوون، بۆیێ ئەوانیش دەبنە هاوەڵکاری پرس.

دەستوور:

١. هاوەڵکاری پرس: پەیڤێکە لە شێوەی پرسدا، وەسفی کارێك دەکاو سنوورێك بۆ ڕوودانی کارەکە دادەنێتو دەبێتە تەواوکەریشی.

٢. ئەو پەیڤێن پرسیٚ کو دبنە هاوەڵکاری پرس ئەڤەنە؟

ئـ- (چەند) کە لە ئەندازەی ڕوودانی کارەکە دەپرسێت.

ب- (چۆن، چاوا، کوو): لە چۆنیەتی ڕوودانی کاری ڕستەکە دەپرسن.

پ- (کەی، کەنگی، کەینیٚ): لەکاتی ڕوودانی کاری ڕستەکە دەپرسن.

ت- (لە کویٚ، لکیڤە): لە شوێنو جێی ڕوودانی کارەکە دەپرسن.

ج- (بۆچی، ژبەرچی، لەبەر چی): لە هۆکاری ڕوودانی کاری ڕستەکە دەپرسن.

ڕاهێنانی (١)

پەیڤی (چۆن) لەدوو ڕستەدا بەکاربێنە، بەو مەرجەی لەڕستەی یەکەمیاندا هاوەڵناوی پرسو لە دووەمیاندا هاوەڵکاری پرس بێت.

ڕاهێنانی (٢)

وەڵامی ئەم پرسیارانە بدەوە:

١. جیاوازی لەنێوان هاوەڵناوی پرسو هاوەڵکاری پرسو جێناوی پرسدا چییە؟

٢. دوو ڕستە بە دوو هاوەڵناوی پرس بهێنەوە.

ڕاهێنانی (٣)

ئەم هۆنراوانە بخوێنەوەو، هەر پەیڤێکی پرس کە لەواندا هەیە، دەست نیشانی بکەو جۆرەکەشی پیشان بدە:

١. کێ دەزانی؟ چلۆن بەیـــــان دادێ؟
لەمنی شێتو شاعیری دڵتـــــەڕ
کێ دەزانێ خەیاڵی بن لێفـــــەم؟
چۆن بەسەر کەوشەنا دەکا شەو پەڕ؟ (هێمن)

٢. کانی کەو؟ بۆچی ناخوینن؟ کانێ وارێ گولگولی؟
لێ دچەرینن گورگو ڕیڤی، بۆ شەلێ مارو کولی. (ب. س)

٣. کەی ساوای ئێمە بزەی لە لێـــوە؟
هەر چاوی گەشە فرمێسکی پێـــوە
کام ماڵ سوتاوی کوردی ئاوارە؟
پێی نەگوتراوە، مەڵێ هـاوارە (عەونی)

٤. ڕاستم پێ بێژە کێت دیوە بە چاو؟
چیت دیوە لە ڕووی گێتی، ناتەواو؟ (قانع)

٥. بەڵێ (بێکەس) نابووت بـــوو،
جار جار، برسی بوو، ڕووت بوو،
بەڵام کام تێر، کام پۆشـــــتە
وێنەی ئەو، ئەی فریشتـــــە
بێ باك وەستا بەرامبـــــەر
نووکی سونگی ستەمـــــگەر

کێ وا لەژێر زنجیرا؟

ئازادی هات بەبیرا؟ (گۆران)

٦ - با خچەیێ ڤینا نەمایی کێ وەکر کاڤل بیـــــــت

تۆرینا بەختێ مە ئەڤرۆ کێ وەکر زیزو سل ببت؟ (ب.س)

ڕاهێنانی (٤)

پەیڤە هێل بەژێر داهاتووەکان لـەم ڕسـتـەو دێـڕە هۆنراوانـەدا شـلۆڤە بکە:

١. گرفتاری شەوی ئەگریجەتم، کوا ڕۆژی رووت قوربان؟

مەتۆرێنە دڵم توخوا، تەماشا چەند پەرێشانە؟

(قانع)

٢. تە کی ل خاندنگە هێ دیت؟

٣. وێ ئەڤ هۆزانە چاوا ژ بەر کرییە؟

٤. تۆ چیت؟ من کوردم نەتەوەی کوردم

خۆ ترسنۆك نیت؟ حاشا نەبەردم

چی تۆی لەناو برد؟ دوو دڵیو نیفاق

چۆن ڕزگار ئەبی هەر بە ئیتیفاق

٥. گەلۆ، ئەڤە چەند ساڵە؟

ژینا مە تیژو تاڵە.

٦. ئەڤە ژ کەنگی؟

ویرانی هات ڤی چەنگی

بەرو گێسن بوونە ژەنگی

ترس و سەهم لێرە پەنگی

بۆچی تو هۆ یێ بێ دەنگی؟ (ف.م)

ڕاڤەکردنی پەیڤان

لنك	:	لەکن
ڕوونیشت	:	دانیشت
زۆزان	:	کوێستان
لکیڤە	:	لەکوێ، لکیرێ
کێوی	:	کیڤی
ئالْ	:	سۆر
ئێمە	:	مە
بەم جۆرەیە	:	ب ڤی ڕەنگی
خێرا	:	زوی. بلەز
لاتان بوو	:	لنك وە بوو
کوێستانان	:	زۆزانان
مەڕ	:	پەز

ڕستەی لێکدراو

١. نازداریْ فراڤین لێناو شەرمینیْ مالْ پاقژکر.

٢. دیْ چیرۆکیْ خوینم پاشی دیْ نقم.

٣. نانم خوارد لە پاشان نامەکەم نووسی ئەمجا نووستم.

٤. قسە هەزارە بەلاّم دووانی بە کارە.

خستنە ڕوو:

خوێندوومانە کە ڕستەی سادە ڕامانێکی تەواوی هەیە، لە (بکەرو کارێك) یان (نیهادو کاری ناتەواو) پێك دهێتو یەك کاری تێدایە، جا کارەکە (تەواو– ناتەواو)بێت.

دەبێت بزانین ئەو ڕستانەی کە لە ئاخاڤتندا دەردەبڕێن هەمیشە سادە نین، واتە مەرج نییە یەك کاری تێدا هەبێت، ڕستەی وا هەیە بە (دوو کار یان پتر) واتا کەی پێك دێت، ئینجا بۆ ڕوونکردنەوەی ئەمە ئەگەر لە ڕستەکانی سەرەوە وردبینەوە دەبینین:

١. ڕستەی یەکەم لە دوو ڕستەی سادەی سەربەخۆ پێکهاتووە ڕستەی (نازداریْ فراڤین لێنا)و ڕستەی (شەرمینیْ مال پاقژکر). ئەم دوو ڕستەیە هەر چەندە لە ڕاماندا سەربەخۆن بەلاّم پەیوەندی لە نێوان هەردووکیاندا هەیە کە بە یاریدەی ئامرازی (و)ی لێکدەرەوەکە سەر بە هیچیانەوە نییە هەردوو ڕستەکەی بە یەکەوە بەستووە، بۆیە بە هەردووکیان بەسەر یەکەوە دەگوترێت (ڕستەی لێکدراو).

٢. ڕستەی دووەم لە دوو ڕستەی سادەی سەربەخۆ پێکهاتووە، ڕستەی (دێ چیرۆکێ خوینم)و ڕستەی (دێ نڤم) ئەم دوو ڕستەیە هەر چەندە لە واتادا سەربەخۆن بەڵام پەیوەندییەك لەنێوانیاندا هەیەو کە بە یاریدەی ئامرازی (پاشی)ی لێکدەرەوە کە سەر بە هیچیان نییە بە یەکەوە بەستراون بۆیە بەهەردووکیان بەسەر یەکەوە دەگوترێت (ڕستەی لێکدراو).

٣. ڕستەی سێیەم لە سێ ڕستەی سەربەخۆ پێکهاتووە، ڕستەی (نانم خوارد)و ڕستەی (نامەکەم نووسی)و ڕستەی (نووستم) ئەم سێ ڕستەیە هەر چەندە لە ڕاماندا سەربەخۆن بەڵام پەیوەندییەك لەنێوان هەر سێکیاندا هەیە کە یەکەمو دووەمیان بە یاریدەی گرێی (لە پاشان)ی لێکدەرەوە کە سەر بە هیچیان نییە بە یەکەوە بەستراون.

هەروەها ڕستەی دووەمو سێیەمیش بەیاریدەی ئامرازی (ئەمجا)ی لێکدەرەوە دراونەتە پاڵ یەکتر.

بۆیە بەم سێ ڕستەیە بەسەر یەکەوە دەگۆترێت (ڕستەی لێکدراو).

٤. ڕستەی چوارەم لە دوو ڕستەی سادەی سەربەخۆ پێکهاتووە، ڕستەی (قسە هەزارە)و ڕستەی (دووانی بەکارە).

ئەم دوو ڕستەیە هەر چەندە لە واتادا سەربەخۆن بەڵام پەیوەندییەك لەنێوانیاندا هەیە کە بەیاریدەی ئامرازی (بەڵام)ی لێکدەرەوە کە سەر بە هیچیان نییە بە یەکەوە بەستراون بۆیە بەم دوو ڕستەیە بەسەر یەکەوە دەگۆترێت (ڕستەی لێکدراو).

دەستوور:

ڕستەی لێکدراو ئەو ڕستەیەیە کە لەدوو ڕستەی سەربەخۆی سادە یان پتر پێك دێت پەیوەندییەك لەنێوانیاندا هەیەو بە یاریدەی ئامراز یان گرێی لێکدەرەوە دەدرێنە پاڵ یەکتر.

ئامرازی لێکدەر سەر بە هیچ ڕستەیەکی سادەی ناو ڕستە لێکدراوەکە نییە، لە ڕستەی لێکدراودا چەند کار هەبێت ئەوەندە ڕستەی سادەی تێدایە[1].

زۆربەی ئەو ئامراز یان گرێ لێکدەرانەی کە بۆ ئەم مەبەستە بەکاردەهێنرێن ئەمانەن:

(و، ئەمجا (ڤێجا)- ڤیجا، بەلام- لێ – بەلێ، لە پاشا (لە پاشان)- پاشی- پشتی هینگێ، لە دواییدا، چونکە، یان، یاخود، ژنوو، نەکۆ- نەك- بەڵکو، کەچی، تا- تاکو- هەتا، هەتاکو، لدویڤدا، لدویڤرا، کە... هتد).

---

(١) ڕستەی وا هەیە دوو بکەری تێدایەو یەك کاریان ئەنجام داوە، بۆ سووك کردن ڕستەی لێکدراو کورت کراوەو پەیڤە دووبارەکان لادراون وەك: ئازادو دلێر چوون بۆ هەولێر.

ئەم ڕستەیە خۆی بەم شێوەیە بووە:

ئازاد چوو بۆ هەولێرو دلێر چوو بۆ هەولێر (چوو بۆ هەولێر) لە هەردوو ڕستەدا دووبارە کراوە.

ڕاهێنانی (١)

ئەم ڕستە سادانە بە ئامراز یان گرێیەکی لێکدەر بگۆڕە بۆ ڕستەی لێکدراو:

١. شڤانی پەز چەراند، ئاڤ نەدا.

٢. نامەیەکێ بنڤیسە، بۆ زناریێ بهنێرە.

٣. هاوڕیێ سواری ترۆمبێلەکە بوو، چوو بۆ هەولێر، چوو بۆ دهۆك.

٤. ئەم کوڕە زیرەکە، ئەو کوڕە تەمەڵە.

٥. برینێن خەنجەران ساخ دبن، برنێین خەبەران ساخ نابن.

٦. یان بڕۆ، دەرگاکە پێوە دە.

ڕاهێنانی (٢)

لەم ئامرازانەی خوارەوە ڕستەی لێکدراو پێك بهێنە:

(بەلێ، پاشی، کەچی، نەکۆ، پشتی هینگێ، ئەمجا، نەك، لە دواییدا).

ڕاهێنانی (٣)

هەر یەکە لەم ڕستە لێکدراوانەی خوارەوە بکە بە ڕستەی سادە:

١. شێرکۆ چوو بۆ لای چەتۆ بەڵام چەتۆ لە ماڵ نەبوو.

٢. دوژمن هێمن بکەوە ئەمجا تەپ بدە سەری.

٣. هەڤالێد من نەهاتن چونکە بەفر باری بوو و ڕێ هاتبوو گرتن.

٤. دلشێری چیرۆکا مەمو زینێ خواندو نامەیەك نڤیسی پاشی نڤست.

٥. ڕزگار هەڵبەستەکە لەبەر دەکاتو پەخشانەکە دەنووسێتەوە.

ڕاهێنانی (٤)

ئەم بۆشاییانە بە ئامرازێکی لێکدەر پڕ بکەوە:

١. شام شەکرە .... وەڵات شیرنترە.

٢. سیپەل نەچوو بۆ قوتابخانە .... نەخۆش بوو.

٣. ڤێ سروودێ بخوێنە .... ژ بەرکە.

٤. ئەسپەکەت پێم بفرۆشە .... پێم ببەخشە.

٥. ڕەزڤانی گوڵ چاند .... ئاڤ دەدا.

ڕاهێنانی (٥)

ئەم ڕستانە شلۆڤە بکە:

١. نەمامەکەم چاند بەڵام تۆوەکەم هەڵگرت.

٢. زەنگەکە لێ درا، ئەمجا قوتابییەکان چوونە ژوورەوە.

ڕاڤەکردنی پەیڤان

تۆو : تۆڤ

ئامرازی پەیوەندی

ئـ/

١. کاروان دەچێت بۆ زاخۆ.
٢. بەختیار لە قوتابخانەدا دەخوێنێت.
٣. چیمەن لە کەرکووك ڕا هاتووە.
٤. ئازاد نامەکەی لە هەولێرەوە ناردووە.
٥. سەردار ل مالێ ڕوونیشتی یە.
٦. سێڤ ژ دارێ وەرین.
٧. سالار دمال دا کار دکەت.
٨. نامەکەم بە پۆستەدا ناردووە.
٩. وێنەکەی بە دیوارەوە هەڵواسیوە.
١٠. گەل ب زانینێ پێش دکەڤیت.
١١. نەسرین تا ڕەواندزێ چوو.
١٢. مامۆستا وەك باوکە.
١٣. قوتابییەکە بێ ئێوە هیچ ناکات.
١٤. سەرهەنگ دەچێتە ئاکرێ.

ب/

١. من لە بۆ تۆمە، تۆ لەبۆ کێتە؟
٢. تە نامە ژ بۆ وان نڤیسییە.
٣. ترێ هەتاکو پاییزێ دەمێنێت.
٤. منداڵەکە بەبێ باوکی گوزەران ناکات.

٥. کاوە لەگەڵ برادەرەکانی ڕاوەستاوە.

٦. هەژار دگەل مەدژیت.

٧. نازەنین بەرەو قوتابخانە هات.

٨. ئاوات بەر ب مال ڤە چوو.

خستنە ڕوو:

١ ئەگەر سەیری ڕستەکانی بەشی (ئـ) بکەین، دەبینین لە هەر ڕستەیەکدا ئامرازی پەیوەندی هەیەو کەوتۆتە پێش ناوێك یا جێناوێك بۆ پیشاندانی پەیوەندی نێوان ئەو ناوە یا ئەو جێناوە لەگەڵ ناوێکی تری ڕستەکە. وەکو:

١. لە ڕستەی یەکەمدا وشەی (بۆ) ئامرازی پەیوەندی سادەیە، پەیوەندی نێوان ناوی کاروانو زاخۆی پیشان داوە، کە کاروان دەچێت بۆ زاخۆ نەوەك بۆ شوێنێکی تر.

٢. لە ڕستەی دووەمدا وشەی (لە– دا) ئامرازی پەیوەندی سادەیە، پەیوەندی نێوان ناوی بەختیارو قوتابخانەی پیشان داوە، کە بەختیار لە قوتابخانەدا دەخوێنێت نەوەك لە جێگەیەکی تردا.

٣. لە ڕستەی سێیەمدا وشەی (لە– ڕا) ئامرازی پەیوەندی سادەیە، پەیوەندی نێوان ناوی چیمەنو کەرکووکی پیشان داوە، کە چیمەن لە کەرکووك ڕاهاتووە نەوەك لە شوێنێکی تر.

٤. لـه ڕسـتەی چـوارەمدا وشـەی (لـە– ەوە) ئـامرازی پەیوەنـدی سادەیە، پەیوەندی نێوان نـاوی ئـازادو هـەولێری پیـشان داوە، کـە ئازاد لە هەولێرەوە نامەکەی ناردووە نەوەك لە جێگەیەکی تر.

٥. لـە ڕسـتەی پێنجەمـدا وشـەی (ل) ئـامرازی پەیوەنـدی سـادەیە، پەیوەندیی نێوان ناوی سـەردارو مـاڵی پیـشان داوە، کـە سـەردار ل ماڵ ڕوونیشتییە نەوەك لە شوینێکی تر.

٦. لە ڕستەی شەشەمدا وشـەی (ژ– ێ) ئـامرازی پەیوەنـدی سـادەیە، چونکە پەیوەنـدی نێـوان سـێڤو داری پیـشان داوە، کـە سـێڤ لـە داری وەریوە نەوەك لە شتێکی تر.

٧. لە ڕستەی حەوتەمدا وشـەی (د– دا) ئـامرازی پەیوەنـدی سـادەیە، پەیوەندی نێوان سالارو ماڵدا پیشان داوە، کـە سـالار لـە ماڵـدا کـار دکەت نەوەك لە شوێنێکی تر.

٨. لەڕستەی هەشتەمدا وشەی (بـە– دا) ئـامرازی پەیوەنـدی سـادەیە، پەیوەنـدی نێـوان نـاوی نامـەو پۆسـتە پیـشان داوە، کـە نامـە بـە پۆستەدا ناردراوە نەوەك بەشتێکی تر.

٩. لە ڕستەی نۆیەمدا وشەی (بـە– ەوە) ئـامرازی پەیوەنـدی سـادەیە چونکە پەیوەندی نێوان ناوی وێنەو دیواری پیـشان داوە، کـە وێنـە بە دیوارەوە هەڵواسراوە نەوەك بە شتێکی تر.

١٠. لە ڕستەی دەیەمدا وشەی (ب– ێ) ئامرازی پەیوەندی سـادەیە کـە پەیوەندی لەنێوان ناوی گەلو زانینی پیشان داوە، کە گەل ب زانین پێش دەکەوێت نەوەك بە شتێکی تر.

١١.له ڕستەی یازدەمدا وشەی (تا- یێ) ئامرازی پەیوەندی سادەیە چونکە پەیوەندی نێوان ناوی نەسرینو ڕەواندزی پێشان داوە، کە نەسرین تا ڕەواندزێ چووە نەوەك زیاتر.

١٢.له ڕستەی دوازدەمدا وشەی (وەك) ئامرازی پەیوەندی سادەیە کە پەیوەندی نێوان ناوی مامۆستاو باوکی پیشان داوە، کە مامۆستا وەکو باوکە بۆ قوتابی نەوەك وەکو کەسێکی تر.

١٣. له ڕستەی سێزدەمدا وشەی (بێ) ئامرازی پەیوەندی سادەیە، کە پەیوەندی لەنێوان ناوی قوتابییەکەو جێناوی ئێوەی پیشان داوە، کە قوتابییەکە بێ ئێوە هیچ ناکات وەك کەسانی تر.

١٤.لەڕستەی چواردەهەمدا وشەی (ە) ئامرازی پەیوەندی سادەیە، کە پەیوەندی نێوان ناوی سەرهەنگو ئاکرێی پیشان داوە، کە سەرهەنگ دەچێتە ئاکرێ نەوەك شوێنێکی تر.

ب- هەروەها ئەگەر سەیری ڕستەکانی بەشی (ب) بکەین، دەبینین کە لەهەر ڕستەیەکدا ئامرازی پەیوەندی هەیە بەم شێوەی خوارەوە.

١- له ڕستەی یەکەمدا وشەی (لەبۆ) ئامرازی پەیوەندی لێکدراوە کە پەیوەندی نێوان جێناوی منو تۆی پیشان داوە، هەروەها پەیوەندی نێوان تۆو کێی پیشان داوە.

٢- لەڕستەی دووەمدا وشەی (ژبۆ) ئامرازی پەیوەندییە کە پەیوەندی نێوان ناوی نامەو جێناوی وان پیشان داوە، کە نامە بۆ وان نووسراوە نەوەك بۆ یەکێکی تر.

٣- له ڕستەی سێیەمدا وشەی (هەتاکو) ئامرازی پەیوەندی لێکدراوە کە پەیوەندی لەنێوان ناوی ترێو پاییزی پیشان داوە، کە ترێ هەتاکو پاییزێ دەمینێت نەوەك وەرزێکی تر.

٤- له ڕستەی چوارەمدا وشەی (بەبێ) ئامرازی پەیوەندی لێکدراوە، کە پەیوەندی نێوان ناوی منداڵەکەو باوکی پیشان داوە، کە منداڵەکە بەبێ باوکی گوزەران ناکات نەوەك کەسێکی تر.

٥- له ڕستەی پێنجەمدا وشەی (لەگەڵ) ئامرازی پەیوەندی لێکدراوە، کە پەیوەندی نێوان ناوی ئازادو برادەرەکانی پیشان داوە، کە ئازاد لەگەڵ برادەرەکانی ڕاوەستاوە، نەوەك لەگەڵ کەسانی تر.

٦- له ڕستەی شەشەمدا وشەی (دگەل) ئامرازی پەیوەندی لێکدراوە، کەپەیوەندی نێوان ناوی هەژارو جێناوی (مە)ی پیشان داوە، کە هەژار دگەل مە دژیت نەوەك دگەل یەکێکی تر.

٧- له ڕستەی حەوتەمدا وشەی (بەرەو) یا (بەرەڤ) ئامرازی پەیوەندی لێکدراوە، کە پەیوەندی نێوان ناوی نازەنین‌و قوتابخانەی پیشان داوە، کە نازەنین بەرەو قوتابخانە هات نەوەك شوێنێکی تر.

٨- له ڕستەی هەشتەمدا وشەی بەر ب= (بەرەو) ئامرازی پەیوەندی لێکدراوە کە پەیوەندی نێوان ناوی ئاواتو مالّی پیشان داوە، کە ئاوات بەر ب (بەرەو) مال ڤەچوو نەوەك شوێنێکی تر.

دەستوور:

ئامرازی پەیوەندی: ئەو وشەیەیە کە لەڕستەدا لە پێش ناوێك یا جێناوێك دێت بۆ پیشاندانی پەیوەندی نێوان ئەو ناوە یا ئەو جێناوە لەگەڵ ناوێکی تری هەمان ڕستە.

ئامرازی پەیوەندی دوو جۆرە:

ئـ- ئامرازی پەیوەندی سادە: ئەوەیە کە لە یەك وشە پێکهاتووە وەك: (بۆ، لە- دا، لە- را، لە- ەوە، ل – دا، ژ- ێ، ژ- را، د- دا، بە- دا، بە- ەوە، ب- دا، تا- ێ، وەك، بێ، ە).

ب- ئامرازی پەیوەندی لێکدراو: ئەوەیە کە لەدوو وشە یا پتر پێکهاتووە وەك: (لەبۆ، ژبۆ- ڕا، هەتا، هەتاکو، هەتا وەکو، بەبێ، لەگەڵ، دگەل، بەرەو، بەرەڤ، بەر ب).

ڕاهێنانی (١)

پێنج ڕستە بهێنەوە کە ئامرازی پەیوەندییان تێدا بێت دووانیان ئامرازی پەیوەندی سادە بن و سێیانیان ئامرازی پەیوەندی لێکدراو بن.

ڕاهێنانی (٢)

لەم ڕستەی خوارەوەدا

(تا ناو دارستانەکە چووین)

ئـ. وشەی (تا) شی بکەوە:

ب. وشەی (دارستانەکە) چ جۆرە ناوێکە لە ڕووی دارشتنییەوە؟ چۆن پێکهاتووە؟

ت. بکەری ڕستەکە دیار بکە.

لە وشەی (تا) ئامرازی پەیوەندی لێکدراو دروست بکەو لەڕستە بەکاری بهێنە.

ج. لەکاری (چوو) کاری ڕانەبوردوو، داخوازی دروست بکە.

چ. وشەی (تا) وەکو ئامرازی لێکدەر لە ڕستەدا بەکاربهێنە.

ڕاهێنانی (٣)

لەم دێڕە هۆنراوانەی خوارەوە ئامرازی پەیوەندی دەربهێنەو جۆرەکانی دیاربخە:

ئـ- بسکان ل ڕووی نیٚ بوونە کۆم
جامیٚ مەییٚ ئینا ژ بـــــۆم
حوکمیٚ دکر لازم ڤەخـــۆم
مەستی ل من جاری ت کەن (عەلی حەریری)

ب- دیسا ژ نو عەشقا بەریٚ پڕ ئەندەروونم ئاتەشـە
زولفا موزەیەن عەنبەری دەعوا دگەل خالا ڕەشە (عەلی حەریری)

پ- پڕ ژ دیتنا تە غەریبم خانـــــم
ژ تە سەرتا ب قەدەم حەیرانـــم
هەر ب جان تەشنە لەبیٚ لەعلانم
دلو بەندا گرها زولفانـــــم
عاشقیٚ نازکو مەحبووبانـــــم
تو مەبین بیٚ سەرو بیٚ سامـــانم
گولی باغیٚ ئیرەمی بۆتانـــــم
شەب چراغی شەبی کوردستانم (مەلای جزیری)

ت- بە ئاسمانەوە ئەستێرەم دیوە
لە باخچەی بەهار گوڵم چنیوە (گۆران)

ئامرازی دانە پاڵ (خستنە سەر)

١. گوڵی باخەکە جوانە.
٢. برادەری ئێوە دڵسۆزە.
٣. من بۆیە گوڵی سوورم خۆش دەوێ
مۆژدەی شەفەقی لێ دەردەکەوێ.
٤. بابێ ئازادی پێشمەرگەیە.
٥. دایکا نازداری پزیشکە.
٦. ل چیایێت کوردستانێ بەفر دباریت.
٧. هەڤالێن مە هاتن.
٨. مرۆڤێد زیرەك سەر دکەڤن.

خستنە ڕوو:

ئەگەر سەیری ڕستەکانی سەرەوە بکەین، دەبینین لە هەر ڕستەیەکدا ئامرازی دانە پاڵ (خستنە سەر) هەیە کە ناوێکی داوەتە پاڵ ناوێکی تر، یا جێناوێکی داوەتە پاڵ ناوێك، یا هاوەڵناوێکی داوەتە پاڵ ناوێك، بەم شێوەیەی خوارەوە:

١. لە ڕستەی یەکەمدا ئامرازی (ی) لەنێوان ناوی گوڵ و باخدا، ئامرازی دانە پاڵە(خستنە سەر)چونکە ناوی(باخەکە)کە دیارخەرە،داوەتە پاڵ ناوی(گوڵ) کە دیارخراوە.

٢. له ڕستەی دووەمدا ئامرازی (ی) له نێوان ناوی (برادەر)و جێناوی (ئێوه)، ئامرازی دانه پاڵه چونکه جێناوی (ئێوه) که دیارخەره، دراوەته پاڵ ناوی (برادەر) که دیارخراوه.

٣. له ڕستەی سێیەمدا ئامرازی (ی) لەنێوان ناوی (گوڵ)و هاوەڵناوی (سوور)، ئامرازی دانه پاڵه (خستنه سەر)، چونکه هاوەڵناوی (سوور) که دیارخەره، داوەته پاڵ ناوی (گوڵ) که دیارخراوه.

٤. له ڕستەی چوارەمدا ئامرازی (ێ) لەنێوان ناوی (باب)و ناوی (ئازاد)، ئامرازی دانه پاڵه (خستنه سەر)، چونکه ناوی (ئازاد) که دیارخەره داوەته پاڵ ناوی (باب) که دیارخراوه.

٥. له ڕستەی پێنجەمدا ئامرازی (ا) لەنێوان ناوی (دایك)و ناوی(نازدار)، ئامرازی دانه پاڵه چونکه ناوی (نازدار) که دیارخەره داوەته پاڵ ناوی (دایك) که دیارخراوه.

٦. له ڕستەی شەشەمدا ئامرازی (ێت) لەنێوان ناوی (چیا)و ناوی (کوردستان)، ئامرازی دانەپاڵه(خستنه سەر)، چونکەناوی(کوردستان) که دیارخەره، دراوەته پاڵ ناوی (چیا) کەوەك ناوێکی کۆ دیارخراوه.

٧. له ڕستەی حەوتەمدا ئامرازی (ێن) لەنێوان ناوی هەڤاڵ و جێناوی (مه)، ئامرازی دانه پاڵه (خستنه سەر)، چونکه جێناوی (مه) دیارخەره، داوەته پاڵ ناوی (هەڤاڵ) کەوەك ناوێکی کۆ دیارخراوه.

٨. له ڕستەی هەشتەمدا ئامرازی (ێد) لەنێوان ناوی (مرۆڤ)و هاوەڵناوی زیرەك، ئامرازی دانه پاڵه (خستنه سەر)، چونکه هاوەڵناوی زیرەك که دیارخەره، دراوەته پاڵ ناوی (مرۆڤ) که دیارخراوه.

دەستوور:

ئامرازی دانە پاڵ (خستنە سەر) ئەو وشەیەیە کە لە ڕستەدا ناوێک یان جێناوێک یا هاوەڵناوێک دەداتە پاڵ ناوێکی تر، یا جێناوێک یا هاوەڵناوێک دەداتە پاڵ ناوێک بەم شێوەی خوارەوە:

١. **ئامرازی (ی) ناوی نێرو مێی تاک و کۆ یان جێناوێک یا هاوەڵناوێکی چۆنی دەداتە پاڵ ناوێکی تر،** لە شێوازی کرمانجی خواروودا.

٢. **ئامرازی (ێ) ناوی نێری تاک یان جێناوێک یا هاوەڵناوێکی چۆنی دەداتە پاڵ ناوێکی تر،** لە شێوازی کرمانجی ژووروودا.

٣. **ئامرازی (أ) ناوی مێی تاک یان جێناوێک یا هاوەڵناوێکی چۆنی دەداتە پاڵ ناوێکی تر،** لە شێوازی کرمانجی ژووروودا.

٤. **ئامرازی (ێت- ێد- ێن) ناوی نێرو مێی کۆ یان جێناوێک یا هاوەڵناوێکی چۆنی دەداتە پاڵ ناوێکی تر،** لە شێوازی کرمانجی ژووروودا.

ڕاهێنانی (١)

پێنج ڕستە بهێنەوە ئامرازی دانە پاڵی تێدا بێت سێیان بۆ ناوی تاک بن‌و دووانیان بۆ ناوی کۆ بن.

ڕاهێنانی (٢)

جیاوازی لەنێوان ئامرازی پەیوەندی‌و دانە پاڵ چییە؟ بە نموونە ڕوونی بکەوە.

ڕاهێنانی (٣)

لەم ڕستەی خوارەوەدا:

(دەستکەوتەکانی ڕاپەڕین دەپارێزین)

ئـ– (ی) لەنێوان وشەی دەستکەوتەکانو ڕاپەڕین چییە ؟

ب– ئایا دەتوانین وشەیەکی تر لەجیاتی (ی) بەکار بهێنین؟ چۆن؟

پ– بکەری ڕستەکە دیار بخە، بۆچی خراوەتە ئەویٚ؟

ت– وشەی دەستکەوتەکان شی بکەوە.

ج– دەپارێزین بە پێی کاتەوە چ جۆرە کارێکە ؟ چۆن دروست کراوە ؟

چ– لە کاری دەپارێزین کاری ڕابوردووی ڕاگەیاندن (ئیخبـاری) بـە پێـی دەم دروست بکە.

ح– لە کاری دەپارێزین کاری ڕابوردووی نزیکی دانانی دروست بکەو لـە ڕستەدا بەکاری بهێنە.

خ– لە کاری دەپارێزین کاری ڕانەبوردووی ئاییندە دروست بکە.

ڕاڤەکردنی پەیڤان

نیٚ بونە کۆم	:	خڕ بوونەوە، کۆبوون.
ئینا بۆم	:	بۆی هێنام، هێنای بۆم
لازم ڤەخۆم	:	دەبیٚ بیخۆمەوە
ت کەت	:	دەکەن
عشقا بەری	:	عشقی پێشوو
ئەندەروونم	:	هەناوم
ئاتەشە	:	ئاگرە

ژ تە سەر تا ب قەدەم حەیرانم: قوربانی تۆم لە تەوقی سەرەتەوە تا پێت

تومەبین	:	مەبینە

﴿ بەشی ئەدەب ﴾

١. ئەدەب

٢. جۆرو مەبەستەکانی هۆنراوە.

٣. فۆلکلۆر چییە؟

٤. داستان.

٥. مێژووی داستان لە جیهاندا.

٦. داستانی ڕۆژهەڵات.

٧. لە فۆلکلۆرەوە بۆ نووسین.

٨. داستانی کوردی و بەشەکانی.

٩. پەندی پێشینان.

١٠. لێکۆڵینەوەی تازەی ئەدەبی کوردی.

١١. مەلایێ جزیری.

١٢. حاجی قادری کۆیی.

١٣. وەلی دێوانە.

١٤. پیرەمێرد.

١٥. گۆران.

١٦. هەژاری موکریانی.

١٧. دیلان.

١٨. سەبری بۆتانی.

١٩. مقداد مەدحەت بەدرخان.

٢٠. شاکر فەتاح.

بەشی ئەدەب

ئەدەب:

وشەی ئەدەب کە (وێژە)شی پێ دەگوترێت، بە دوو واتای جودا بەکاردێت، یەکەمیان واتای تایبەتییە کە بە مەبەست پێی ئەو ئاخافتن‌و گوتراوە نایابانەن کە خۆشی‌و شادی دەخەنە دڵی گوهدارو خوێنەرانەوە، جا گوتراوەکان هۆنراوە بن یا پەخشان، هەڵبەستی نایاب‌و هۆزانی بەرزو چیرۆکی خۆش‌و گوتاری ناوازەو گەلەك بەشی دی دەکەونە ژێر ئەم پێناسەوە، چونکە دێنە خوێندنەوەو گوهـ لێ بوون، چەشەو لەزەتێکی هونەرییان لێ دێتە وەرگرتن.

واتای گشتی (ئەدەب)یش، ئەو بەرهەمی مێشکی مرۆڤە دەگرێتەوە کە لەشێوەی ئاخافتندا خۆی دەنوێنێت‌و لە لاپەڕەی کتێباندا دێتە نڤیسین لەم بارەیەوە کتێبی ڕێزمان‌و کتێبی وەرزش‌و سروشت زانی ئەدەبێکن بە واتای گشتی.

چونکە بەرهەمی هەمە چەشنی مێشکی مرۆڤ دەنوێنن کە مەرج نییە لە کاتی خوێندنەوەیاندا ئەو خۆشی‌و لەزەتەیان لێ وەربگیرێت کە لە ئەدەبی واتای تایبەتی وەردەگیرێن.

ئەدەب لەسەر چوار ڕەگەزان دامەزراوە کە ئەمانەن:

١. **سۆز**: کار دەکاتە سەر ئەندێشەو دڵ‌و وا دەکات کە بە ئارەزوویەکی خۆشەویستانە بشنێتەوە.

٢. **بیر:** بیر یا (فیکره)ی ئەدیبو نووسەر ڕەگەزی بنەڕەتی بەرهەمی ئەدەبییە.

٣. **ئەندێشە:** ئەویش خەیاڵێکی تیژ تێپەڕی پەنهانییە لەدڵدا، ئەندێشە نەبێ ئیشی هونەرە ئاشکراییەکانی ئەدەب دەوەستێ.

٤. **واتا:** واتای مەبەستەکە ڕوون دەکاتەوەو لەڕووی وشەو ڕستەوە بە جوانی دایدەڕێژێ تا سۆزو ئەندێشەکە ڕوون بکاتەوە.

مێژووی ئەدەب:

مێژووی ئەدەب بەشێکە لە مێژووی گشتی نەتەوە بە تێکڕا دەکەوێتە بەر بەرنامەکانی مێژوو، لەدیرۆکو مێژووی گشتیدا هەندێك ڕاستی هەنو باس دەکرێن کە سەر بە سەردەمی ڕابوردوونو لەگەڵ ئێستادا پەیوەندییان بڕاوە.

بەلاّم لە مێژووی ئەدەبدا، هۆنراوەو پەخشان هەر کاریگەرنو زیندوون، چونکە توانای وورووژاندنی بیرو سۆزیان هەیە.

مێژووی ئەدەبی هەر نەتەوەیەکیش کاتێك پەیدا دەبێت کە ئەو نەتەوەیە سامانێکی ئەدەبی لا پەیدا ببێت کە شایانی نووسینەوەو مێژوو بۆ دانان بێت. مێژووی ئەدەب زانستێکە باس لە چۆنیەتی زمانو ئەو هۆنراوەو پەخشانە جوانانە دەکات کە بۆمان بەجێ ماون، بەرزیو نزمییان دەردەخات، لە کاروبارو ژیانی هۆزانڤانو نووسەرو ئەدیبانیش دەدەوێت هەروەها بەرهەمەکانیشیان هەڵدەسەنگێنێت.

ڕەخنەی ئەدەبی:

دیـارە هــەر لــەو دەمــەی خــەڵك گوێیــان لــە هــۆنراوەی شــاعیران یــا خوتبەو شتی تربووە، هەندێکیان بیروڕای خۆیانیان دەربڕیوە، ستایـشی بەرهەمــەکانیان کــردووە، یــانیش کــەمو کورتییــان پیــشان داون، کــە ئەوەیان یەکەم شێوەی ڕەخنــەی ئــەدەبی بــووە، لــە پاشــان وردە وردە پەرەی پێ دراوەو پێشکەوتووە تا وای لێ هـاتووە ببێتـە خـاوەنی چـەند ڕێو شوێنێکی تایبەتی بەشێوەیەکی وا کە لە دواییدا بووبێتە هونەرێکی نایابی سەربەخۆ.

دیارە ڕەخنە هەر لەگەڵ پەیدا بوونی ئەدەبدا پەیدا بـووە کـە لـەم لایەنــەوە پــێش مێــژووی ئــەدەب کــەوتووە، چــونکە وا دەرکــەوتووە کــە شــاعیرو هۆزانڤانــە کۆنــەکانی عــەرەبو نەتــەوەکانی تــر هــەر خۆشــیان ڕەخنــەگر بــوون، بــۆ نموونــە (ئەرســتۆڤان) یەکــەم ڕەخنــەگری یۆنــانی شــاعیر بــووەو یــەك ڕۆمــانی دوورو درێــژی بــە نــاوی (بۆقــەکان) تــەرخان کــردووە بــۆ ڕەخنــەگرتن لـــە هـــەر ســـێ شـــاعیری تراژیـــدی یۆنـــان (سۆفۆکلیس)و (یۆروپیدس)و (ئەشیل)، لەبەر ئەوە دەتـوانین بڵـێین کـە ڕەخنەگرانی بەرایی شاعیر بوون.

سەرەتای ڕەخنەسازیی لە ئەدەبی کوردیدا دەگەڕێتەوە بـۆ سـەدەی حەڤـدەمی زایینـیو لـەم بـوارەدا (ئەحمـەدی خـانی) شـاعیر پێـشەنگ بووە، هەروەها (حاجی قادری کۆییش) لە ڕەخنەدا جێ پەنجەی دیـارە. ڕەخنەی ئەدەبیش بریتییە لە هونەری لێکۆڵینـەوەو توێژینـەوەو لـە یـەك جوداکردنەوەی شێوازەکان، ئەوەشیان ڕێبـازی گشتی نووسـەرو جـۆری

دەربـڕینو بیرکردنـەوەیو هەسـتو سـۆزی دەگرێتـەوە، واتـە شـێوازی تایبەتی نووسەر هەموو ئەو ڕەگەزانە دەگرێتەوە کە ناومان بردن.

دابەشکردنی ئەدەب:

یەکەم دیاردەی ئەدەبی کە خەڵك پێی ئاشنا بوونو چەشنە خۆشیو لـەزەتێکی خـستە نـاو دڵو دەروونیـان هـۆنراو بـووە، هـۆنراویش ئـەو ئاخافتنەیە کە دەربڕینەکەی پشت بە کێشو مۆسیقاوە دەبەستێتو لـە چەند بەشێکی یەکسان لە درێژیو کورتیو جولانەوەو نـەجوولان دا پێك دێـت، لـە واتاشـدا لەسـەر وێنـە کێـشانو پیـشاندانی سـۆزو ئـارەزووی خەڵکی دادەمەزرێت، کـە لێـرەدا خـەیاڵو ئەندێـشە دەسـەڵاتی گـەورەی دەبێت، سەرەڕای کێش، لە هۆنراوەدا سـەرواش هەیـە، بـەڵام هـۆنراوەی ئازاد ئەوەندە بایەخ بە سەروا نادات. هۆنراوە یەکەم هـۆ بـووە کـە مـرۆڤ خۆشیو ناخۆشی، شادی نا شادی، ئومێدەواریو بێ ئومێدی خـۆی پـێ دەربڕێـت، لــە مێـژووی هەنـدێك نەتـەوەدا هــەموو سـامانی عــەقڵی نەتەوەکـە پێـك دێنێـت کـە سـۆزی خـۆی پـێ پیـشان دەداتو زانـستو زانیاریـشی پـێ دەردەبڕێـت، دیـارە لەگـەڵ پێـشکەوتنی ڕۆژگـاردا شارستانیەتی گەلان پێش دەکەوێتو سەردەمانێك دێنە پـێش کـە مـرۆڤ گەورەترین دەسکەوت وەدەست دێنێت کە ئەویش دۆزینەوەی (نووسین) بووە، بۆ ئەوەی بتوانێت هەنـدێك لـە دۆزینـەوەی زانستییەکانی خـۆیو کارەساتەکانی سەردەم لە شێوەی ئاخافتنو گوتراوێکی بـێ کـێشو بـێ سەروا تۆمار بکات، ئا لێرەدا دووەم دیاردەی ئـەدەب پەیدا دەبێـت کـە پەخشانە، کە لە پەخشان ئەو ئاخافتنو گوتراوەیە کـە کـێشو مۆسـیقاو

سەروا بەربەستی ناکات، بەڵکو تەنیا هەر بە نووسین بەربەست دەبێتو زیاتر پشت بە بیرکردنەوەی وردەوە دەبەستێت.

جۆر و مەبەستەکانی هۆنراوە:

زانیمان کە هۆنراوە کۆنترین جۆری ئەدەبە و ئەگەر بە چاوی لێکۆڵینەوە تەماشای بەرهەمی ئەدەبی جیهان بکەین دەبینین کۆنترین پاشماوەی ئەدەبی مرۆڤ هۆنراوە بووە، ئەوەتا لە یۆناندا هۆنراوەکانی (هۆمیرۆس) دەکەونە پێش هەموو جۆرە پەخشانێك، لە ئەدەبی عەرەبیش دا بەر لە هاتنی ئیسلام هۆنراوە لە کۆڕو کۆمەڵەکان دا گوتراوە لەکاتێکدا پەخشان زۆر دەگمەنو کەم بووە. ئەم دیاردەیە لە ئەدەبی کوردیدا ئاشکراترە چونکە هۆنراوەکانی (بابا تاهیری هەمەدانی ٩٣٥- ١٠١٠ز) کۆنترین بەرهەمی ئەدەبیمانن کە تا ئێستا لەبەر دەستان بن، پەخشانی کوردیش زۆر دوای ئەمە پەیدا بووە.

گرنگترین جۆرکانی هۆنراوەش بریتین لە:

١. هۆنراوەی گۆرانی:

ئەم جۆرەیان زمانی ویژدانەو شان بەشانی گۆرانیو ستران ڕۆیشتووە، دیارە گۆرانیو ستران ژی لەکن هەموو نەتەوەیەك باوەو کەس لێی بێ بەش نییە، بۆ نموونە نالی (١٨٠٠- ١٨٧٣ز) دەڵێ:

چاوی من دەم دەم دەڕێژێ ئاوی سافو خوێنی گەش
تا بڵێن دەریای عومانە دوڕو مەرجانی هەیە

(نالی)

(بۆ لەبەرکردنە)

٢. هۆنراوەی شەڕو شۆڕ:

ئەم جۆرە هۆنراوە دەگرێتەوە کە پەیوەندی بە جەنگو پێك دادانو ئازایەتیو لە خۆ بوردنو تۆڵە ستاندنو شانازی کردن بە خزمو کەسو کارو عەشیرەتەوە هەیە، لێرەدا هۆزانڤان باسی خۆی ناکات، بەڵکو پتر باسی ئەو قارەمانانە دەکات کە کارەساتەکان دەکەن، وەك ئەم چەند دێڕەی خوارەوە کە ئازایەتی (شەریف هەمەوەند) پیشان دەدات لەو جەنگەی کە دەگەڵ بابانەکان دا کردی.

یاخوا سەربازان پەنجەیان بشکێ
گوللەکیان دا بوو لەگۆیێ مەمکێ
لە جێی ئەو گوللەی زوخاو دەتکێ
قەلغانی زەردە ماینی باڵەکان
دەنگی تەپڵیان دێ لەگردی سەیوان
هاوار وەرگەڕێ، تالان وەرگەڕێ
پاش شەریفی کەس، با، نەکا شەڕێ

(هەمووی بۆ لەبەرکردنە)

٣. هۆنراوەی لاسایی:

ئەم جۆرەشیان وەکو دەمەتەقێی نێوان دوو کەسانی لێ دێتو دیمەنێکی بینراویشی لەگەڵدا دەبێت، چونکە هۆنراوەی سەر شانۆیە، هۆنراوەی لاساییش دوو جۆرە، بەزمەسات (کومیدیا)و مەرگەسات

(تراژیـدیا). نموونەشـی لـە ئـەدەبی کوردیـدا ئـەم هـۆنراوەی هـەژاری موکریانییە:

- **مام بایز ڕۆژباش**
- **(علیك الســلام)**
- **ئەمە یانی چــی؟**
- **جیرانی مــــەلام**
- **ئەم دی دوێنێو پێر**
- **بەخوا چوومە شار**
- **چیت فرۆشت بەخێر؟**
- **یەك دووبارە دار**
- **نرخەکەی چۆن بوو؟**
- **بۆتە چوار قیمەت.**

(هەمووی بۆ لەبەرکردنە)

٤. هۆنراوەی فێرکردن:

ئەم جۆرەیان چونکە سۆزو ئەندێشەی بێ هێزەو دارشتنەکەی هیـچی وانییـە، لەبـەر ئـەوە بـە تـەواوی ناکەوێتـە بـەر واتـای هـۆنراو، هـەر بـۆ مەبەســـتی فێرکـــردن بـــەکاردێت، وەکـــو ئـــەم هـــۆنراوەی (بێکەس ١٩٠٥–١٩٤٨):

شـــتێکی بـــێ خـــوێنو گیـــان
ئـــەفڕێتو ئەچـــێتە ئاسمـــان

هەڵـــدەگرێ گـــەلێ ئینـــسان
دوو بـــاڵی پێومیـــە جـــوان
ناویـــان نـــاوە تـــەیارە
زۆر مەحکـــــەمو بـــــەکارە
لــــە شــــەڕا مـــــسیبەتە
لــــە ئاشــــتییا نیعمەتــــە
لــە ســایەی حیرفــەتو فــەن
شـــتی وا دروســـت ئەکـــەن

یا ئەم هۆنراوەیەی (ئەحمەد خانی)[1].

(نار)ە ئاگر (حر)ە گەرمی (برد)ە ساردی
(ثلج) بەرفە (ماء)و (سلسل) هەردوو ئاڤ
(رجل) پێو (ركبة) ئەژنۆ (بطن)ە زك
(صدر) سنگە (جيد)ە ئەستۆ (عين)ە چاڤ
(فخذ) ڕانە (ضرس) ددانە (شفة) لێڤ
(ظهر) پشتە (سرة) ناڤك (جوف)ە ناڤ
(كبد) جەرگە (كلية) گورچك (كدنة) بەز
ڕوڤینە (امعاء) و (مرارة) هەم زەراڤ

((قوتابیان سێ دێر لە یەك لەم دوو نموونەیە لەبەر دەكەن))

(١) نۆ بەهارا بچوكان یا ئەحمەدێ خانی، تویژاندنا حمدی عبدالمجید– بەغدا ١٩٩٠.

ڕاڤەکردنی پەیڤان

مەبەست	:	ڕامان
مێشك	:	مەژی
خۆی دەنوێنێت	:	خۆ نیشا ددەت
سروشت	:	خۆڕست
شایانی	:	هەژی

مەبەستەکانی هۆنراوەی کوردیش ئەمانەن:

١. نیشتمانپەروەریو نەتەوەیی (یان سیاسی):

یەکێکە لە گرنگترین مەبەستێن هۆزانو هۆنراوەی کوردی، ئەم جۆرەیان لەگەڵ سەر هەڵدانی هەستی نەتەوەییو نیشتمانپەروەری پەیدا بوو، ڕابەری ئەم مەبەستە ئەحمەدی خانی (١٦٥٠- ١٧٠٦ز)و ئینجا حاجی قادری کۆیی (١٨١٧-١٨٩٧ز)و ئەوانی ترن. ئەم جۆرە هۆنراوانە سۆزێکی نەتەوە پەروەری و نیشتمانپەروەریی دەخەنە دڵو دەروونی خوێنەرەوە، ئەمەش نموونەیەکە لەو مەبەستە:

خانی لە پێشەکی مەمو زیندا دەڵێت:

قەت مومکنە ئەڤ ژ چەرخی لەو لەب
تالیع ب بتن ژ بۆ مە کەوکەب؟
بەختێ مە ژ بۆ مەڕا ببت یار
جارەك ب بتن ژ خابی هشیار

رابـــت ژ مـــەژی جهـــان پەناهـــەك
پەيـــدا ب بـــتن مـــە پادشـــا هـــەك
ئيـــدی هونـــەرا مـــە بێتـــە دانـــين
قـــەدری قەلـــەما مـــە بێتـــە زانـــين

(سێ دێر بۆ لەبەرکردنە)

ڕاڤە کردنی پەیڤان

ژ خابی هوشیار : لە خەو هۆشیار بیتەوە
ژ بۆ مەرا : بۆ ئێمە
رابت ژ مە ژی : لە ئێمەش یا لەناو ئێمەش سەرهەڵدات.

٢. دڵداریو نەڤینی:

کە یەکێکە لە مەبەستە هەرە بڵندو جوانەکانی هۆنراوەی کوردیو لوتکەی هەستی مرۆڤ پیشان دەدات بەرامبەر بە خۆشەویستەکەی نموونەشی ئەم هۆنراوەی (تایەر بەگی جافە ١٨٧٥– ١٩١٨ز):

تـا بەکـەی قوربـان بنـاڵم مـن بـە ئـێشو دەردەوە
دەس بە ئەژنۆ قوڕ بەسەر دایم بە ڕەنگی زەردەوە
ڕۆژی ئـەوەل بـوو کـەزانیم مـن ئـەبێ دێوانـە بم
عاشقی تـۆ نـەوعی مـەجنوون وا بـەکێوو هـەردەوە

(سێ دێر بۆ لەبەرکردنە)

٣. شانازی کردن و دلێریی:

ئـەم مەبەستەش تایبەتـە بـە کاروبـاری شـەڕو شـۆڕەوە، وشـەکانی دەبێ لەگـەڵ سروشـتی هۆنراوەکـە بگـونجێن، هـەر وەك لـەم هـۆنراوەی حاجی قادری کۆیی (١٨١٧- ١٨٩٧ز) دەردەکەوێ:

لــە گــاوانو شــوانی کوردەکــان یــەك
بەســە، بــۆ لەشــکری ســەد کەرەلــەك
فیــدای گــاوانو شــوانتان حاتــەمی تــەی
بــە قوربــانی ســەپانتان ئــالی بەرمــەك
مریــشکی ئێــوە صــەییادی شــەهێنە
لــەکن عــەنقا فرووجــە حــاجی لەقلــەق

(هەمووی بۆ لەبەرکردنە)

٤. لاوانەوە:

تایبەتـە بـە باسـکردنی مـردنو جـۆری مـردنو پیـشاندنی دڵتـەنگی، وشەکانیشی دەبێ لەگەڵ مەبەستی هۆنراوەکە بگونجێن.

پیرەمێـرد (١٨٦٧- ١٩٥٠ز) لــە لاوانــەوەی (مــستەفا خۆشــناو)و (محمد قودسی) کە دووان بوون لـە چـوار ئەفسەرە شـەهیدەکەی سـاڵی (١٩٤٧ز)دا دەڵێ:

دیــسان وا کۆســتی نوێمــان کەوتــەوە
گــەری گەردوونــە کــوردی گرتــەوە
ئــەم دوو دار تەرمــە دوو نــەرە شــێرە

زنجیریـــان پـــچڕان گەینـــەوە ئێـــرە
لـــەڕێی ئێمـــەدا گیانیـــان فیـــداکرد
نـــاوی بڵنـــدیان وا بۆیـــان بـــرد
ئـەو پەتـەی لـە ملـی ئەمانـە خـرا
ئـەوانی خنکـان بـەڵام پـەت پـچڕا

یان (ئەحمەدی نالبەند) بە بۆنەی کۆچی دوایی کوڕەکەی دەڵێت :

مـن هـەبوو ژملکـێ دنـێ ئـەو کـوڕ تنـێ
مـــن ڤیـــا بـــوو بـــۆ کـــەلامو خوانـــدنێ
دێ چ لێ کـــەم پاشـــی وی مـــالێ دنـــێ
شـــبهێ ســـەڕا دێ مـــە مـــێلاك مایـــە کـــون
ئـــەو هونـــەر نینـــە نهـــۆ ئـــەز بـــاخڤم
ڕۆژو شـــەڤ چـــەندن دوو لـــەحزا نـــانڤم
شـــبهێ ئاڤـــا لبـــەر کـــەلێ دی لڤلڤـــم
ئـــاگرێ دەردێ دلی بەربوویـــــە مـــــن

(قوتابیان سێ دێڕ هۆنراوەکەی پیرەمێرد، یان هۆنراوەکەی ئەحمەدی نالبەند لەبەر دەکەن).

ڕاڤەکردنێ پەیڤان

ژ ملکێ دنێ	:	لە مولکی دونیا
ئەو کوڕتنێ	:	ئەو کوڕە بە تەنیا
من ڤیابوو	:	ویستبووم
مالێ دنێ	:	ماڵی دونیا
مێلاك	:	جەرگ، جگەر
نانڤم		نانووم، ناخەوم
لەبەر کەلێ		لەبەر کولانێ
لڤلڤم		دەجولێمو بێ حەجمینم

٥. داشۆرینو پێدا هەڵگۆتن:

دوو مەبەستی دژ بە یەکن، یەکەمیان بۆ نزمکردنەوەو دەرخستنی لایەنی کەمو کورتییە، دووەمیشیان بۆ ڕێز لێ گرتنو خۆشەویستییە نموونەی هۆنراوەی داشۆرین ئەم پارچەیەی شێخ ڕەزای تاڵەبانییە.

هەزار ئەفسونو جادووی پیوە ئاوێزانە ئەم ڕیشە
عیلاجی گەر ببێ یا گوزەیا گوێزانە ئەم ڕیشە
بە تەحریکی تەلێکی سەد هەزار نەفسی بە کوشتن دا
ڕەئیسی حیلەکاران، شای قومار بازانە ئەم ڕیشە.

(هەمووی بۆ لەبەرکردنە)

٦. وەسف:

مەبەست پێی وەسف کردنی سروشتو مرۆڤ و شتی جوانە، لەم لایەوە دەتوانین بڵێین هۆنراوە هەر هەمووی وەسفە، بەڵام لە هۆنراوەی کوردیدا بەم مەبەستە زیاتر بە لای وەسفکردنی سروشتی جوانی کوردستاندا دەشکێتەوە، بۆ نموونە (مەولەوی ١٨٠٦– ١٨٨٢) لە وەسفی بەهاردا دەڵێ:

نازك تەدارەك فەسلی وەهاران

زەریف ئارایش[1] هەردەو کۆهساران

گوڵ چون[2] ڕووی ئازیز نەزاکەت پۆشان

وەفراوان[3] چون سەیل دیدەی[4] من جۆشان

(هەمووی بۆ لەبەرکردنە)

---

(١) زەریف ئارایش: جوان ڕازاوەتەوە.

(٢) چون: وەکو.

(٣)وەفراوان: بەفراوان.

(٤) دیدەی من: چاوی من.

٧. مەینۆشی:

مەبەستێکی کەم بایەخە لە هۆنراوەی کوردی، وشەکانی بەزۆری لە دەوروپشتی کۆڕی مەیو گەڕە لاوژەی خۆشیدا دەسوڕێتەوە نموونەی ئەم مەبەستەش ئەم هۆنراوەی (بێکەس)ە.

ساقی ئۆباڵی منت بە ئەستۆ
دنیایە، وەسیەت ئەکەم لە لای تۆ
کە مردم توخوا هەر بە مەی بمشۆ
بۆم مەکەن شینو گریانو ڕۆ ڕۆ
لەجێی یاسینو تەلقینو شینم
بێن کۆڕێ بگرن لەژوور سەرینم

(هەمووی بۆ لەبەرکردنە)

فۆلکلۆر چییه؟

بۆ ئەوەی باش لە باسەکەمان بگەین، دەبێت بە وردی لە فۆلکلۆرو واتای بگەین.

وشەی فۆلکلۆر:

ئەم وشەیە، وشەیەکی لێکدراوە لە دوو وشەی (folk .lore)ی ئینگلیزییەوە هاتووە، کە یەکەمیان مانای (خەڵك) یا (گەل) دەگرێتەوەو دووەمیان مانای (چیرۆك، ژیریی، هونەر، زانست) دەگرێتەوە واتە سامان یا کەلەپووری خەڵك، بەم پێیە فۆلکلۆر بە هەموو ئەو سامانو کەلەپوورە کۆنانە دەڵێن کە بەدرێژایی مێژوو دەست کردو بەرهەمی خەڵك بوونو ماونەتەوە، وەك:

پاشماوەکانی جلو بەرگی میللی کۆنو ئێستا، ڕایەخو هۆی تێدا خواردن (قاپو، کاسەو، کەوچك) گەلێك چەشنی پیشەسازیو، نەقشو نیگارو جۆری خواردەمەنیو گەلێك شتی تر کە شەقلی تایبەتی کۆنی میللەتێك لە بەرهەمێکی دەستکرد یا بەرهەمی بیردا بهێڵێتەوە.

هەندێك جار لەناو فۆلکلۆردا بەشی بیر، یا بەشی ئەدەب جیا دەکەونەوەو پێی دەڵێن (بەرهەمی سەرزاری خەڵك) ئەو بەرهەمەش ئەوەیە کە بەسەر زارەوەیە، دەماو دەمو پشتاو پشت، کوڕ لە باوکەوە، منداڵ لە دایکەوە دەیبیستێتو دەمێنێتەوە، لەبەر ئەمە ئەدەبی فۆلکلۆر بە بەرهەمی تاقە کەسێك دانانرێت، بەڵکو دەدرێتە پاڵ هەموو میللەت، بەرهەمێکە، کە هەموو گەل خولقاندوویەتی، بەرهەمی فۆلکلۆری

شێوەیەکی سادەی وای هەیە، کە هەموو گەل تێی بگاتو شەقلی تایبەتی ئەو گەلە یا ئەو زەمانو دەورەی خۆی پێوەیە.

بەرهەمی فۆلکلۆر ئێجگار زۆر لەناو خەڵکدا بڵاوە، تا کاتی بڵاوبوونەوەی خوێندەواریو شارەزابوونی خەڵكو ڕاهێنانیان لەگەڵ ئەدەبیاتی نووسراودا، کەم کەس هەیە شتێك لە فۆلکلۆری گەلەکەی خۆی نەزانێتو لەبەری نەبێتو بە گوتنو بەگێڕانەوە دەری نەبڕێت.

ئەدەبیاتی فۆلکلۆر لەناو هەر میللەتێکدا دا چەند بەشو جۆری هەیەو ئەم بەشو جۆرانە ڕەنگە هەندێکیان لە فۆلکلۆری هەموو میللەتاندا یا لە فۆلکلۆری چەند میللەتێکدا یەك بنو ڕەنگە هەندێکیان جیابن، لەبەر ئەمە هەر میللەتە دەتوانێت چەشنەکانی بەرهەمی ئەدەبی فۆلکلۆری خۆی دەست نیشان بکات.

دەتوانین لە ئەدەبی فۆلکلۆری کوردیدا ئەم چەند بابەتە ببینین:

١. **ئەفسانە**: بەرهەمی ئەو کاتەیە کە مرۆڤ بێ دەسەڵات بووەو ڕووبەڕووی سروشت وەستاوە، بۆیە دەکرێت بڵێین کە ئەفسانە بەرهەمی سەرەتای ژیانی مرۆڤایەتییە.

٢. **چیرۆك یا سەرگوزەشتە**: بەشێکی گەورەی ئەدەبی فۆلکلۆریی کوردییە، بەرەو پێش چوونێکی ئەفسانەیە، لەڕووی رووخسارو دارشتنەوە لەو دەچێت، بەڵام کەرەستەی ئەفسانە زیاتر نوقمی خەیاڵ بووە، کەچی کەرەستەی چیرۆك لەژیانەوە وەردەگیرێت.

٣. **داستان**:

٤. **گۆرانی**: لە سەردەمێکی زۆر کۆنی ژیانی مرۆڤایەتییەوە پەیدابووە، لەبارەی هۆکاری پەیدابوونی ئەم جۆرە فۆلکلۆرەوە دوو بیرو باوەڕ هەن:

١. بیرو باوەڕی یەکەم هۆکارەکەی دەگەڕێنێتەوە بۆ ئیشی هەرەوەزیو بە کۆمەڵی مرۆڤ.

٢. ئەوی دووەمیشیان، دەیگەڕێنێتەوە بۆ لایەنی ئایینیو دەڵێت گۆرانی ئایینی کۆنترین جۆری گۆرانییە.

لە گۆرانی ئیشکردنیشدا وشەو ئاوازو دەنگ لەگەڵ بزووتنەوەی ئەندامەکانی لەشدا تێکەڵ دەبنو چاکترین نموونەش گۆرانی دروێنە کردنە.

٥. **پەندی پێشینانو قسەی نەستەق:**

٦. **گاڵتەو گەپ**: هەمیشە لەشێوەی چیرۆکێکی کورتدا دادەڕێژرێت، مەرج نییە قارەمانەکانی ئەم چیرۆکانە مرۆڤ بن، زۆرجار لەسەر زمانی (ئاژەڵو باڵندە) شەوە دەیگێڕنەوە. قارەمانی گاڵتەو گەپ، کەسێکی ڕاستەقینەی قسە خۆشو نوکتە بێژە، نموونەی ئەم جۆرە ئەدەبە فۆلکلۆرییەش چیرۆکەکانی (مەلای مەشهوورن).

٧. **مەتەڵ**: مەتەڵ زیاتر بۆ کات بەسەربردن بەکاردێت، بەرهەمی سەرزاری خەڵکە، بەشێوەیەکی نادیارو تەماوی دەردەخرێت، مەبەستەکەشی پێویستی بە ڕامانو بیرکردنەوە هەیە.

٨. **یاری: پێناسە**

ئەم بابەتەی ئەدەبی فۆلكلۆری كوردی تێكرا بەسەر چاوەو بناغەی ئەدەبیاتی نووسراوە، دادەنرێتو تا ئەمڕۆش كار دەكەنە سەر ئەو ئەدەبیاتەوە، نووسەرو شاعیری ئەم سەردەمە لەزۆر رووەوە سوودی تەواو لەم بابەتانەو لە ئەدەبیاتی فۆلكلۆر دەبینین، بەڵام یەكێك لەم بابەتانە، تەواو گۆڕینی بەسەردا دێتو چەشنە فۆلكلۆرییەكەی شێوەی ئەدەبیاتی نووسراو وەردەگرێتو قاڵبێكی ئەو تۆی هەیە كە دیمەنەكانی ئەدەبیاتی كوردیی ببەستێت بە ئەدەبیاتی ڕۆژهەڵاتو ئەدەبیاتی جیهانەوە، ئەم بابەتەش داستانە.

داستان: بەرهەمێكە لە چیرۆك دەچێت، سەرگوزەشتەیەكی ڕووداو یا ڕاستەقینە دەگێڕیتەوە كە بەژیانەوە بەستراوە، ڕاستی ژیان لە دەروونی خاوەن بەرهەمەكەوە دەهێنێتەوە دەرەوە، چیرۆكەكەش كارو كردەوەی پاڵەوانان دەگێڕێتەوەو زۆر جاریش باس لە شەڕو شۆڕو جەنگ دەكات، گەشەسەندنی مێژووی داستان بەستراوە بە گەشەسەندنی مێژووی گەلەوە.

دیارترین لایەنە جیاكەرەوەكانی داستان ئەمانەن:

١. چیرۆكی داستان گەلێك ڕووداوی ترسناكو سامناكی وای تێدایە كە بەزۆری لە پاڵەوانێكی ناودار دەدوێت.

٢. زمانی چیرۆكەكە، پتەوو بەهێزو شێواز جوانە، بە زۆریش هۆنراوەی داستان یەك كێشی هەیەو لێی دەرناچێت.

٣. بەشی زۆری ڕووداوو بەسەرهاتەکانی ناو داستان، دەگمەن‌و نا ئاسایین، کەسانی ناو داستانیش پاڵەوانی مەزن‌و بناڤ و دەنگن، جاری وا دەبێت هەندێك لە خواوەندەکان دەبن بە پاڵەوان بۆ داستانەکان.

جۆرەکانی داستان:

ئەو داستانە جیهانییانەی لەبەردەستمانن، دەکرێن بە دوو جۆر:

یەکەمیان: ئەوانەن کە کاتی دانانیان دەگەڕێتەوە بۆ سەردەمێکی زۆر کۆن‌و شتێکی وا لەبابەت سەردەمەکانیانەوە نازانین، ئەم جۆرە پشتاو پشت‌و سەردەم دوای سەردەم ماونەتەوە، بە ماوەیەکی زۆر پاش دانانیان ئینجا نووسراون، لەوانەشە دانانی ئەو جۆرەیان چەند سەدەیەکی خایاندبێت، بەزۆریش پاڵەوانەکان لەم داستانانەدا خواوەندەکانن، چونکە لەو سەردەمانەدا خەڵك باوەڕی بە چەند خواوەندێك بووە، کە بیرو هزرو ئارەزووی مرۆڤانەیان هەبووە، هەروەها ئەمانە کۆنترین جۆری هۆنراوەی مرۆڤایەتین.

دووەمیان: ئەوانەن کە لەم سەردەمانەی دواییدا کەسانێکی شاعیر دایان ناون‌و هەر هەموویان لە دانانیاندا لە ڕووی کێش‌و شێوازو بۆ چوونەکانیان لاسایی داستانە کۆنەکانیان کردووەتەوە، بەڵام سەرەڕای توانایی‌و لێهاتووییان نەگەیشتوونەتە ئاستی داستانە میللییە کۆنەکان.

مێژووی داستان لە جیهان:

ئەگەر لەمێژووی داستانی جیهانی بدوێین پێویستە لە کۆنترین داستانەوە دەست پێ بکەین کە تا ئێستا بەدەستمان گەیشتووە، ئینجا وردە وردە بە مێژوودا هەڵگەڕێین تا دەگەینە سەردەمە تازەکانو بەم جۆرە:

١. داستانی سۆمەری:

سۆمەرییەکان لە سێ هەزار ساڵەی پێش زایین بەولاوە لە خوارووی عێراقدا ژیاونو خودانی شارستانیەت بوون، لەبەر ئەوە پاشماوەی زۆریان لەدوای خۆیاندا بەجێ هیشتووە، پشکنینو گەڕان بەدوای پاشماوەکانیان بووە هۆی دۆزینەوەی گەلێك داستانی سۆمەری، شلۆڤە کردنی جۆری نووسین لای سۆمەرییەکان سەرەتایێك بوو بۆ زانینی نهێنییەکانی ئەو داستانانەو بوو بە دەستپێك بۆ لێکۆڵینەوەی مێژووی داستانی جیهانی.

داستانی سۆمەری زیاتر لەشێوەی ئەفسانە دایە، قارەمانانی بەزۆری خواوەندەکانی سۆمەر بوون وەك ئینلیلو ئانکیو ئۆتۆو دموزی، ئەوەی داستانی سۆمەری بە داستانەکانی میللەتانی دوای خۆیان دەبەستێتەوە، ئەوەیە کە لە مانیشدا سەر گوزەشتە دهێتە ڤەگێڕانو بەحسێ قارەمانیەتیێو ئازایەتیێو لە خۆ بووردنێ دهێتە کردن، ئەڤەژی ل داستانا (گەلگامیش) دیارو خویانە.

داستانی گەلگامیش یەکە لە بەناوبانگترین داستانێن سۆمەری، لەودا گەلگامیش بەدوای (نەمریی)دا دەگەڕێت کە یەکێکە لە سیفەتە

بنەڕەتییەکانی خواوەندەکان، بەڵام ئەوەی ئەڤ داستانە لەداستانەکانی تری سۆمەریان جودا دەکاتەوە ئەوەیە کە پاڵەوانی داستانەکە خواوەندێکی تەواو نەبووە، هەر لەبەر ئەوەشە بەدوای نەمریدا گەڕاوە کە خواوەندەکان هەیان بووەو گەلێك قارەمانیەتیو ئازایەتی لەپێناو ئەم مەبەستەدا نواندووە، بەڵام بە ئاکام نەگەییوە، ئانکو نەگەهشتیتە مەبەستا خۆ.

٢. داستانی یۆنانی:

کۆنترین نموونەی داستانی یۆنانییان، ئەلیادەو ئۆدیسای هۆمیرۆسن، کە کۆنترین جۆری هۆنراوەن کە تا ئێستا گەیشتبێتە دەستمان.

ئەلیادە باس لەیەك لە ڕووداوەکانی ئەو جەنگە خوێناوییە دەکات کە لە بەینی ئەگریكو تەڕوادەدا ڕووی داوە، جەنگەکە (دە) ساڵی خایاند، بەڵام ئەلیادە باس لە هەندێك لەڕووداوەکانی ساڵی یەکەم دەکات.

بە قسەی (بیری Bury) مێژوو نووس ڕووداوەکان دەبێت لە ١٩٩٠ پێش زایین ڕوویان دابێت، تەروادەو یۆنان هەر لەکۆنەوە دژومنایەتیو دوو بەرەکییان هەبووە، وا ڕێك کەوت کە پادشای تەڕوادە، (هێلانە)ی ژنی پاشای ئەسپارتەی فڕاندو ئەویش هانای بردە بەر یۆنانییەکان، تەڕوادەییەکانیش داوای یارمەتییان لە میرەکانی ئاسیای بچووك کرد، لەبەر ئەوە ماوەی دە ساڵ جەنگێکی خوێناوی لەنێوانیاندا ڕووی داو ئەنجامەکەشی خۆ بەدەستەوە دانی تەروادە بوو، پاڵەوانانی ئەم

داستانە هەموویان مرۆڤی ئاسایی نەبوون، هەندێکیان نیمچە خواوەند بوونو ئەوانی تر خواوەندی ڕاستەقینە.

داستانی دووەمی هۆمیرۆس، کە (ئۆدیسا)بوو، باس لە بەسەرهاتی یەك لە پاڵەوانێن ئەگریکییان دەکات کە ناوی (ئۆدیسیۆس) بوو، پاش خۆ بەدەستەوە دانی تەڕوادە، ئەڤ پاڵەوانە ڕێز لە دڵسۆزیو میهرەبانی (بنۆلۆپیا)ی خێزانی دەنێت، کە چۆن پاش چەند ساڵی بێ سەرو شوێن بوونی ئودیسیۆسی مێردی هەر لەسەر دڵسۆزی خۆی مایەوە تا هاتنەوەی مێردەکەی.

دوو بەرهەمەکە لە سەدەکانی نۆیەمو هەشتەمی پێش زایین نووسراون.

٣. داستانی هیندی:

هیندستان، وڵاتی ئەفسانەو داستانە، بۆیێ لە ڕێڕەوی مێژووی داستانی جیهاندا، ئەم وڵاتە ڕۆڵێکی گرنگی هەبووە، لە سەدەی پێنجەمی پێش زایین لەو وڵاتەدا دوو داستان دهێنە دیتن، (مەهابەهاراتا) و (ڕامایانا). ئەم دوو داستانە چونکە لەکاتێکی درەنگدا پەیدا بوون، بۆیێ شەقڵی تاکە کەسییان پێوە دیارە.

داستانی (مەها بەهاراتا) کە لەلایەن (ویاس) ناوێك دانراوە، باس لەو جەنگە درێژ خایەنە دەکات کە لەنێوان خواوەندەکانو تایەفەی (ئاسۆرا)دا ڕوویدا، هەر لایەنێکیش سەرکردەو پێشەوای خۆی هەبووە، سەرکردەی ئاسۆرا کە ناوی (سۆکەر ئەچاریا) بوو، توانای

زیندووکردنەوەی کوژراوانی جەنگی هەبوو، بۆیێ خواوەندەکان زۆری لێ دەترسان‌و هەوڵی ئەوەیان دەدا کە بیکەن بە دۆستی خۆیان، داستانەکە پڕە لە باسی شەڕو شۆڕو پیلان گێڕان، هەر لەو داستانەداو لە زمانی (ویاس) هەندێك پەندو ئامۆژگاری دەگێڕنەوە وەك (هەر کەسێك بەرامبەر بە دوژمنکاریی‌و دەست درێژی دراوسێکەی، دان بەخۆیدا بگرێت‌و لێی خۆش بێت، ئەوا هەموو خەڵکی ئەم دنیایە دەکاتە بەندەو کۆیلەی خۆی).

٤. داستانی ئەنیادە:

داستانێکە لە دانانی (ڤێر جیل)ی شاعیری بەرزی ڕۆمانییە، سەردەمی دانانی دەگەڕێتەوە بۆ سەدەی یەکەمی پێش زایین، باس لە (ئینیاس)ی پاڵەوانی تەڕوادە دەکات، کە چۆن لەگەڵ ئەگریکەکان کەوتووەتە جەنگ‌و دوای خۆ بە دەستەوەدانی تەڕوادە باوکە پیرەکەی لە کۆڵێ دەکات‌و شاران‌و وڵاتانی پێ دەکا تا بارو بارخانەی لە ئیتاڵیادا دەخات‌و گوایە (دۆمۆلۆس)ی دامەزرێنەری شاری ڕۆما نەوەی وی بووە.

٥. داستانی شانامە:

شانامە شاکاری شاعیری بەناوبانگی ئێران فردەوسی بوو، دانانی داستانەکە دەگەڕێتەوە بۆ سەدەی دەیەمی زایینی، داستانەکە شەست هەزار دێرە هۆنراوە، باس لە مێژووی کۆنی ئێران دەکات تا سەردەمی ئیسلامەتی لە سەدەی حەفتەمی زاییندا، ئەم داستانە بە گەورەترین

سەرچاوەی زمانی فارسی دهێتە دانان، باس لەو جەنگو شەڕو شۆڕانە دەکات کە ئێرانیانی کۆن لە سەردەمی ساسانیو غەزنەوییەکاندا لەگەڵ دوژمنەکانی خۆیاندا بەرپایان کردووە تا هاتنی ئایینی ئیسلام، کە تیایدا بە گیانێکی نیشتمانپەروەریو نەتەوە خوازییەوە قارەمانیەتیو ئازایەتی جەنگاوەرانی ئێران دەگێڕێتەوە وەك ڕۆستەمی زاڵو سوهرابو زۆرانی تر، ئەم داستانە سەرچاوەیەکی گرنگە بۆ زانینی مێژووی کۆنی ئێران.

جگە لەو داستانە بناغ و دەنگانەی باسمان کردن، ژمارەیەك داستانی تازەتر هەن کە دەگەڕێنەوە بۆ سەدەکانی ناوەڕاست وەك داستانی (سروودی تاریکی) کە داستانێکی کۆنی ئەڵمانییەو باس لەکارو کردەوەی هۆزە ئەڵمانییەکان دەکا لەسەردەمی کۆندا، هۆنراوەکانی ئەم داستانە لەسەدەی دوازدەمی زایینـدا کۆکرانەوە، هەروەها داستانی (کۆمیدیای پیرۆز)ی دانتی، شاعیری گەورەی ئیتاڵیا لە سەدەی چوارەمی زایین کە یەکێکە لە شاکارە ئەدەبییەکانی سەدەی ناوەڕاست.

داستان دیاردەیەکی مێژووییە، لەبەر ئەوە لای هەموو میللەتان وەك یەك پەرە ناسێنێت، بەڵکو لە گەشەکردنو پەرەسەندنیاندا جیاوازی هەیە، هەر ئەمەش وا دەکات کە لە داستانی کوردیدا هەندێك دیمەن هەبن کە لەگەڵ داستانی میللەتانی تردا یەکی بخات، هەروەها هەندێك دیمەنی تری تێدا بێت کە لەو داستانانەی جیا بکاتەوە.

داستانی ڕۆژهەڵات:

لەناو میللەتانی ڕۆژهەڵاتدا گەلێك داستانی هاوبەش هەن، ئەو داستانانە هاوبەشن چونکە:

١. بە چەند زمانێکی ڕۆژهەڵاتی هەن.

٢. لەناو چەند میللەتێکداو بەشێوەی جیاواز دێنە گێڕانەوە.

٣. هیچ یەك لە میللەتانی ڕۆژهەڵات ناتوانن بیانکەن بە مولکی تایبەتی خۆیان، با ڕووداوەکانی ناو داستانەکەش لە وڵاتی ئەو میللەتەدا ڕوویان دابێتو ناوی قارەمانەکانیشی سەر بەو میللەتە بن.

٤. لەناو هەر میللەتێکی ڕۆژهەڵاتدا، داستانەکە، کە دەگێڕنەوە مۆرکو شەقڵی ئەو میللەتەی پێوە دەبێت.

بۆ نموونە داستانی (لەیلو مەجنوون)، شوێنەوارو ناوی سەر بەخاكو زمانی عەرەبن، بناغەکەشی هەر ئەو چیرۆکە فۆلکلۆرییە عەرەبییەیە کە لەناو عەرەبدا لەبارەی خۆشەویستی (لەیلا)و (قەیس)ەوە دەیگێڕنەوە، بەڵام ئەم داستانە لەناو کوردو فارسو ئازەرو گەلێك میللەتی دی ڕۆژهەڵاتی باوەو بە جۆری جیا جیا دەیگێڕنەوە.

هەروەها داستانی (شیرینو فەرهاد) یا (شیرینو خەسرەو)، شوێنەوارەکەی لە کێوی (بێستوون)ی خاکی کوردستانی ئێرانە، ناوی قارەمانەکانی کوردییە، بەڵام لە پاڵ کوردیدا، بە فارسیو بە تورکیو بە چەند زمانێکی تریش دهێتە ڤەگێڕان (گێرانەوە).

هەر بەم جۆرەش، چیرۆکەکانی ناو داستانی (شانامەی فیردەوسی)و باسی قارەمانەکانی ئەو چیرۆکەش، بەر لە داڕشتنەوەکەی فیردەوسی

لەناو میللەتانی ڕۆژهەڵاتدا بڵاوبوون، ئەوەندە هەیە فیردەوسی سەر لە نوێ لەشێوەی داستانی هۆنراوەدا دای ڕشتوەتەوەو گیانێکی فارسی پێ بەخشیوە.

لە فۆلکلۆرەوە بۆ نووسین:

زانیمان کو پشکا هەرە زۆری داستانێن ڕۆژهەڵاتی، ئەون کو ژ سەرەتا لناڤ خەڵکیدا بلاڤ بوونو بەشەك بوون ل ئەدەبیاتێ فۆلکلۆری تا لە سەدەو سەردەمێکدا، شاعیرەك دهێتو ئەڤ داستانە فۆلکلۆرییە دەخاتە قالبی ئەدەبیاتی نوسراو. لەوانەشە شاعیر گەلێك بیرو گیانی سەدەو سەردەمی خۆی لەناو داڕشتنە تازەکەدا دەرببڕێت، هەندێك لەم داستانانە بە یەك زمان، چەند جار، بەڵام لە سەدەی جیادا، نووسراون، نووسینەوەی هەر جارێك، شەقلو مۆرکو دیمەنی سەدە تازەکەی پێوەیە بەڵام هەر لەقالبی داستانە کۆنەکە، شاعیری تازەش، تازەگەرییەکەی لەوە دایە کە هەندێك ڕوخسارو قالبی کۆن بۆ دەربڕینی بیرو گیانی نوێ بگونجێنێت. ئەڤ ڕاستییە ژی بناڤ ئینانا، هەندەك داستانێن ڕۆژهەڵاتی دە خویاو ئاشکرا دبیت، بەتایبەتی داستانا (لەیلو مەجنون، شیرینو فەرهاد یان شیرنو خەسرەو و شێخی سەنعان) کۆ بڤی ڕەنگینە:

١. داستانی لەیلو مەجنون ب زمانێن فارسیو تورکیو کوردیو عەرەبی چەند جارەكو ژ لایێ چەند شاعیرەکی سەر بە چەند سەدەو سەردەمەکی ڤە هاتیە نڤیساندن، نیزامی گەنجەوی بە

فارسی، فزولی بەغدادی بـە تـورکی، حارسـی بەتلیـسی بـە کـوردیو ئەحمەد شەوقی بە عەرەبی.

٢. داسـتانا (شـیرینو فـەرهاد یـان شـیرینو خەسـرەو) ژی، بـە چـەند زمانێکو چەند جارێکو لەلایەن چەند شاعیرێکەوە، لە چەند سـەدەو سەردەمێکی جیاوازدا نووسراوەتەوە، نیزامی گەنجەوی بـە فارسـی، ئـەمیر خەسـرەوی دەلهـەویو خانـای قوبـادی بـە کـوردی، نـازم حیکمەتیش لە سەدەی بیستەمدا بە تورکی.

ژ بلـی هاوبەشـیەتی لـە داسـتاندا، وەرگێـرانیش هەیـە، کـە بریتییـە لـەوەی کــە ئــەو داســتانەی بــە یــەکێك لــە زمانــەکانی ڕۆژهــەڵات نوسراوەتەوە، شاعیرانی میللەتانی تری ڕۆژهەڵات، داستانە نووسـراوەکە وەکو خۆی وەردەگێڕنە سەر زمانی خۆیانو بـەم جـۆرە داسـتانەکە وای لێ دێت کە بە چەند زمانێك بهێتە گێڕانەوە، مۆرکو شـەقڵی ئـەو میللەتـە وەرناگرێـت کــە وەریــان گێڕاوەتــە ســەر زمانەکــەی. ئەگــەر داســتانی ڕۆژهەڵات لە ئەدەبیاتی فۆلکلۆریـدا شـێوەی شـیعرو بابـەتی داسـتان یـا (بەیت)ی کۆنیان بوو بێتو دوایی بووبن بـە داسـتانی نوسـراو، ئـەوا لـەم سەدەیەدا هەموویان دەست دەدەن بۆ ئەوەی ببنە کەرەسەی نووسـینی ڕۆمـانو پیـەسو سـیناریۆی تـازەی سـینەما، هەندێکیـشیان لـە قـالبی ئۆپێرا یان بالێدا گەیشتنە سەر شانۆ گەورەکانی جیهان.

ڕاڤەکردنی پەیڤان

↓ ↑

لە چیرۆك دەچێت	ب سەر چیرۆکێڤە دچێت: وەك چیرۆکێیە.
دەگێڕێتەوە	ڤەدگێڕیت.
بەستراوە	گرێدایە
ترسناكو سامناك	ب ترسو سەهم
جۆر	چین
بدوێین	بئاخڤین
بەش	پشك: باهر
دەگمەن	هەمما: گەلەك کێم.
ڕاستەقینە	دروست، ژ ڕاستا.
نیمچە	نیڤ
درێژخایەن	زۆر ڤەکێش
جگە	بێجگە، ژبلی

داستانی کوردی:

وەك گوتمان گەلێك داستان هەن بەشی هەموو گەلانی ڕۆژهەڵاتیان پێوەیە، بەڵام گەلێك داستان هەن کە تایبەتیی میللەتێکنو زۆرجار هەیە کە داستانێك لە تاقانە ناوچەیەکی وڵاتێکدا بڵاو دەبێتەوەو بە تاقانە لەهجەیەکی ئەو زمانە هەیە. بەڵام هەندێك داستان هەن، لەناو هەموو ئەم میللەتەدا بڵاونو بە چەند لەهجەیەکی ئەو زمانەو بە چەند چەشن یا بە یەك چەشن دەگێڕرێتەوەو پشتاو پشت دەمێنێتەوە، تا لە سەدەیەکدا دەخرێتە قالبی ئەدەبیاتی نووسراوەوەو ئەو نووسینەی داستانەکە بەزمانی ئەدەبیی میللەتەکە ئەو داستانە دەکات بە بەشی هەموو گەل.

ئەگەر لەداستانی ڕۆژهەڵاتەوە بێینە سەر داستانی کوردی، دەبینین گەلێك داستانی هاوبەشمان لەگەڵ میللەتانی ڕۆژهەڵاتدا هەیەو گەلێك داستانیشمان هەیە، کە بەشی کورد نەبێت، بەشی میللەتی تری پێوە نییە. واتە ئەگەر داستانەکە لەسەرەتادا ڕاستەقینەو ڕووداو بێت، ئەوا لە کوردستاندا ڕووی داوەو قارەمانانی کوردنو هەر بە زمانی کوردیش دەگێڕرێتەوە یا نوسراوەو لەناو کورددا بڵاوە، نموونەی ئەمانە داستانی (مەمی ئالان یا مەمو زین، خەجو سیامەند، خانزادو لەشکری، دوانزە سوارەی مەریوانو گەنج خەلیل)و گەلێك داستانی تر...

بەشەکانی داستانی کوردی:

لێرەدا وشەی (داستان) بە مانایەکی فراوان بەکار دەهێنین، ڕەنگە لە پلەیەکی تری خوێندندا ئەم مانایە بگۆڕێتو هەر چەشنە داستانە ناوێکی لێ بنرێت. لە کوردیدا لە پاڵ وشەی (داستان)دا، وشەی (بەیتو چریکەو لاوك) بەم مانایەی ئێستای بەکار دەهێنرێن.

بەم جۆرە دەتوانین داستانی کوردی (بەتایبەتی داستانی فۆلکلۆری) بکەین بە دوو بەشەوە:

١. **داستانی قارەمانێتی.**
٢. **داستانی دڵداری.**

١. داستانی قارەمانێتی:

قارەمانیو ئازایی دوو وشەی خۆشەویستن لەناو کورددا، ڕەنگە هەر ژیانی پڕ لە ئازارو ناخۆشیو بەربەرەکانیو خەباتی چەندین سەدەی مێژووی کۆنو تازە وای لە کورد کردبێت کە حەز بە ئازایی بکات، نرخ بە پیاوی مەردو لە خۆبردوو بدات، قارەمان جێگەیەکی بلندی هەبێت لای ئەو. کە مردن هاتو خۆ لێ پاراستنی نەبوو، مرۆڤ دەبێت بە ئازایی بمرێت، ئەم ڕاستییەی چەندین سەدە هەزاران جار هاتۆتەوە بەردەمی گەلێك ڕۆڵەی ئەو میللەتەو بەردەمی ئەو خەڵکەو وای کردووە کە ئەم ئازاییو لە خۆ بوردنە بێت بە بەشێك لە ژیانو لە خووڕەوشتی کورد، خۆ کە ئاوڕیشی داوەتەوەو چیای سەرکەشی لە پشت خۆیەوە بە پشتو پەنا دیوە، ترسی لە هیچ هێزێکی ترسێنەر نەماوە.

ئەم ڕاستییە کە زۆرجار دووبارە بۆوە وەك گوتمان دەبێت بە بەشێك لەژیانو خووڕەوشت، بە یەکێك لە خاسیەتەکانی گەل، هەر لەبەر ئەوەش کە ئەدەبیات (چ فۆلکلۆر بێتو چ نووسراوە) ئاوێنەیەکی خاسیەتەکانی گەلن، لەبەر ئەوە تەواو ئەم ئازاییو قارەمانییە لە هەردوو ئەدەبیاتەکەدا (بەتایبەتی لە فۆلکلۆردا) ڕەنگی داوەتەوەو ئەو شێوەیەی گرتووە کە لێرەدا ناوی دەنێین (داستان)و لە پلەیەکی بەرەو ژووری خوێندندا دابەشی دەکەین بەسەر ئەو چەشنانەی داستاندا کە لە ئەدەبیاتی گەلانی تردا هەنو لە هەر داستانێکی کوردیدا هەندێك دیمەنی یەکێك لەو چەشنانە دەبینین.

بەم جۆرە لەهەر ناوچەیەك چەند (لاوکو بەیت)ێك دێتە بەر گوێت، کە ناوی چەند پیاوی ئازاو بە مەردیی مردوو شەهید، دەبنە سەر ناو بۆی، بێجگە لەو هەموو داستانە کۆنانەی دەربارەی قارەمانانی خەیاڵی وەك (ڕۆستەمی زاڵو زۆرابو گیوو فەلاموورز... هتد) لەناو کورددا بلاوْن، ناوی گەلێك قارەمانو شەهیدی ئەم چەند سەدەیەی دوایی سەر ناوی (لاوك)ی ئەم دواییەن.

(سوارۆ)و (خانزاد)و (شەریف هەمەوەند)و (عەزیزو تەکش) دەچنە پاڵ (گەنج خەلیل)و (حاجی سادقی برۆ)و (ئەمینی پەریخان)و (خەلیل خۆشەوی)و (کەریم بەگی فەتاح بەگی هەمەوەند). لەلاوکی ئەم سەدەیەدا ناوی (شێخ سەعیدی پیران) و (شێخ مەحمود)و (قازی) دەدرەوشێتەوە.

هەر وەك دیمەنی قارەمانو ئازایی تاقە کەسێك لە داستانی کوردیدا دیارەو ئەو کەسانە کوڕی میللەتنو وێنەی پیاوی نەبەردی ئەو نەتەوەن.

هەروەها گەلێك داستان هەن، ئازایی‌و بە جەرگی‌و قوربانی دانی بە کۆمەڵی خەڵك پیشان دەدەن، لە گەلێك داستاندا میللەت خۆی دیارەو تەواوی ئەم ڕاستییە ئەوەت بۆ دەردەخات، کە گەل خۆی مێژووی خۆی دەنووسێتو خۆی مێژووی سەرکەوتن نەخشە دەکێشێت.

بەربەرەکانی خەڵکی کوردستان تێکڕاو ناوچەی بابان بە تایبەتی بەرامبەر بە عوسمانییەکان، لەهەندێك داستاندا دیارە، لە داستانی (قەڵای دمدم)دا هەر چەندە (خانی لەپ زێڕین) بووە بە قارەمانی ئەو داستانە، بەڵام بەربەرەکانیی هەموو خەڵكو هەموو جەنگاوەرانی ناو قەڵاکە بوون بەدێڕی هەڵبەستی ئەو داستانە، داستانی (دوانزە سوارەی مەریوان)یش هەروەك (قەڵای دمدم) وایە، ئەم قارەمانیانە بە زۆری لە داستانی فۆلکلۆردا دەبینین، بەڵام هەندێکیان هەر لەسەردەمی خۆیان بوون بە داستانی فۆلکلۆرو لە شیعری نووسراویشدا ڕەنگیان داوەتەوە بۆ نموونە: ئازایی کوردان لە بەربەرەکانیی عوسمانییەکاندا لە پاڵ فۆلکلۆردا لە شیعری میللی عەلی بەردەشانیدا بەتایبەتی لە بەیتی (ئەو رەحمان پاشای بەبە)دا دیارە، هەروەك ئەو بەربەرەکانییە لەزۆر هۆنراوەی (سالمی ساحێبقران)دا بەتایبەتی، لە داستانی (عەزیز بەگی بابان)دا نەخشە کێشراوە، بێجگە لەمە باسی ئازایی‌و خۆ بەخت کردن بووە بە بەشێکی گەورە لەهەموو ئەدەبیاتی کوردیدا، بەڵام هەموو ئەو بەرهەمانەی باسی ئازایی دەکەن (داستان)نین، بەڵکو لە بابەتی ئەدەبی

تریــشدا، وەك هــۆنراوەو چــیرۆكو وتــاری ئــەدەبی... هتــد ئــازایی‌و قارەمانی‌و هەق پەرستی‌و نیشتمان پەروەری‌و خۆ بـەخت کـردن ڕەنگـی داوەتەوە.

نموونەیەك لە داستانی قارەمانیەتی:

داستانی وامان هـەن کـە قارەمانیـەتی کۆمـەڵ‌و هـەموو گـەل پیـشان دەدەن، ئەوەتا لە داستانی (سوارۆ)دا ئەم وێنەیە دیارە:

لەشکرێك هەڵستاوە لەشکری (شام)و (شیرازان)
پێشی دەشتە سەر عەسکەران دوایی ڕادەوەستان
لەسەر چۆمی (کافورو ئارازان)
دەپەڕیەوە بە حوکمی کەڵەكو گەمیان
کیژ دەڵێ دەستی من‌و دامێن بێ
زینان بەرنە کن سەڕاجان
شیران بەرنە کن شیر گەران
تفەنگان بەرنە کن چەخماخ سازان

٢. داستانی دڵداری:

شاعیری گەورەی کورد ئەحمەدی خانی لە (مەم‌و زین)دا وەڵامی ئـەم پرسیارە دەداتەوە، ئایـا بۆچـی (مـەم‌و زیـن)ی نووسـیوە، یـا بـۆچ ئـەو داستانەی لەسەر زاری خەڵکەوە، هێنایە نـاو دێڕی هەڵبەسـت، واتـە لـە

داستانی فۆلکلۆرییەوە، کردی بە شا بەرهەمی ئەدەبیاتی نووسراوی کوردی.

خانی لە وەڵامی ئەو پرسیارەدا چەند هۆیەك پیشان دەدات، یەکێ لەوانە ئەوەیە کە دەڵێت:

هەم ئەهلی نەزەر نەبێن کو کرمانج
عەشقی نەکرن ژ بۆ خوە ئارمانج
تێکدا نە دتالبن نە مەتلووب
ڤێکرا نە موحیبن ئەو نە مەحبووب
بێ بەهرەنە ئەو ژ عەشقبازی
فاریغ ژ حەقیقیی‌و مەجازی
کرمانج نە پڕ دبێ کەمالن
ئەمما دیە تیم‌و بێ مەجالن
بیلجوملە نە جاهیل‌و نەزانن
بەلکی د سەفیل‌و بێ خودانن[1].

---

(١) واتە: هەم ئەهلی نەزەر: واتە عاشقان یا سۆفی‌و خواناسان نەبێژن کە کورد عەشقیان نەکردووە بە ئامانج بۆ خۆیان. نەڵێن ئەوان– واتە کورد– بە جارێك نە تالبی عەشقن‌و نە کەس عاشقی ئەوانە، پێکەوە نە کەسیان خۆش دەوێت‌و نە کەس خۆشی دەوێن، بێ بەهرەنە لە عەشقبازی (واتە لە خۆشەویستی‌و لە خواناسی) نە لە عەشقی ڕاستەقینە دەگەن (کە بە لای خانییەوە عەشقی خواییە) نە لە عەشقی مەجازی (کە خۆشەویستی‌و دڵداری سەر زەوییە) کورد هێندە بێ کەمال (واتە بیرو هۆش‌و بەهرەی ئەدەبی نین) بەڵکو هەتیوو، بێ کەس‌و بێ رابەرن‌و ماوەی سەرکەوتن‌و پێشکەوتنیان نەدراوە تێکڕاو بە جارێك نەخوێندەوارو نەزان نین، بەڵکو سووك کراون‌و خاوەنیان نییە.

بەڵێ، خانیی مەزن ڕاستی کردووەو گەلێك باشی کردووە، خانی لێرەدا لەوە دەچێت وەڵامی ئەو کەسانە بداتەوە، کە دوژمنی کوردن و بە درێژایی مێژووی خەباتی کورد دەمی پڕوپاگەندەیان، لە کورد کردۆتەوە، کوردیان بە خوێن ڕێژ پیشان داوەو وایان خستۆتە بەر چاوی خەڵك کە گەلێکی درندە بێت و حەز بە خوێن ڕشتن و پیاو کوشتن و ناکۆکی بکات و مانای یەك دڵی و خۆشەویستی نەزانێت.

خانی هەر وەك لە چەند دێرێکی تری "مەم و زین"دا ئەوەمان بۆ دەردەخات، کە کورد هەمیشە لە پێناوی پاراستنی خاکی خۆیدا کوژراوەو نەچۆتە سەر خاك و ماڵی کەس، لێرەدا ئەوەشمان پیشان دەدات، کە کورد زۆر باش مانای خۆشەویستی دەزانن و زۆر خۆشەویشتی و دڵداری قووڵ و زۆر چیرۆکی دڵداری لە کوردستاندا ڕووی داوە.

ئەگەر تەماشەیەکی بەرهەمی داستانی کوردیی بکەین، ڕاستیی ئەم قسەیەی خانیمان بۆ دەردەکەوێت، گۆرانیبێژی کورد لەگەڵ داستانی قارەمانیدا سەدان چیرۆکی دڵداری و خۆشەویستی و لە سۆزی دڵداری و لە بیری بەرزی ئینسانی باس دەکات. لە بەیتی دڵداریی کوردیدا دەروونی پڕ جۆش و خواستی جوان و نیهادی پاکی ژن و پیاوی کورد ڕەنگ دەداتەوە.

داستانی دڵداری لە هەموو جیهاندا، بەتایبەتی لە ڕۆژهەلاتدا سۆزێکی تایبەتی و هەستێکی قووڵ و ڕاست گۆییەکی ڕووداویی تێدایە، بەلام

داستانی دڵداریی کوردیی سەرەڕای سۆزو هەستو خۆشەویستیو وەفاداریو ڕاستگۆیی، جۆرێك لە ئازایەتیو فیداکاریش دەردەخات، بەڵکو لە زۆربەی ئەو داستانانەدا وێنەی خۆ بەخت کردن لە ڕێگەی عەشقی پاکدا ژوور هەموو وێنەیەك دەکەوێتو دڵدار وەك فیداکارو شەهید پیشان دەدرێت، ئەمە لە داستانی (خەجو سیامەند)و (مەمو زین)دا زۆر ئاشکرایە.

لە بەیتی دڵداریی کوردیدا، گەلێك ڕوخساری کۆمەڵایەتیو خووڕەوشتی کوردیش بە جوانی ڕەنگ دەداتەوە، تەنانەت هەستی قووڵی زەحمەت کێشانو زۆر لێ کراوان لە پشت پەردەی خۆشەویستی دڵدارییەوە دەبێتە هاواری ناڕەزاییو وەڕسی بەرامبەر بەو ڕەنج خۆرو زۆردارانەی خۆشەویستیشیان کردووە بە موڵکی دەستەی ڕەنجو خۆرو دەیانەوێت پیرو هەژارو ڕەنجبەری لێ بێ بەری بکەن.

لە داستانی دڵداریی کوردیدا وێنەی پاكو ڕووی سوورو ڕەنگینی ڕەنجبەران نەخشە دەکێشرێت.

بێگومان تا ئێستا بەشی زۆری داستانی کوردی (چ داستانی قارەمانیو چ داستانی دڵداری) تۆمار نەکراون، واتە هێشتا لە سنگی ئەو گۆرانیبێژانەدان کە دەیانگێڕنەوەو هێشتا بە نووسراوەیی چاپ نەکراون، بەڵام هەر بە بیستنو بەو داستانە کەمانەدا، کە چاپ کراون، دەتوانین ئەو دیمەنانەی سەرەوە ببینینو داستانی وەك (خەجو سیامەند، لاسو خەزال، بارامو گوڵەندام، میروو وەفا، حەسۆو زلّخ، کەریمو ستی، ناسرو ماڵ ماڵ ...هتد) بکەین بە نموونە.

لێرەدا دەتـوانین چـەند نموونەیـەك لـە داسـتانی کـوردی بخەینـە ڕوو بیانکەین بە بەڵگەی ئەو هەنگاونانەی داستانی کـوردی، واتـە هـەنگاونان لە ئەدەبی فۆلکلۆرەوە بۆ ئەدەبیاتی نووسراو، هەروەها لەو باسانەی لـە بەشـی بەرنامـەو خوێندنـەوەی چـەند سـاڵەتاندا، دەیـانبینین دەتـوانن بەڵگـەو نموونـەی تـەواوی ئـەو دیاردەیـە ببیـنین‌و بـەهۆی ئەوانـەوە لـە بەشێکی گرنگی بەرهەمی سەرزارو نووسراوی کوردی بگەن، کە داستانە.

چەند نموونەیێک:

١. شیرین خەسرەو

داستانی شیرینو خەسرەو یەکێکە لەو داستانانەی کە لەناو گەلانی ڕۆژهەلاتدا باوەو چەند شاعیرێك بە چەند زمانێکی ڕۆژهەلاتی دایان ڕشتوەو لەشێوەی فۆلکلۆرەوە دەرچووەو خراوەتە سەر شێوەی نووسین.

داستانەکە باس لە خۆشەویستییەکی بێ وێنە دەکات لەنێوان خەسرەوی کوڕی پەروێزی کوڕی نەوشێروانو شیرینی کچە شۆخی برازای (شەمیرا)ی شاژنی ناوچەی (مەهستان) لە دەوروبەری دەریاچەی (خەزەر). ئەو داستانە دلدارییە ئەنجامێکی تراژیدییانەی ناخۆشی دەبێت، کە بە کوشتنی خەسرەوی پەروێز لەلایەن کوڕەکەی خۆیەوە کە ناوی (شێرەوەی) بووە کۆتایی دێتو هەروەها بە خۆ کوشتنی شیرین بە ئەنجام دەگات، داستانەکە وێنەی خۆشەویستییەکی داوێن پاکانە دەخاتە ڕوو، هەر لە درێژەی چیرۆکەکەدا ناوی (فەرهاد)یش دێتە گۆڕێ، کە ئەویش دەکەوێتە داوی عیشقی شیرینەوە، هەر لە ئەنجامی ئەم عیشقو ئەڤینەوە مەرجی وای بەسەردا دەسەپێنن کە لەتوانای مرۆڤدا نەبێت وەك کونکردنی شاخی بێستون یا کێوی بێستون کە دەکەوێتە ناوچەی قەسری شیرین لە کوردستانی ئێراندا.

ئەم داستانە بە زمانی کوردی– شێوەی گۆران– لە لایەن خانای قوبادیو ئەمیر خەسرەوی دەلهەوی نووسراوەتەوە، ئەم نموونەیە

لـەوەی خانـای قوبادییـە، کـە شـاکارێکی ئەدەبییـەو بـە ٥٥٢٦ بـەیت هۆنراوەتەوە.

ئەمەش چەند دێڕێکە لە داستانەکە:

شیرین جەی گوفتار دەروونش جۆشـــا
چۆن بەحری قولزم جەقین خرۆشــــا
پەنجەی ڕەنگین بەرد جەخیشم پەروێــز
پارەکەرد یەخەش چون غونچەی نەوخێز
جە جامی نێرگز ئەو سیمین عـــــوزار
بەرگی سەمەن کەرد بەلالەی بەهـــار
بە تووندی بەخیشم واتش بە شاپــوور
خوسرەو بێ شەرمەن هەم جە خودا دوور

(سێ دێربۆ لەبەر کردنە)

ڕاڤەکردنی پەیڤان

جەی	:	ئەم، ل ئەڤ
گوفتار	:	گوتار، قسە، ئاخافتن.
دەروونش	:	دەروونی، هەناوی، هناڤاوی، دەروناو.
جۆشا	:	هاتە جۆشان، کوڵا، کەلی.
چون	:	وەکو
بەحری قولزم	:	دەریای سۆر.
جەقین	:	لەڕقو کینە، ژ رقو کینەو بوغز.

خرۆشا	:	هاتە خرۆشان.
بەرد	:	برد، بر
جەخیشم	:	لەرق و توڕەیی، ژ توڕەییێ
پارەکەرد	:	پارچەی کرد، پارکر.
ئەو سیمین عوزار	:	غونجەی تازە هەڵچوو
ئەو ڕوخسار سیمین	:	ئەو دەم و چاوە سپییەی وەکو زیو (وەکی زیڤ)
سەمەن	:	یاسەمین
وەهار	:	بەهار
واتش	:	گوتی، وی گۆت
بێ شەرمەن	:	بێ شەرمە، هیچ شەرم ل نك وی نینە.
جە خودا دروور	:	لەخودا دوو، دویرە ژ خودێ.
یاوە	:	بەلاڤە
گۆڕێ	:	مەیدان
داو	:	داڤ
شاخ	:	کێو: چیا

٢. مەم و زین

مـەمو زیـن لـە جیهـانی ئـەدەبیاتی کوردیـدا هەمیـشە لەگـەڵ نـاوی (ئەحمەدی خانی)یـەوە دێـت، چـونکە خـانی نـاوەڕۆکی مـەمو زینـی لـە (مـەمی ئـالان)ی فۆلکلـۆری سـەر زاری خەڵکـەوە وەرگرتـووە، پـاش دەستکاری کردنی زۆری ناوەڕۆکەکەی.

خانی ڕووداوەکانی نـاو داسـتانەکەی سـەر لـەنوو بـەزیاتر لـە (٢٥٥٠) دێڕ هۆنراوە دارِشتووەتەوە کە دەتوانین بیکەین بە سێ بەش:

١. دیباجـە (پێـشەکی)، کـە (١٨٨) بەیتـە شـیعرە، کـە تیایـدا باسـی ئایین‌و فەلسەفەو تەسـەوفـو مـەدحی پێغەمبـەر دەکـات، لەمانـەش (١٧٣) بەیتی لەبارەی کوردایەتی‌و هۆی دانانی پەرتووکەکـەیتی بـە زمانی کوردی‌و ئاشناکردنی خوێنەرە بە داستانەکە.

٢. ناوەڕۆکی چـیرۆکەکە، کـە تیایـدا باسـی چـیرۆکی ئـەڤینی دەکـات‌و ڕووداوەکانی بە (١٩٤٨) بەیتە شیعر دەگێڕێتەوە.

٣. کۆتایی کە بریتییە لە (٢٤٦) بەیت.

مەم‌و زینی خانی چەند سیفەت‌و ئەدگارێکی پێوە دیارە کە ئەمانەن:

١. وشەو پەیڤی بێگانەی (بەتایبـەتی عـەرەبی) زۆر تێدایـە، کـە ئەگـەر خـانی بیویـستبایە دەیتـوانی وشـەی ڕەسـەنی کـوردی لـە بـاتی زۆربەیان بەکاربهێنێت.

٢. زۆر پـەیڤـو وشـەی لـە بەشـە شـێوەکانی تـری کرمـانجی ژووروی تێدایە، کە وا دیارە خانی شارەزای هەموو لقە شـێوەکانی کرمـانجی

ژووروو بووەو سودیشی لە هەموویان وەرگرتووە، ئەمەش یەکیەتی زمانی ئەدەبی کرمانجی ژووروو دەنوێنێت.

٣. مەم و زینی بە زمانێکی سادەو ئاسانو ڕەوان نووسیوە، تەنانەت ئەو خوێنەرەی کە بە کرمانجی خواروش دەدوێت، لێی تێدەگات، ئەمەش دەسەڵاتی ئەحمەدی خانی نیشان دەدات بەسەر هەموو شێوەکانی زمانی کوردی.

٤. سەرواو قافیەی شیعرەکانی (مەم و زین) لە بابەتی شیعری (مەسنەوی)یە، واتە دوو نیوە دێڕی هەر بەیتێکی لەسەر یەك قافیەیە، ئەم قالبە شیعرییەشی لە شاعیرانی فارس وەرگرتووە، وەکو لە نموونە شیعرییەکەی خوارەوەدا دەردەکەوێت.

خانی دەستکارییەکی زۆری ناوەڕۆکی داستانی فۆلکلۆریی (مەمی ئالان)ی کردووە، بەم جۆرە:

١. خانی زۆر دیمەنی ئەفسانەیی لە چیرۆکە فۆلکلۆرییەکە لاداوە.

٢. دەستکاری کاتو شوێنی ڕووداوەکانی کردووە، ئەوەتا چیرۆکەکەی لەڕۆژی جەژنی نەورۆزدا دەست پێکردووە، شاری (جزیری)ی کردووە بە شوێنی ڕووداوەکان کە ماوەی ساڵێکیان خایاندووە، مەم و زینی بە جووتە کردووە بە خەڵکی جزیری.

٣. ناوی زۆربەی کەسانی داستانە فۆلکلۆرییەکەی گۆڕیوە، بۆ نموونە (میر ئەژین)ی کردووە بە (میر زێندین).

٤. داستانە فۆلکلۆرییەکەی خستوەتە سەر شێوەی داستانێکی شیعری کە بەو جۆرە چووەتە ڕیزی ئەدەبیاتی کلاسیکی ڕۆژهەلاتو، بووە بە لوتکەی ئەدەبیاتی کلاسیکی کوردی.

دیارە مەبەستی خانی لە دانانی داستانی مەمو زین دوو شتی سەرەکی بووە:

١. بە هۆیەوە بەرگری لە بیرو باوەڕە تەسەوفیو فەلسەفیو نەتەوەییەکانی خۆی بکات مەمو زین بکات بە بەهانە بۆ دەربڕینی هەرچی لەدڵ دایە دەربارەی باری ژیانی کوردو مەسەلەی نەتەوەیی:

شەرحا غەمێ دل بکەم فەسانە

زینێ ئو مەمێ بکەم بەهانە

٢. بۆ ئەوەی ئەوە جێگیر بکات کە کوردیش خاوەنی میراتێکی گیانیی ئەو تۆیە کە لەمیراتی گیانیی نەتەوەکانی تر کەمتر نییە.

نموونەیەك: ئەمە نموونەیەکە لە داستانی مەمو زین، کە لەسەر زاری زینی گوتراوە، کە زین لەبەر خۆیەوە، دوای زیندانی کردنی (مەم) دڵو گیانی خۆی دەدوێنێت.

ئەی دڵ، تو ژ قەلبێ من ب دەرکەڤە

وەی جان، توژی بۆ دلێ ب بەرکەڤە

هون هەردوو هەڕن مەمێ ببینن

لێ یەك خەبەری ژ بۆمە بینن

ئەی دڵ، توکو لێ دکەی سەلامی

زو بینەڤە، بۆ مەڕا پەیامی

کانی ب چه حاله ئەو گرفتـــار؟!
دانین چه خەیاله ئەو دلْ ئەڤگار
کانی ل مه ئاشه، یانه زیـــــــزه
باخی وی بەهار یا پەییـــــــزه
خۆش ڕەنگو لەتیفه شوبهی سۆرگول
یان، ژارو زەعیفه میسلی بولبــــول؟!

(هەمووی بۆ لەبەرکردنیّیە)

ڕاڤەکردنی پەیڤان

↑		↓
ب دەرکەڤ	:	دەرکەوە، دەرچۆ.
ب بەرکەڤ	:	بەرکەوە، بکەوەبەری.
هون	:	ئێوە، ئەنگۆ، هنگ
هەڕن	:	بڕۆن، بچن.
بینەڤە	:	بهێنەوە.
ل مە ئاشە	:	لە گەڵمان دۆستە.
ژار	:	هەژار.
کولیّ دکەی سەلامی	:	کاتیّ کە سڵاوی لیّ دەکەی.
شوبهی سۆر گول	:	وەك سۆرە گولّ
هەرگاڤ	:	هەمیشە
بەڕڤانی	:	بەرگری
بەهانە	:	مەهانە
ئەوسا	:	ئەوتۆ

پەندی پێشینان

پەندی پێشنان/ بەرهەمێکی فۆلکلۆری زۆر کۆنی بابو باپیرانە، لە ئەنجامی بەسەرهاتو کارەساتەوە لەهەموو ڕوویەکی ژیانەوە کە بە سەریان هاتووە جۆرە پەندێکیان لێ وەرگرتووەو بە چەند وشەو پەیڤێك یان چەند ڕستەیەکی کورتو ڕەوان، بە هەڵبەستێکی سادەو ئاسان کە زیرەکی خۆیانو یاسای ژیانی ئەو کاتەو لەوە پاش نیشان دەدات، ڕێکیان خستووەو بە یادگار بۆ نەوەی دوایی بەجێیان هێشتووە کە لەژیانیاندا لەسەری بڕۆنو بەو ڕەنگە ڕەفتار بکەن.

هەر نەتەوەیەك پەندی تایبەتی خۆی هەیە کە دابو نەریتی ساڵەها ساڵی ڕۆڵەکانی دەئاخنێتە ناو وشەکانیو... بە چەند پەیڤێکی ئاسانو ڕستەیەکی کورت سەر بۆرو سەرگوزەشتی چەندین کەس پیشان دەداتو ناوەڕۆکی چەندین بەسەرهاتو ڕووداو ڕوون دەکاتەوەو هەوێنی زۆرەها ئەزموون دەداتە دەستو... بە ئامۆژگاریی گەشو پڕ سوودو، واتای قوولو پرشنگدار مەیدانێکی بەرینی ژیان ڕووناك دەکاتەوە.

نەتەوەی کوردیش وەکو نەتەوەکانی تری جیهان پەندی واتا مەندو پڕ مەبەستی وای هەیە کە چۆنیەتی ژیانی بابو باپیرانمان بەدەر دەخەن.

دیاره پەندی کوردیش هەندێك سیفەت و تایبەتمەندی لە خۆی دەگرێت، وەك:

١. پەنـدی کـوردی بەڵگەنامـەو ئاوێنـەی مێـژووی هـەزاران ساڵەی نەتەوەی کوردە.

٢. زۆربەی پەندەکوردییـەکان، پێـوەرن بـۆ پێـوانی ڕادەی هۆشیاریو کارامەییو لێهاتوویی ڕۆڵەکانی نەتەوەی کورد.

٣. پەنـدی کـوردی، لـەزۆر بـاردا بووەتـە ڕابـەرو ڕێبـەرو ڕێنیـشاندەری خەڵكو چارەی باشی بۆ کێشەو ئاستەنگەکانی بـەردەم ئـەو خەڵکـە دۆزیوەتەوە.

٤. هەموو کـات پەنـدی کـوردی خـوو ڕەوشـتو ڕەفتـاری چـاکی لـەناو گەلدا چەسپاندووەو تۆوی گیـانی خۆشەویـستیو هاوکـاریو زبـارەو یاریدەدانی لە دڵیاندا چاندووە.

٥. بە گشتی پەنـدی کـوردی وشـەو پـەیڤی ڕەسـەنی کـوردی دەگرێتـە خۆیو لەم لایەنـەوە دەتوانرێـت سـوودێکی زۆری لێ وەربگیرێـت بـۆ داڕشتنو هەڵسەنگاندنی وشەی تازەو ڕەسەنی کوردی.

ئاشکرایە کە مـاوەیێکی زۆر درێـژە خـاکی کوردسـتان پارچـە پارچـە کـراوەو، گـەلی کـوردیش بەسـەر چـەند دەوڵـەتێك دابەشـکراوە کـە تـا ئێستاش ئەو بـارە ناسروشـتییە هـەر لـە ئارادایـە. پێـشتریش دوژمنـانی یەکگرتنی کورد چاویان بڕیوەتە خێـرو بێـرو بـەرو بـومو سـەرو سـامانی خاکی بەپیتی کوردستانو... لەبەر زۆر ئەگەران ڕۆڵەکانی کوردیـان لێـك دوور خستۆتەوە کە یەکەم ئەنجامی کارە نارەواکەیان پەیدابوونی چـەند دیالیکتێکی زمانـە، بـەڵام خـۆش بەختانـە ئـەم دیالێکتانـە ڕەگـو ڕیـشە

کوردییه ڕەسەنەکەیان هەر ماوەو... بە پێچەوانەی خواستی ناحەزان زمانە شیرینەکەمان بەم دیالیکتانە پتر دەوڵەمەند بووەو، فەرهەنگی وشەو زاراوەکان گەورەو فراوانتر بووە.

دیارە باپیرانمان بۆ ڕاگرتنی هاوسەنگی تەرازووی ژیان زۆر ژیرانە پەندیان داڕشتوەو باری بەڵگە نەویستی سروشتیان خستۆتە ناو پەیڤەکانیو، بۆ ڕۆڵەکانیان جێ هێشتووە کە مەبەستیان پەروەردەکردنی نەوەی ڕەسەنو خاوەن نەژادی بێگەردی کورد بووە... بۆیە گوتویەتی:

((چ بچینی ئەو دەدوورییەوە))

کە لەڕواڵەتدا– گوێگرو خوێندەوار– ئەم پەندە بە بەڵگە نەویستێك دادەنێتو، دیاریشە ئەوەی گەنم بچێنێت هەر گەنم دەدوورتەوە نەك نیسكو نۆكو ماش کەچی لە ناوەڕۆکدا مەبەستی پەروەردەکردنی منداڵەو، بەم چوار وشەیە پرۆگرامێکی گشتگری پەروەردەو فێرکردنیان بۆ ڕوون دەکاتەوە کە ئەوەندەی قوتابخانەیەك ڕۆڵێکی کاریگەری هەیە.

بەرامبەر ئەم پەندەشو بۆ هەمان مەبەست پەندێکی ترمان هەیە کە دەڵێت:

((چ بکەنە کاریٚ ئەو دیٚ هێتە خاریٚ))

هەموومان دەزانین کە ژیانی باپیرە گەورەکانمان زۆر ئاسانو ئاسایی بووە، شێوەی خانووەکانیشان بە پێی پێویستی ئەم ژیانە بووە، کەواتە هەر لەناو خانوودا کۆگاییێکی دروست دەکرد کە خانە خانە بوو، ئەم خانانە لە ژێرەوە کون بوون، هەر خانەکیان بۆ جۆرە دانەوێڵەیەك تەرخان دەکرا، ناوی ئەم کۆگایە (کار) بوو.

ئیتر وەکو لێکدانەوەی پێشوومان، لە ڕواڵەتدا ئەو (کار)ەی برنجی تێ دەکرا هەر برنجەکە لە کونەکەی خوارەوەی دەهاتە خوارێ، کەچی لە ڕامانو مەبەستدا ئەم پەندە وەکو پەندەکەی پێشوو پەروەردەو فێرکردنە.

بۆ پەسندکردنی کاری باشو ڕێزگرتنی کاتی ڕەخساویش، باپیرانمان پێیان لەسەر ئەوەی داگرتووە کە پێویستە کاتو دەرفەت لە دەست خۆمان نەدەین، پێشی ماوەی خۆی ئامادەباشی بۆ بکەینو هەلو مەرجەکانی سەرکەوتنی کارەکانمان لەکاتی خۆیاندا ئامادەو دابین بکەین، ئەگینا ئیشو کارە ئاسانەکانمان گران دەبنو دەرفەتەکانیشی تێدەپەڕنو ناگەڕێتەوە، بۆیە گوتویانە:

((**گرێی دەستان مەدە بەر ددانان**))

((**ئەو گرێیا ب دەستان ڤەدبیت، ب ددانان ڤەنەکە**))

دیاریشە کورد لە سەرەتای ژیانییەوە ئاشتی خوازبووە، هێمن بووە، ژیانی تەبایی لەگەڵ یەکتریو کەسانی تریشی پێ خۆشبووە، مافی کەسی نەخواردووە. ئەگەر ڕاپەڕی بێتو شۆڕشی بەرپا کردبێت هەر لەپێناو وەرگرتنی مافە خوراوەکەی بووە، ڕیش سپیو هۆشمەندەکانی هەمیشە خەڵکیان هێورکردووەو هەوڵی وەیان داوە ناکۆکی لە نێوان خەڵکدا نەهێڵنو ئاگری مرۆڤە هەڵچووەکان دابمرکێنن.

ئەم پەندە جوانەیان لە مێشکی ڕۆڵەکانیان جێگیر کردووە:

((**خوێن بەخوێنی ناهێت شویشتن**))

کورد ویستویەتی بەری دەستی خۆی بخواتو خوە و ئارەقەی
نەوچەوانی خۆی بخواتەوە بۆیە هەمیشە ڕەنجی کاری خۆی پێ خۆشتر
بووە لەمنەتی خەڵکیو، لەپێناو نانو ژیاندا کارو خەباتی کردووەو
ماندووبوونی نەزانیوە، بۆیە گوتوویەتی:

((**نانێ خۆ بخۆ ب ئاقێ، منەتا خەلکی پاقێ**))

((**گۆشتی ڕانی خۆت بخۆ، منەتی قەساب هەڵمەگرە**))

هەر بەم شێوەیە کورد مرۆڤی ئیشکەرو ڕەنجدەری خۆش ویستووەو ڕێزی گرتووەو بە چاوێکی بەرز سەیری کارەکەی کردووە:

((**دەستی ماندوو لەسەر زگی تێرە**))

((**کارکەری خۆ بە خۆشتڤیێ خەلکی**))

هەروەها بابو باپیرانی کورد هەموو شتێکی ڕاستیان پێ باش بووە، واتە لە کارەکانیاندا دڵسۆزو لە گفتەکانیاندا ڕاستگۆ بووینەو، لەهیچ کاتو شوێنو هەڵوێستێکدا لەڕاستییان لانەداوەو لە گۆتنی قسەی ڕاستو لە کردنی کاری ڕاست نەترسانو، دلێرانە بەرگرییان لە (ڕاستی) کردووە چونکە باوەڕیان بووە کە:

((**ڕاستی دناڤ ئاگریدا نا سوژیت**))

هەر ئەم (ڕاستی)یە هێزی وا دەداتە خاوەنەکەی کە ئازاو دلێرانە ڕێی شێر بگرێتو لێی نەترسێت.

((**ڕاست بەو ڕێی شێر بگرە**))

ئیتر به سه‌دان په‌ندی زینـدی‌و کاریگـه‌رمان بـۆ ماوه‌تـه‌وه کـه وه‌کـو مۆمی گه‌شی شه‌وه زه‌نگ تاریکی ده‌ره‌وێنێته‌وه‌و ڕێگاکـانی ژیانمـان بـۆ ڕووناك ده‌که‌نه‌وه، به‌ڕاستی:

((گوتنێن مه‌زنان نه‌خشێ ل به‌ری نه))

ڕاڤه‌کرنا په‌یڤان

↓		↑
ئه‌و کاته	:	وی ده‌می
له‌وه پاش	:	پشتی وی
دابو نه‌ریت	:	عه‌ده‌ت
ده ئاخنێته	:	د حه‌شرینیته
ئامۆژگاری	:	شیره‌ت
پڕ سوود	:	پڕ مفا
قووڵ	:	کویر
به‌رین	:	فره‌هـ
پڕ مه‌به‌ست	:	پڕ ڕامان
وا	:	وه‌سا
له خۆیدا ده‌گرێت	:	تێدا هه‌نه: ڤه‌دگریت
ئاوێنه	:	خۆدیك
زۆربه‌ی	:	باهراپتر
پێوه‌ر	:	پیڤك

ڕۆلەکان	:	کوڕێن
کێشە	:	دۆز
تۆو	:	تۆڤ
ئێستا	:	نهۆ
لە ئارادایە	:	مایەو هەیە
بەروبۆم	:	دەرامەت
بەپیت	:	قەلەو
جێ هێشتووە	:	هێلایە
خاوەن	:	خودان
بۆیە	:	لەوا
لە ڕۆلەتدا	:	ژ ڕوییَ دەرڤە
لە ناوەڕۆکدا	:	ژ ڕوییَ ژوورڤە
هەمان	:	هەرویَ
ئاسایی	:	سادە
دانەوێڵە	:	دان، وەك برنجو ساڤارو...
ڕەخساو	:	هەلکەڤتی
دابین بکەین	:	بەرهەڤ و مسۆگەر بکەین
دابمرکێنن	:	ڤەمرینن
ویستۆیەتی	:	ڤیان
ماندوبوون	:	وەستیان

لێکۆڵینەوەی تازەی ئەدەبی کوردی

پێشتر زانیمان کە بناغەو سەرچاوەی ئەدەبیاتی کوردی وەك ئەدەبیاتی گەلانی تر دەچێتەوە سەر فۆلکلۆر. واتە ئەدەبی فۆلکلۆری کوردی لە ئەدەبی نووسراو کۆنترەو سەرچاوەی ئەوە، بەلاَم دەتوانین بپرسین ئەدەبی نووسراوی کوردی لە کەیەوە دەستی پێکردووە؟

بۆ وەلاَمی ئەم پرسیارە دەتوانین پشت بە بیروڕای چەند کەس لە شارەزایانی ئەدەبیاتی کوردیو زانایان ببەستین. ڕەنگە جاروبار ڕای ئەو شارەزاو زانایانە هەندێك جیاواز بێتو هەر یەکە شاعیرێك بە یەکەم شاعیری کورد دابنێت. هەندێکیان سەرەتای ئەدەبیاتی کوردی دەبەنەوە بۆ پێش ئیسلامو هەندێکیان لەگەڵ ئەوەشدا کەنکۆڵی لەوە ناکەن کە کورد پێش ئیسلام هۆنراوەی هەبوو بێت، بەلاَم بەڵگەو نموونەیەکی ئاشکرا بۆ ئەو هۆنراوانە نابینن.

لەبەر ئەوە سەردەمی سلجووقی بە سەرەتایەکی ڕوونو بێ گومانی هۆنراوەی کوردی دادەنێن. واتە هەر لەو سەردەمەوە کە دوەیلاتی ئیسلامی پەیدا بوو، نەتەوە موسڵمانە نا عەرەبەکان چوونەوە سەر زمانی زگماکی خۆیان زمانی کوردیش ئەو ڕێگایەی گرتو لەناو کوردیشدا ئەدەبیاتی نووسراو بە ئاشکرا پەیدا بوو.

لێرەدا دەبێت ئەوە بزانین کە شارەزایانی ئەدەبی کوردی هەر لە سەرەتاوە پلەکانی ئەدەبیاتی کوردی بە چەند جۆرێك دابەش دەکەن:

١. به پێی شێوەکانی (زاراوەکان): هەندێکیان تەماشای ئەو شێوەیەی زمان دەکەن کە بەرهەمەکەی پێ نووسراوە، کە ئەمیش چەند هۆیەکی مێژوویی هەیەو بەستراوە بە مێژووی کوردو میرنشینەکانیو مێژووی لەمەو دوایەوە.

ئەمانە چوار پلەی ئاشکرا بۆ ئەدەبیاتی کوردی دادەنێن، یا دەیکەن بە چوار جۆر کە ئەمانەن:

ئـ- ئەدەبیاتی شێوەی لوڕی.

ب- ئەدەبیاتی شێوەی گۆران (گۆرانی).

پ- ئەدەبیاتی شێوەی کرمانجیی ژووروو (بۆتانی- بادینانی- هەکاری).

ت- ئەدەبیاتی کرمانجیی خواروو کە لە سلێمانییەوە دەست پێ دەکاتو بەشە شێوەکانی (سنە- موکریان- سۆران) دەگرێتەوە.

٢. بەپێی سالّی لەدایکبوون: هەندێك مێژوو نووسی ئەدەبیاتیشمان هەن کە بەپێی سالّو یەك لەدوای یەك بە پێی سالّی لەدایك بوونو مردن بەریز باسی شاعیرانو نووسەرانو بەرهەمیان دەکەن.

٣. بەپێی قوتابخانەی ئەدەبی: هەندێك لە مێژوو نووسانی ئەدەبیاتی کوردی، بەپێی قوتابخانەو پەیرەوی ئەدەبی سنوورێك بۆ چەشنەکانی ئەدەبیاتی کوردی دادەنێن.

قوتابخانەی ئەدەبی (ڕێبازی ئەدەبی)، ئەوەیە کە کۆمەڵە هۆنەرو نووسەرێك یەك ڕێبازیان هەبێتو لەڕووی بیرو ئەو باسانەوە کە دەریان

دەبڕن نزیکی یەك بن‌و گەلێك دیمەنی ئەدەبی بە یەکتریانەوە ببەستێت، با هەریەکە چێژێکی تایبەتیش لە بەرهەمەکەیدا ببینرێت.

بەشێوەیەکی گشتی لە ئەدەبیاتی کوردیدا سێ جۆرە قوتابخانەی ئەدەبی دەبینرێت کە ئەمانەن:

ئـ- قوتابخانەی کلاسیکی (ڕێبازی کلاسیکی): ئەوەیە کە کۆمەڵە هۆنەرو نووسەرێك لەسەر ڕێچکەیەك دەڕۆن کە گەلێك کەس لە پێش ئەوانەوە لەسەر ئەم ڕێچکەیە ڕۆیشتووە، هەتا وای لێ دێت ناتوانن بەهیچ شێوەیەك لەم ڕێگەیە لابدەن، بەڵکو هەر لاساییو پەیڕەوی ئەوان دەکەنەوە، وشەو دەربڕینەکانی ئەوان دووبارە دەکەنەوە، زیاتر گرنگی بە ڕوخسارو وشەکاری دەدەن، کێشی عەرووزو قافیەی شیعری عەرەبی بەکاردەهێنن.

بەشێوەیەکی تێکڕایی ئەدەبیاتی نووسراومان هەر لەو کاتەی کە پەیدابووەو ماوەتەوە واتە لەسەردەمی سلجووقییەکان هەتا سەردەمی جەنگی یەکەمی جیهانەوە بەر قوتابخانەی ئەدەبیی کلاسیکی دەکەون، هەروەها داستانە کۆنەکانی کوردی کە بە زاراوەی گۆران (هەورامی) یا بە زاراوەی کرمانجیی ژووروو (بەشی بۆتانی) نووسراون، تێکڕا دەچنە ڕیزی ئەدەبیاتی کلاسیکیی کوردییەوە. ئەمەش نموونەیەکە لە هۆنراوەی کلاسیکیی کوردی، نالی دەڵێت:

هەر چەندە کە عومری خدرو جامی جەمت بوو

چونکە ئەمەلت زۆرە چ عومرێکی کەمت بوو

ئەی جامیعی دونیاو قیامەت بە خەیاڵات

ئەو ڕۆژە کە مردی نە ئەوت بوو نە ئەمت بوو

بێزارە لە تۆ ئێستە هەم ئاغووشی عەدووتە

دونیا کە لەکن خۆت حەرەمی موحتەرەمت بوو

دوێنێ چ بوو دەتدا بەزمانی لافی کەرامەت

ئەمڕۆ نە دەمت بوو نە دەمت بوو نە دەمت بوو

عومرت نەفەسێکە لە هەموو عالەمی باڵا

بمرە لە غەمی دا کە هەموو سەرفی غەمت بوو

وەك شەلتە پەیین گەهـ پڕو گەهـ خاڵییە بەتنت

سەوم ئەمەلت باعیسی نەفس‌و شکەمت بوو

نالی چییە وا میسلی جوعەل غەرقی شیاکەی

خۆ تۆ بە حیسابێ وەکو پەروانە شەمت بوو

((لەسەرەتاوە سێ دێری بۆ لەبەرکردنە))

ب- قوتابخانەی ڕۆمانتیکی (ڕێبازی ڕۆمانتیکی): بریتییە لە هیواو ئاوات‌و نا ئومێدی‌و فرمێسك ڕشتن. لە ئەدەبیاتی ڕۆمانتیکیدا خەیاڵێکی فراوان دەبینرێت، زیاتر گرنگی بە ناوەڕۆك دەدرێت، لێرەدا ئەوەی پێویستە بوترێت ئەمەیە کە ئەدەبیاتی ڕۆمانتیکی کوردی لە هیواو ئاوات دەربڕین‌و نا ئومێدی‌و گەڕانەوە بەرەو دواوە جیاواز بووە لەگەڵ ئەدەبیاتی ڕۆمانتیکیی ئەوروپا، چونکە هی ئەوان بەستراببووەوە بە چینێکی دیار کراوی کۆمەڵ، کە چینی بورژووازی بوو، ئەم چینە لەدوای

شۆڕشــی پیــشەسازی وەك چــینێکی تــازە ســەری هەڵــدابوو، بــەڵام ئەدەبیاتی ڕۆمانتیکیی کوردی بەستراوە بە هەموو گەلی کوردەوە، هیواو ئاواتی هۆنەرانی کورد سەرکەوتنی گەل بووە، لەکاتی سەرنەکەوتن‌و نسکۆو چەوساندنەوەدا بێ ئومێدیو ڕەشبینیو فرمێسك ڕشتن لە بەرهەمەکانیاندا دەرکەتووە.

ئەدەبیاتی ڕۆمانتیکیی کوردی لەدوای جەنگی یەکەمی جیهانەوە وەکو ڕێبازێکی ئەدەبی سەری هەڵداوەو تا جەنگی دووەمی جیهان‌و دواتر بەردەوام بووە.

ئەمەش نموونەیەکە لەهۆنراوەی ڕۆمانتیکیی کوردی، کە دڵدار دەڵێت:

خەندەکەی بایی

لە ئافاقی ژیانی نا ئومێدیم خەندەکەی بایی
فریشتەی پاکی هیوامی نیشاندام وا کە بیدوێنم
پڕیشکی تیشکی ئەستێرەی جوان ئیمشەو بە ئەسپایی
بە سۆزی هاتە نێو کونجی دڵی تاریکی پڕ خوێنم
دەسا ئەی مەسدەری هەستی
دەخێرا لادەری پەستـــــــــی
وەرە تا من بە ڕازی تۆ نەمامی شادی بڕوێنم

★★ ★★

جوانی غونچەیێ بوو وا کە پەنجەی ڕازی ڕاکێشای
دە سەیری چەند بە وەسلی زولفی خاوت شادو مەسرووورە
لەڕووی ڕاستی ئەتۆش وەك ئەو گولێکی چیمەنی دونیای
کەچی تاجی دڵی هێشتا دڵت لەم حالە ڕەنجوورە
بەخەندەی نەرمی دڵ پاکیت
ئەخۆم سوێندێ بە ڕووناکیت
ئەگەر هەستێ بە ژین وابێ لە جەرگی ڕاستیا دوورە

★★ ★★

هەمووی نووری ژیانە فەیزو نووری ئاسمانی شین
هەموو چەپلەی گوشادی لێ ئەدەن هەرچی کە ئەی دینی
لەسەر ئەم خاکە گەردێکین دە ئێمەش ڕوو لەشادی بین
فەرامۆش بکەین جارێ چەژی تاڵاوی غەمگینی
بەدڵ ڕوونیو ڕوو خۆشی
بە خەندە نەك بەخامۆشی
بنۆشین جامی دڵداری لەبەرکەین بەرگی نەمرینی

((کۆپلەی یەکەمی بۆ لەبەرکردنە))

پ- قوتابخانەی ڕیالیزمی (ڕێبازی ڕیالیزمی): ئەگەر پێناسەیەکی کورتی ڕیالیزم بکەین، دەتوانین بەو هونەرو ئەدەبیاتەی دابنێین، کە ژیان بە هەموو دیمەنو واتای قووڵو بەرینییەوە، بە چاوی ئەم هونەرمەندە یا ئەو نووسەرو شاعیرە پیشان دەدات، واتە ژیانو چۆنیەتی هەمەڕەنگەی فراوان هەیە کە چاوی هەر هونەرمەندێك

بەجۆرێکی دەبینێتو لە مێشکی هەر کەسێکدا بە چەشنێك ڕەنگ دەداتەوەو لای هەر کەسێك دەبێتە چەشنێك لە بەرهەم. ڕیالیزم ئاوێنەی ژیانە، هەر هونەرمەندێك بە چەشنێك ئەو ژیانە پیشان دەدات، بەلاّم هونەرمەندی ڕاستەقینە ئەوەیە کە هونەرو بەرهەمەکەی دەبەستێت بە خەڵکەوە، ئاوێنەی خەباتی درێژی خەڵکە لە پێناوی ئازادیو بە خۆشی ژیانـدا، دژی چەوساندنەوە بە هەر چەشنێك بێت، لە ئەدەبیاتی ڕیالیزمیدا گرنگی بەروخسارو ناوەڕۆك دەدرێت.

ئەگەر بەم چاوە تەماشای ڕیالیزم بکەین لە ئەدەبیاتی کوردیدا، ئەوا بە ئاشکرا ڕاستیی ئەوەمان بۆ دەردەکەوێت، کە ئەدەبیاتی کوردی هەر لەبەر ئەوەی کە پێویستێکی ژیان لەسەرەتاوە هێناویەتییە کایەوە، کە پێویستیی گەڕانەوە سەر زمانی زگماکی کوردییە، لەبەر ئەوە هەر لەو سەرەتایەوە هەندێك ڕەگەزی دەربڕینی ژیانی خەڵکی تێدا بووەو ڕیالیزم لەزەویی ئەو ئەدەبیاتە ڕەگی داکوتاوە، ئەمەش بە تەواوی لە هۆنراوەی (بابە تاهیری هەمەدانیو فەقێی تەیرانو ئەحمەدی خانیو حاجی قادری کۆییو نالیو سالمدا) دەبینین، بەلاّم ڕیالیزم زۆری ویستووە تا بووە بە قوتابخانەیەکی ئەدەبیی دیارو سەربەخۆ، ڕێو شوێنی دیاری هەبێتو دەست بەسەر هەموو بەرهەمی ئەدەبیی کوردیدا بکێشێت.

کەی قوتا بخانەی ڕیالیزمی کوردی سەری هەڵداوە؟

دەتوانین بڵێین سەردەمی جەنگی یەکەمی جیهان، سەردەمی کۆتایی هـاتنی قۆنـاغی ئـەدەبیاتی کلاسـیکیی کوردییـەو دەسـت پێکردنـی ڕێبازێکی تازەی ئەم ئەدەبیاتەیە کە ئەویش ڕیالیزمە وەکو سـەرەتایەك، ئەمەش لەبەر ئەوەیە کـە ژیـانی گـەلی کـورد پێویـستیی بـە بەرهـەمێکی ئەدەبی هەبوو، کە هیواو ئاواتو داخوازییەکانی گەلی کوردی تێدا ڕەنـگ بداتەوە، بەم جۆرە دەتواندرێت بوترێت، ئەدەبیاتی ڕیالیزمی کوردی لـە نێوان جەنگی یەکەمو دووەمی جیهان سەری هەڵداوەو لـە پـاش جـەنگی دووەمـی جیهـان بـە تـەواوی چەسـپاوەو جێگیربـووەو دەسـتی بەسـەر ئـەدەبیاتی کوردیـدا کێـشاوە، واتـە لـەو ململانـەی نێـوان ڕێبـازە ئەدەبییەکاندا ڕیالیزم سەرکەوت.

هۆیەکانی سەرکەوتنی ئەدەبیاتی ڕیالیزمی کوردی:

بێگومانـە کـە ئـەم کێـشەیە سـەرکەوتنی ڕیالیزمـە، شـتێك نییـە، لـە خۆیەوە هاتبێتو نەبەسترابێت بە باری کۆمەڵایەتیو ئابووریو ڕامیـاریی کوردستانو ناوچەکەوە، بەڵکو باری ئەو سـەردەمەی جیهـانیش کـارێکی تەواوی کردە سەر ئەم کێشەیەو ئەنجامەکەی، بەتایبـەتی ئـەو گۆڕینـەی کە بەسەر گـەلێك لایـەنی ژیـانی مرۆڤایەتیـدا هـات لـە ئـەنجامی جـەنگی دووەمی جیهانەوە، واتە هۆیە دەرەکییەکان، وەکو:

١. ژێر کەوتنی بەرەی فاشیزم.

٢. سەرکەوتنی بەرەی دیموکراسی.

٣. سەربەخۆ بوونی گەلێك لە وڵاتان وەك هیندستانو ئەندەنووسیا.

٤. کشانەوەی سوپای بێگانە لە سووریاو لوبناندا.

٥. سەرکەوتنی چینی کرێکار لە ڕۆژهەڵاتی ئەورووپاو چیندا.

٦. پێکهاتنی بەرەیەکی مەزنی سوشیالیستی.

لە کوردستانیشدا (واتە هۆی ناوەوە) دروست بوونی کۆماری کوردستان لە مەهابادو لەناوچوونی ئەو کۆمارە بە دەستی ئیمپریالیزمی جیهانو کۆنە پەرستانی ئێران، ئەمانە کارێکی گرنگیان کردە سەر ئەدەبیاتی کوردیو وای لێهات کە بتوانین ماوەی دوای جەنگی دووەمی جیهان بە سەردەمی بەرز بوونەوەو بەرەو پێش چوونی ئەدەبیاتی کوردی دابنێین، بەتایبەتی ڕێبازی ئەدەبیاتی ڕیالیزمی کوردی.

باسەکانی ئەدەبیاتی ڕیالیزمی کوردی:

ئەگەر بچینە ناو ئەدەبیاتی ڕیالیزمی کوردییەوەو چاوێك بەو باسانەدا بخشێنین کە شاعیرانو نووسەران لێیان دواونو کردوویانن بە کەرەستەی ڕازاندنەوەی بەرهەمی خۆیان. ئەوانەی کە بەرهەمی ئەدەبیی ڕیالیزمیان نووسیووە، هەر لە سالانی پاش جەنگی یەکەمی جیهانەوە تا سالّی (١٩٦١)ز ئەم چەند باسەی خوارەوە دەگرێتەوە.

١. باسی گیروگرفتی کۆمەڵایەتیو هۆی دواکەوتنی کوردەواری لەم بارەیەوە، واتە لە بارەی پێشکەوتنی کۆمەڵایەتیو هەندێك دیمەنی شارستانیی تازەوە.

٢. ژیانی جووتیاری کوردو دیمەنی ڕەنج کێشانو ڕەنج بردنیو کێشەی نێوان جووتیارو دەرەبەگو دیمەنی خەباتی جووتیاری کورد.

٣. ژیانی کرێکارانو ڕەنگدانەوەی پەیدابوونو گەشەسەندنی چینی کرێکار لەناو کورداو لە هەموو عێراقدا، هەروەها ڕەنگدانەوەی بڵاوبوونەوەی بیرو باوەڕی چینی کرێکارو دەسەڵات سەندنی ئەو بیروباوەڕە، کە دەبێتە هۆی پتەوبوونی ڕۆڵی ڕابەرانەی کرێکار لە کۆمەڵدا.

٤. خەباتی ئازادی خوازانەی نەتەوەی کورد لە پێناوی مافی نەتەوەیی ڕەوای خۆیدا، کە ئەمە بەشێکی گەورەیە لەبەرهەمی ئەدەبیاتی ئەم سەردەمەمانو هەندێك لە شارەزایان ناوی دەنێن ((هۆنراوەی سیاسی لە ئەدەبیاتی کوردیدا)) دیارە هەر وەك خەباتی نەتەوەی کورد خۆی لە خەباتی ئازادی خوازانەی گەلانی ئەم ناوچەیەو هەموو جیهان نابێتەوەو بەشێکە لە خەباتی ڕەوای ئادەمیزادی ئەم سەردەمە بەرامبەر بە کۆنەپەرستیو سەرمایەداریو چەوساندنەوەو ئیمپریالیزم، هەروەها ئەم چەشنە بەرهەمەش لە ئەدەبیاتی کوردیدا باسی خەباتی نەتەوەی کورد لەو خەباتە قووڵو فراوانە جیا ناکاتەوە.

هەر ئەم گیانە بەرزو بەنرخەی مرۆڤ وای کردووە کە نرخ دان بەمرۆڤ لە ئەدەبیاتی ئەم سەردەمەماندا ڕەنگبداتەوەو مرۆڤ بە بەرزترین‌و بەنرخترین سامان‌و سەرمایەی جیهان بزانرێت، هەر لەبەر ئەمەشە دیمەنی ئافرەت‌و سروشت لە ئەدەبیاتی ئەم سەردەمەماندا وێنەیەکی تازەی هەیە کە بەڕاستی بەرەو ئەوە دەڕوات کە لەگەڵ ڕێبازی ڕیالیزمی ئەدەبیاتی جیهاندا یەك بگرێت.

ئەم ڕێبازە تازەیەی ئەدەبیاتمان‌و ئەم باسانە تەنیا لە هۆنراوەی کوردیدا سەر هەڵنادەن بەڵکو لە پەخشانیشدا تەواو دیارن، لە پەخشانی کوردیدا دیمەنی ڕیالیزم‌و بەستراوی بە ژیانەوە لە دیمەنی هەموو ڕێبازەکانی تر ئاشکرا ترە.

ئەمەش بەستراوە بە سەردەمی پەیدابوون‌و گەشەسەندنی هەموو جۆرەکانی نووسینی پەخشان لە ئەدەبیاتی کوردیدا کە زۆرتری لە سەدەی بیستەمدایە، یا پاش جەنگی یەکەمی جیهانە، کە ئەمەش سەردەمی گەشەسەندنی ڕیالیزم خۆیەتی لە کاتێکدا کە ناوەڕۆك‌و باسی ئەدەبیاتی کوردی تازە بووەوە، بێگومان ڕوخساری ئەدەبەکەش بەرەو تازەوە بوون چوو.

نموونە: (١)

محەمەد شێخ حوسێن بەرزنجی کە بە (ع. ح. ب) ناسراوە لەم هۆنراوەیەدا ژیانی زەحمەت کێشان دەخاتە ڕوو.

پەندی برسی

شەوو ڕۆژ من عەرد ئەکێڵم
بە دوای ئیش کردنا وێڵم
لەدەست برسێتی ڕائەکەم
ئەم لا ئەکەم، ئەولا ئەکەم
نەنان، نە ئیش هیچیان نییە
نازانم هۆی ئەمە چییە
هێزو تواناو تینی گەنجم
هەوڵو ئیش کردنو ڕەنجم
بیرو لێکدانەوەو هۆشم
بە نانە سکێ ئەفرۆشم
کەچی هێشتا لێم ناکڕن
دوای سوورانەوەم نابڕن
ئەم خاوەن پارە زۆرانە
ئەم سەردارە خوێن خۆرانە
واتێ ماوم نازانم چۆن
پارووییەك نان، بەرگێکی کۆن
پەیدا کەم، ئەم ژەهری مار کەم

بەویش ئەم ڕووتی یەم چار کەم

کاکـــە تـــۆ نـــازانی چـــیمە

هەرچی پارەو پوول بێ نیمە

ڕووتم عوریـــــانم برســــیمە

(هۆنراوەکە هەمووی بۆ لەبەرکردنە)

لەم هۆنراوەیەدا شاعیر ژیانی هەژارانو زەحمەت کێشانی خستۆتە ڕوو، دیمەنی چەوساندنەوەو ئێشو ئازاری ئەوانەی بێ ئێشو کارن پیشان داوە، بۆ مەبەستی چارەکردنی دەردی نەبوونیو برسێتی.

ڕاڤەکردنی پەیڤان

↓		↑
بناغە	:	بنیات
سەرچاوە	:	سەروکانی
لە کەیەوە	:	ژ کەنگی
ببەستین	:	گرێدەین
جیاواز	:	جودا
نکۆڵی	:	حاشا، ئینکار
بێگومان	:	بێ خش
بە پێی	:	لدویڤ
سنوور	:	تخووب

چێژ	:	تام
تێکرا	:	ڤێکرا
فرمێسک	:	ڕۆندك، ئەسرین، ئەشك، هێستر.
لەکن	:	لنك
لاڤ	:	ڤڕ
شەڵتە پەین	:	جۆرە پەینێکە
پڕیشك	:	پرچك، کریسك
دەخێرا	:	دێ زوی
بڕوێنم	:	بچینم
فەرامۆش بکەین	:	ژبیر بکەین
ڕازاندنەوە	:	خەملاندن

٢. حەمدی

کارەساتی شەشی ڕەشی ئەیلوولی ١٩٣٠ی شاری سلێمانی، یا ڕاپەڕینی ئەو ڕۆژەی خەڵکی شاری هەڵمەتو قوربانی بووە هۆی ئەوەی گەلێك شاعیری ئەو سەردەمە هۆنراوەی بۆ بڵێین، ئەو ڕووداوە کە لە لایەکەوە وێنەی قارەمانییەو لە لایەکەوە وێنەی قوربانیدانو جانەوەریی دوژمنە، بە فراوانیو هەمەڕەنگی چۆتە ناو هۆنراوەی سیاسی کوردییەوە، یەکێك لە نموونەکانی ئەم مەبەستە ئەم چەند دێڕەی (ئەحمەد حەمدی ساحێبقران)ە، کە دەڵێت:

١. بۆ هەوا ئاڵۆزە؟ بۆچی لێڵو سوورە ئاسمان؟
گێژەڵووکەی نەگبەتە یا فیتنەیی ئاخر زەمان؟

٢. ئەم هەموو لاوە نەمامن، نێژران لەم باخچەیە
ڕیشەیی کوردایەتی بوو، یەعنی بۆ مان نێژران

٣. جەژنی قوربانە، سلێمانی بە مەزبەح دانرا
کورد مەڕن، بۆیە بە جارێ هەر لەوێدا سەر بڕان

٤. بۆ شەریفی کورد خەڵاتە هاتووە سەر تابەپێ
یا کەلەپچەی دەستو تۆقی گەردن پێوەندیان

٥. بۆچ مەغۆل هەڵساوە یاخود دەوری نەحسی (جەن- گیز)ە
قەتڵو عامی ئەرمەنە یا حادیسەی ڕۆم و بەبان

٦. جـــارێ تـــەئریخی بنووســـە، جـــا بگـــۆڕە قافیـــە
تـــا بـــەیاناتم بنووســـی، لێـــت نـــەبێ حـــەرفێ نیهـــان...

٧. بـــێ (هـــەزار) نـــاوی ســـلێمانی بـــە تـــەئریخ (مەشـــهەد)ە
ئـــەم حیـــسابە عاقیبـــەت ڕۆژێ ئـــەبێ بیکـــا زەمـــان

٨. مەقـــسەدی ئەســـڵیو ئەساســـی هـــەر دوعاکـــەی پێـــشووە
ئێـــستە تیکـــراری بکـــە بەڵکـــە بکـــا مەبحـــەس ڕەوان

٩. (ڕەبـــی مـــووی لێبـــێ زمـــانی، پەنجـــەکانی هـــەڵوەرێ
هـــەر کەســـێ گوڵـــشەن بـــەدەردی گوڵخـــەنی دۆزەخ بـــەرێ)

(تەنها سێ دێر لە سەرەتاوە بۆ لەبەرکردنە)

لێکدانەوە:

شاعیر لێرەدا سۆزێکی ڕاستەقینە بەرامبەر بە قوربانییەکانی شەشی ڕەشی ئەیلوول پیشان دەدات، هاوارێکی ناڕەزاییە بەرامبەر بە ڕشتنی خوێنی کورد، ئەوە پیشان دەدات کە دوژمن زۆر نا ئینسافانەو زۆر جانەوەرانە پەلاماری کورد دەداتو هەقی خوێنڕشتنی کوردییان بە خۆیان داوە، ئاسمان تەمەو ژیان ماتەمە لای شاعیر، شاری سلێمانی مەشهەدەو شوێنی بە ناحەق ڕشتنی خوێنی شەهیدانە، شاعیر دوژمنانی کورد دەخاتە ڕیزی درندەترین کەسانی مێژوو و خوێنڕێژانی مرۆڤایەتییەوە، بە مەغۆلو هۆلاکۆو جەنگیزخانیان دادەنێت، بەلام دوا مەبەستی لەگەڵیاندا دەستی دوعا هەڵبڕینە بەوەی زمانیان مووی لێبێت، پەنجەیان هەڵوەرێت، وەك هێشتا شاعیر ئەو ڕێگەی تێکۆشانی شۆڕشگێڕییەی بەدی نەکردبێت کە شاعیرانی لەمەودوا بەدییان کردووە.

بەشی نموونەی ئەدەب

١. مەلای جزیری.
٢. حاجی قادری کۆیی
٣. وەلی دێوانە
٤. پیرەمێرد
٥. گۆران
٦. هەژار موکریانی
٧. دیلان
٨. سەبری بۆتانی
٩. میقداد مەدحەت بەردخان
١٠. شاکر فەتاح

مەلایێ جزیری

مـــەلایێ جزیـــری ئێکـــە ژ ناڤـــدارترین شـــاعیرێن کـــورد، نـــاوی (شێخ ئەحمەد)ە خەڵکی جزیرەی بۆتانە.

گوڵی باغی ئیرەمی بۆهتانم　　　شەب چراغێ شەبێ کوردستانم

جزیری لە ساڵی (٩٧٥)ی کۆچی یا (١٥٦٥) زایینی ژ دایك بوویە.

بابەتێ هەرە سەرەکی شیعرا جزیری بخۆ ڤـەگرتی عەشـق و ئـەڤینی بوو، بەلاّم ئەڤیناوی فەلـسەفی و سـۆفیاتی بـوو، ئـەڤینی مرۆڤـی لەگـەلّ ئەڤینی خوایی تێکەلّ کردیە، هەندێ جار ئەڤینداری (سەلما)یێ و هەندێ جـاریش ئەڤینـداری خـودای بـوو، یەکێکـە لـە شـاعیرە کلاسـیکیەکان، شیعرەکانی لەسەر عەروزی عەرەبی داناوەو پەیڤێن بیانی زۆر تێدا بکـار دینان.

جزیری ژ بلی ناڤێ خۆ (ئەحمەد) دوو ناسناڤ د شـیعرێن خـۆدا بکـار دئینان:

١. **مەلا (مەلی):** چونکە مەلا بوو، سـەیدایێ مەدرەسـا (سـۆر) بـوو لـە جزیرێ.

٢. **نیـشانی:** چـونکە دلی خـۆی کردبـووە نیـشان بـۆ تیرێـن ئـەڤینا دلبەراخۆ، یان ژی دبیت مەرەما وی ئـەو (نیـشان) بیـت یـا لـسەر ڕوویێ یارا وی کو گەلـەك جـاران بەحـسێ خـەت و خـال و نیـشانان دشیعرێن خۆدا کریە.

جزیری لە تەمەنی حەفتاو پێنج ساڵیدا، لە ساڵی ١٠٥٠ کۆچی، بەرامبەر ١٦٤٠ز کۆچی دوایی کردووە. گۆڕەکەی لە ئاڤا هیێ مەدرەسا (سۆر) دایە لە جزیرا بۆتان. دیوانی جزیری زۆر جاران لە چاپ دراوە:

١. چاپی یەکەم، یا کورد ناسیێ ئەلمانی (فۆن مارتن هارتمان) بەرلین ١٩٠٤ز.

٢. چاپی قامشلۆ (لەلایەن مەلا ئەحمەدی ژڤنگی) ١٩٥٩ز.

٣. چاپی مامۆستا صادق بەهائەددین ئامێدی، ١٩٧٧ بەغدا.

٤. شەرحی هەژار موکریانی ١٩٨٠ تەهران.

٥. چاپی دوویێ لاتینی ١٩٩٢، ئەستەنبول.

شۆخ و شەنگێ

شۆخ و شەنگێ زهرە ڕەنگێ   دل ژ من بردل ژ من
ئاورین هەیبەت پلنگێ   دل ژ من بر دل ژ من
وێ شەپالی مسك خالی   دیم دوڕێ گەردەن شەمالێ
جەبهەتا بسكان سەمالێ   دل ژ من بر دل ژ من
زولف و خالان نوون و دالان   وان ژ من دل بر ب تالان
گۆشەیێ قەوسێ هیلالان   دل ژ من بر دل ژ من
دیم نە دیرێ بوو عەبیرێ   خەمری و گیسوو حەریرێ
سینەکر ئامانجێ تیرێ   دل ژ من بر دل ژ من
سور شیرینێ نازەنینێ   کوشتم و ناکت یەقینێ
وێ ب چەنگالا ئەڤینێ   دل ژ من بر دل ژ من

هەر دوو چەشمان نازو خەشمان کێ ژ بەر وان عەقلو هش مان
**ساعەتا من دی ب چەشمان		دل ژ من بر دل ژ من**
**ڕوهنی یا چەهڤێن مەلایێ		ئەو تەجەللایا تەدایێ**
**یا ژ ئەحمەد دل ڕەڤایێ		دل ژ من بر دل ژ من**

(لەسەرەتاوە، سێ دێڕی بۆ لەبەرکردنە)

ڕاڤەکرنا پەیڤان

↑		↓
لێ	:	بەڵام
ژبلی	:	بێجگە
بسك	:	زولف
سینە	:	سنگ
ڕەڤایێ	:	ڕفاندی
وێ شەپالا	:	ئەو جوانەی
ڕێ ب چەنگالا ئەڤینێ	:	ئەو بە چەنگاڵی ئەڤینێ
بوو عەبیرێ	:	بۆنی وەك عەبیر
گیسوو	:	بسك
سینەکر	:	سینگی کردە
ڕوهنی یا	:	ڕووناکی
چەهڤێن	:	چاوەکانی

حاجی قادری کۆیی

١٨١٧- ١٨٩٧ز

حاجی قادر کوڕی مەلا ئەحمەدە، لە گوندی (گۆڕ قەرەج)ی سەر بەشاری کۆیە لە ساڵی ١٨١٧ز لەدایك بووە، لە ئەستەنبول، لە ساڵی ١٨٩٧ز کۆچی دوایی کردووەو هەر لەوێ هاتیە ڤە شارتن.

حاجی، یەکێکە لە شاعیرە نەتەوە پەرستو نیشتمانپەروەرەکانمان، سەرەتای ژیانی شاعیرییەتی لە کوردستانی عێراقو ئێران دەست پێ کردووە، چونکە پاش گەشتەکەی ناوچەی باڵەکایەتی کە لەگەڵ مەلا عەبدوڵڵای جەلیزادە لە ١٨٥٣- ١٨٥٤ز دەستییان پێکرد، ئەو، ڕوو دەکاتە کوردستانی ئێرانو ماوەیەکی زۆر لەوێدا دەمێنێتەوە، شیعرەکانی ئەو سەردەمەی حاجی بە دەوری تەوەرەی دڵداریو ئەڤینییەوە دەسوڕانەوە، ماوەیەکی زۆر پاش گەڕانەوەی لە گەشتی خوێندنەکەی، لە کۆیە دەمێنێتەوە، بەڵام وا دیارە مەلاییێکی ڕووناکبیری وەك حاجی نەشیایە لەناو کۆمەڵی ئەو کاتەی کۆیە ژیانەکا ئاسودە بەسەر ببات، هەر ژ بەر هندێ ناچار بویە، کو ڕوو بکەتە ئەستەنبوڵی پایتەختا دەوڵەتا عوسمانلیو هەمی ژیانا خۆ لوێرێ بسەر ببەت.

هە ژی گۆتنێیە، کو حاجی تا نەچووەتە ئەستەنبول زۆر بەلای شیعری نەتەوەییو کۆمەڵایەتیدا نەچووە، دیارە وەرچەرخانی حاجی بەلای ئەو جۆرە شیعرانەدا دەگەڕێتەوە بۆ چەند هۆکارێکی وەکو:

١. حاجی لە ئەستەنبۆڵێ کەوتە ناو ژیانێکی نوێو تازەوە، ئەو ژیانە نوێیە گۆڕانێکی سەرەکی بەسەر بیروباوەڕی حاجی داهێنا،

چونکه شاری ئەستەنبولی ئەو کاتە جێی کۆبوونەوەی هەموو ئازادیخوازانی وڵاتانی عوسمانی بوو، حاجی ئاگاداری تێکۆشانی ئەو نەتەوە ژێر دەستانەی عوسمانی بوو، بۆیە ئاوڕێکی لە میللەتەکەی خۆی دایەوەو کانیاوی شیعری نەتەوەیی لای ئەو تەقییەوە.

٢. لە شاری ئەستەنبوولدا، حاجی بە بنەماڵەی کورد پەروەری بەدرخانییان گەیشتو بوو بە مامۆستای کوڕەکانیان، دیارە ئەو بنەماڵەیە کورد پەروەر بوونو دەمێك بوو لە پێناو ئامانجە ڕەواکانی کورددا درێژەیان بە خەباتو تێکۆشانو بەرخۆدان دەداو کارێکی گەورەیان کردە سەر بیروباوەڕی حاجی قادر.

٣. حاجی قادر، هەر لە ئەستەنبوولدا، مەمو زینی ئەحمەدی خانی کەوتە دەستو پێشەکییەکەی خوێندەوە، ئەو پێشەکییەو دەیان کتێبی ڕەوشنبیری تازە بابەت کە لە ئەورووپاوە دەهاتنو دەکران بە تورکیو دەهاتنە بڵاوکردنەوە، وایان کرد کە بیرو هەستی نەتەوایەتی لای حاجی سەر هەڵبدا.

٤. دیارە ئاوارە بوونو دوور کەوتنەوە لە زێدی باوو باپیرانمان کارێکی گەورە دەکاتە سەر مرۆڤو وای لێ دەکات کە هەمیشە بیرو باوەڕو هەستو هۆشی لای وڵاتو شارەکەی بێت، لەبەر ئەوە مرۆڤی ئاوارەو دوورە وڵات، بەتایبەتی ئەگەر وەك حاجی ڕووناکبیریش بێت، هەمیشە سۆزو هەستی لای نیشتمانەکەی دەبێت. هەر چەندە حاجی قادری کۆیی بە یەکەم شاعیری

نەتەوەیی دانانریٚ چونکە بەر لە ئەو ئەحمەدی خانی ١٦٥٠-١٧٠٦ز وەك ڕابەری شیعری نەتەوەیی لە ئەدەبیاتی کوردیدا، دەردو ئازاری کوردی دەست نیشان کردووە، بەڵام حاجی سەرەڕای دەست نیشانکردنی ئەو دەردانە، زۆر جاریش هەوڵی داوە چارەیان بۆ بدۆزێتەوە، بۆ نموونە:

١. حاجی دەردێکی کوشندەی لای کورد دەست نیشان کردووە کە دووبەرەکیو نا تەباییو دوژمنایەتی کردنی یەکترییە، دەرمانی ئەم دەردەش لای ئەو تەنیا هەر ڕێك کەوتنو یەك ڕیزییە.

تا ڕێك نەکەون قەبیلی ئەکراد

هەروا دەبنە خەرابە ئاباد.

٢. حاجی، دوژمنی سەرەکی دەست نیشان کردووە کە تەماحکارو داگیرکارانی کوردستانن، بۆ ڕووبەڕووبوونەوەی ئەو دوژمنەش (چەك)ی بە چارەسەرداناوە، چونکە وا دیارە ئەو کاتەش زمانی سەردەم چەك بووە، بۆیە دەڵێت:

صەلاحی ئێوە ئیستێکە سیلاحە

تەماعی گەورەیی بێ چەك نەکەن نەك

٣. لە هەمووی گرنگتر ئەوەیە، حاجی وەك هەر ڕووناکبیرێکی تازە، زانستو چەکی، پێکەوە کردوون بە دوو مەرجی سەرەکیو بنەڕەت بۆ خەباتو بەگژداچوونەوەی دوژمن، بۆیە دەڵێن:

بەشیرو خامە دەوڵەت پایەدارە

ئەمن خامەم هەیە، شیر نادیارە

٤. دیسان ڕووناکبیریو تێگەیشتوویيو هوشیاری حاجی لەوەدا بووە کە ڕێکخستنی یا بەزمانی ئەمڕۆ، پێکهێنانی حزبو ژیانی پارتایەتیو کاری نهێنیو تەگبیرکردنو پەیداکردنی چەكو تیفاقی شەڕ بە مەرجی سەرکەوتن دادەنێت.

٥. لە هەمووشی گرنگتر ئەوەیە کە حاجی پێی وابووە کە پێویستە گەل بەدەوری سەرکردەیێك کۆ بێتەوەو ئەو سەرکردەیە وەك ڕابەرو پێشڕەوی خەباتی نەتەوەیی میللەت لە دەوری خۆیدا گردکاتەوەو بەرەو ئامانج بیان بات. ئەمەش لەم هۆنراوەیەدا دەردەکەوێت کە دەڵێت:

١. لە ڕۆما[1]. کەوتە بەر چاوم کەسێکی هائیمو حەیران
بە هەیئەت تێی گەییم کوردە بە شێوەی ئەهلی کوردستان

٢. کە چوومە خزمەتی پرسیم: برادەر خەڵکی کام جێگای؟
لە کام لا هاتووی؟ گریا، گوتی: بابان! گوتم: بابان؟

٣. دڵم داوە گوتم: باوکە هەموومان بێ کەسین لێرە
چ قەوماوە، گەلێ حەیفە، مەگریێ هەر وەکوو باران

٤. گوتی بۆ غوربەتو ڕووتی نیە ئەفغانو هاوارم
لە داخی حاکمی خۆمە، لە شانو شەوکەتی تورکان

٥. گەلێکم بیستووە پەستیو بڵندیی دەوڵەتان، ئەمما
جیهان نەیدیوە پەستی وا میسالی حاڵی کوردستان

---

(١) مەبەست لە (ڕۆم): شاری ئەستەنبوولی پایتەختی دەوڵەتی عوسمانلییە.

٦. له وەقتی خۆی هەموو شا بوون، سەراپا بێ غەمو شابوون
له جوودا حاتەمی تائی، له شەڕدا ڕۆستەمی مەیدان
٧. له پێشا خاکی مه لانەی پڵنگو شێری ئازا بوو
ئەمێستا مارو مێروو، گورگو ڕێوی لێی دەکەن سەیران!
٨. له کوێ ما نەعرەتەی تەقلەو جلیتو ڕەبو ڕەبازی!
له کوێ ما دەنگی زوڕناوو دەهۆڵو شاییو سەیران!
٩. له هاڕەی شەش پەڕو نەڕەی سوارو بەرقی شەشخانه
له تەقتەی ناڵو شەقتەی سم، له ڕەقتەی تۆبزو قەڵغان
١٠. دەهاته جونبوشو لەرزین له ماهی بگره تا ماهی
له سەحرا چەندە وەحشی بوون له ترسان چوونه سەر کێوان
١١. له ڕیزی زەبرو زەنگی وان کەسێکی تر نەبوو هەرگیز
بەشیرو حیشمەتی کوردە کە ماوە دەوڵەتانی ئێران
١٢. سەراو ئەیوانیان ئێستا کەلاوەی کوندە بوو و جوغدە
ئەگەر مەیدانو دیوانە سەراپا بوویتە جێی دۆمان
١٣. له پاشی ئەو هەموو گریانو ناڵەو زارییە پێم گوت:
عەزیزم غەم مەخۆ هێندە، له سایەی ڕەحمەتی ڕەحمان
١٤. ئەمیرێك ماوە پاشایە، گوتی: کێیە؟ گوتم: شێرە
گوتی: لێرە؟ گوتم: لێرە! هەتا تارانو هیندستان
١٥. بە خۆی شێرە وەکوو ناوی، له شەڕدا دوژمن ئەندازە
تەمایان هەر بە ئەو ماوە جەمیعی خاکی کوردستان
١٦. هەچی جێگەی ئومێدمانەو ئەوی دڵ خۆش دەکا ئەمڕۆ
کەسی دی لەو بەدەر نابێتە غەمخۆری گەلی کوردان

(سێ دێر بۆ لەبەرکردنە)

ڕاڤەکردنی پەیڤان

گەشت	:	سەیران، گەڕیان
نەشیایە	:	نەیتوانیوە
هەژی گۆتنێیە	:	ئەوەی شایانی گوتنە
ئاوارە بوون	:	مشەخت بوون، دەربەدەر بوون
زێدی باوو باپیران	:	جهێ باوو باپیران یان وارێ باوو باپیران
تێی گەییم	:	من زانی، ئەز تێگەهشتم
بابان	:	مەبەستی ناوچەی ئەمارەتی بابانە لە سولەیمانیو دەوروبەری.
ئەفغان	:	فوغانو گریان
پەستی	:	پەستو غەمگینی
هەموو شابوون	:	هەمی شاە بوون (پادشاه بوون)
بێ غەمو شابوون	:	بێ غەمو شادبوون
لانەی	:	لاندکا، لانکەی
ئەمێستا	:	ئێستا، هەنووکە، نهۆ
جلیتو ڕمبو ڕمبازی	:	جلیدانو ڕمبازی
شەش پەڕ	:	جۆرە تفەنگە
شەش پەڕو شەشخانە	:	ناوی تفەنگن
جونبوش	:	جلف
قەلغان	:	مەتاڵ
لەماهی بگرە تا ماهی	:	لە ماسی تا مانگ (هەیڤ)
جوغد	:	جۆرێکە لە کوندەبوو.
سەراپا	:	سەر تاپا، هەمووی ژ سەری تا پێیا
دوژمن ئەندازە		دوژمن بە زێنە

وەلی دێوانە

١٨٢٦- ١٨٨١ز

ناوی (وەلیدە)ەو لە دەوروبەری ساڵی ١٨٢٦زدا لە ناوچەی (بەکراوا)ی نێزیك هەڵەبجە لەدایك بووە. لە تیرەی میکاییلیو لە خێڵی جافە، ئەو خێڵەی گەرمیانو کوێستانیان دەکرد، هەر لە منداڵییەوە شوان بووە، کە مەزنیش بووە، خۆشەویستیو ئەڤینی (شەمسە) یا (شەم)ی کەوتووەتە دڵەوە، ئەم خۆشەویستییە سەرچاوەو ئیلهام بەخشی شیعری وەلی بووە، زۆربەی شارەزایانی ئەدەب لەو باوەڕەدان کە نەخوێندەوار بوو بێت، بەڵام چەند نیشانەیەك بە لای ئەوەدا دەچن کە دەبێ خوێندەواری هەبووبێتو شارەزاو ئاگاداری شیعرەکانی حافزی شیرازیو فیردەوسیو سەعدی بوو بێتو ئەمانە یەکێك بووبن لە سەرچاوە زۆرەکانی ئیلهامی شیعری وەلی. لە هۆنراوەدا زیاتر بە لای مەبەستی دڵدارییو ئەڤینی دا چووە. زمانی شیعریی ڕەوانو سادەو ئاسان بووە، هەموو کەس تێی گەیشتووەو ئەم ئاسانییە تامو چێژێکی میللییان بە شیعرەکانی داوە، ئەمە سەرەڕای ئەوەی کە هۆنراوەکانی بە کێشی بڕگەیی خۆماڵی داناوەو بەشی زۆریشیان هۆنراوەی (دە) بڕگەیین، لە ساڵی ١٨٨١ز کۆچی دوایی کردووە.

یــاران نـەجـەرگم

١. یاران نە جەرگم، یاران نە جەرگـــــم
من شەم شێوەیێ تیردان نە جەرگـــم

٢. هەر وەخت کە مەیۆ ئاکامی مەرگـــم
ئەمانەت کەفەن نەکەن وە بەرگــــم

٣. بەو شەرت نەشۆران حاشیەی ئەندامم
نە واکم پێش بۆ زوخاو نەزامــــــم

٤. شەهید وەبێ غەسل بێ کفن خاســەن
هەر کەس شەهیدەن هوون بێ قەساسەن

٥. بەڵام وەسیەتم جەلاتان ئیــــــدەن
ئەر سەد دوور نە خاك گۆرخانەو زێدەن

٦. با هەر مەزارم نە ڕای خێڵاًن بـــــۆ
نە گوزەرگای شەم جەبەل گێلان بـــۆ

٧. میلێ وە ئەندام بە ژنو باڵای شـــەم
بکەن بە فەرقم بەبێ زیادو کــــەم

٨. تاقێ هەر نە تەرح تاقی ئەبرۆی ئــەو
بسازان نە فەوق مەزارم جەنــــەو

(سێ دێر بۆ لەبەرکردنو واتا زانینە)

ڕاڤەکردنی پەیڤان

١. نە جەرگم : لە جەرگم

نە : لە

تیردان : تیری داوە، تیری لێداوە

(یاران و دۆستان، کەسێك کە لەشێوەی (شەم)دایە، تیری لەجەرگی من داوە)

٢. مەیۆ : دێ، دێتن، دهێت

ئاکامی مەرگم : وەختی مەرگو مردنم، وەختێ مرنا من

ئامانەت : دەخیل، تکا، ئامان

(هەر کاتو گاڤەکی کە کاتو وادەی مردنم دێت، تکاتان لێ دەکەم کفنم بۆ مەکەن بە بەرگ)

٣. نەشۆران : نەشۆن

نەواکم : نەوەکو، نەبادا

پێش بۆ : پێوە بووبێ، پێڤە بیتن

زوخاو : خوێناو – خویناڤ

نەزاحم : لە برینم

زام : برین

(بەو مەرجەی کە حاشیەی ئەندامەکانم نەشۆن، نە بادا زامو برینێن من خوین پێڤە بیتو ژ ئەگەرا شوشتنا وان ئەڤ خوینە پێڤە نەمینت).

٤. خاسەن : باشە، چاکە

هوون : خوێن، خوون، خوین

قەساس : عەزاب، قصاص، تۆڵە

(شەهید ژی بێ شویشتنو بێ کفن کردن باشە، چونکی خوینا

شەهیدی هیچ حساب ل سەر نینە)

٥. جەلاتان : لەلاتان، ژنك هەوە.

جە : لە

ئیدەن : ئەوەیە، ئەڤەیە

گۆڕخانەو زێدەن : شوێنو جهێ ژ دایك بوونێ.

گۆڕخانە : گۆڕستان

(بەلام وەسیەتا من ل نك وە ئەوە، هەر چەند ئەز ل شوێنو جهێ ژ دایك بوونا خۆ دوورم).

٦. مەزار : گۆڕ

نەڕای : لەڕێی

نەگوزەرگای : لەسەر ڕێی هاتوو چۆی

جەبەل گێلان : گەڕیدەی ناوچە شاخاوییەکان

(با، گۆڕەکەم هەر لەسەر ڕێی هاتوچۆکردنی خێلان بێ، لەسەر ڕێگای شەمو ئەو کەسانە بیتن کە بەناوچە شاخاوییەکاندا دەگەڕێن).

٧. فەرق : کێل، قێلی قەبر

(میلێ ئەوەندەی بە ژنو بالای شەم بە بێ کەمو زیاد بۆ من بکەن بە کێلی قەبر).

٨. نە تەرح : لە تەرحی، لە نەوعی، وەکو

بسازان : بسازن، دروست بکەن، چێ بکەن.

جەنەو : لە نوێ، سەر لەنوێ، ژ نووڤە.

(تاقێکی وەکو تاقی برۆی ئەویش، سەر لەنوو لەسەر گۆڕەکەم دروست بکەن).

پیرەمێرد

١٨٦٧- ١٩٥٠ز

حاجی تۆفیقی کوڕی مەحموود ئاغای مەسرەفە، لە ساڵی ١٨٦٧ز لە شاری سولەیمانی لەدایك بووەو لە ١٩٥٠ز هەر لەوێ کۆچی دوایی کردووە، لە گردی (مامەیارە) نێژراوە، لە زۆربەی مزگەوتەکانی سولەیمانی خوێندوویەتی، لە ساڵی ١٨٩٨ز لەگەڵ شێخ سەعیدی حەفید (کە دەکاتە باوکی شێخ مەحموودی نەمر) چوو بۆ تورکیاو لەوێوە بۆ ساڵی دوایی چوونەتە حەج. لە نووسینی فارسیدا دەستێکی باڵای هەبوو، لە ساڵی ١٨٩٩ز دەکرێتە ئەندامی مەجلیسی عالی لە ئەستەنبوول، هەر لەو کاتەدا دەچێتە (مەکتەبی حقوق) و بڕوانامەی حقوق وەردەگرێت، هەر زوو دەستی بە ڕۆژنامەنووسی کردووەو ڕۆژنامەی (کورد)ی لە ئەستەنبوول بەڕێوەبردووە، بووە بە قایمقامی (جۆلە مێرگ)و لە ١٩١٨ز بە پارێزگاری (ئەماسیە) لە تورکیا، دەگەڕێتەوە بۆ سولەیمانی، تا لە ساڵی ١٩٢٦ز دەبێتە سەر پەرشتکاری ڕۆژنامەی (ژیان) کە لەلایەن شارەوانی سولەیمانی دەردەچوو، لە ساڵی ١٩٣٧ز چاپخانەیەكو ڕۆژنامەیەکی دامەزراند بەناوی (ژین)ەوە، لە ١٩ی حوزەیرانی ١٩٥٠ز کۆچی دوایی کرد.

پیرەمێردی شاعیر، خاوەنی بیرو باوەڕێکی پێشکەوتووی ڕووناك بوو، باوەڕی تەواوی بە زانستو خوێندەواری هەبووە، زۆریش لای گرنگ بووە کە کچانی کورد بچنە قوتابخانەو بخوێنن، بە تێکڕایی پشتگیری لە مافی ژنان دەکردو ئەوانی بە نیوەی کۆمەڵ دادەنا، سەرەڕای ئەمەش

بیرو باوەڕێکی نەتەوەیی بەهێزی هەبوو، هەر ئەوەندەش بەسە بۆی کە جەژنی نەورۆزی زیندوو کردەوەو بەرگێکی نوێی کردە بەر، هەر لەم ڕوانگەیەوە هەوڵی دا نووسینی کوردی بکا بە لاتینی، بەڵام سەرنەکەوت پیرەمێرد وەکو چۆن لە شیعردا دەستێکی باڵای هەبوو، هەروا لە (پەخشان)یشدا دەسەڵاتێکی زۆری هەبوو، پەخشانەکانی سادەو بێ گرێ بوون، لە سەرەتادا هەموو ڕەگەزەکانی ڕەوانبێژی لە نووسینەکانیدا بەکارهێناوە وەك درکەو ڕەگەز دۆزیو خوازەو خواستن، پەیڤو وشەکانی خۆماڵیو سادە بوون، نووسینەکانی یەك زنجیرەیی بوون، بابەتەکانی نووسینی لە پەخشانیشدا مۆرکی ڕۆمانتیکیان پێوە بوو، لە نووسینەکانیدا کوردییەکی پەتیو ڕەوانی بەکارهێناوە ژمارەیەکی زۆری چیرۆکی دانراوو وەرگێڕاوی لە تورکییەوە بڵاو کردۆتەوە وەك (دوانزە سوارەی مەریوان)و (مەمو زین)و (کەمانچە ژەن).

شیعرەکانی پیرەمێرد بەزۆری دەکرێن بە دوو بەش:

ئـ- ئەو کۆمەڵە شیعرەی کە دەکەونە بەر ڕێبازی کلاسیك، ئەوانە بریتین لەو شیعرانەی کە بەزۆری لە سەرەتای ژیانی شاعیرییەتیدا لە ئەستەنبوولو لە تورکیا دایناونو لە ژێر کاریگەرییەتی شاعیرانی وەك حافزی شیرازی فارسو نالیو سالمو حاجیو مەولەوی کورددا هۆنینیەوە.

ب- ئەو کۆمەڵە شیعرەی کە دەکەونە بەر ڕێبازی ڕۆمانتیك، ئەمەش هەنگاوێك بوو لەبەرەو پێش چوونی هونەری ئەدەبی لای پیرەمێرد،

دیاره ئەم ڕێبازەی لە ئەنجامی کارتێکردنی شیعرەکانی (عەبدولحەق حامیدو نامق کەمال)ی تورك گرتووەتە بەر، هەروەها پیرەمێرد شەیدای شیعرەکانی مەولەوی هەورامی بووە، بۆیێ هەموو دیوانەکەی مەولەوی خستووەتە سەر شێوەی سولەیمانی، هەر لەژێر کاریگەرییەتی شیعرەکانی مەولەوی‌و بێسارانی‌و وەلی دێوانەدا، دەبینین زۆربەی هۆنراوەکانی پیرەمێرد (١٠) بڕگەیین کە ئەمە شێوەی شیعری (گۆرانی)یە لەناو کوردەواریدا، بەم جۆرە لە شیعری یەك قافیە دوور کەوتووەتەوە، وەك ئەم دێڕە:

گیا/ نە/ وە/ نەو/ شەو/ چ/ نوور/ لە/ گەلێ/ گولێ/ (١٠برگە)

سەو/ دای/ دی/ دە/ نی/ تۆ/ یان/ کەو/ تە/ سەر/ (١٠برگە)

هۆنراوەکانی پیرەمێرد بەتایبەتی‌و، نووسینەکانی بە گشتی چەند سیماو ئەدگارێکیان پێوە دیارە کە ئەمانەن:

١. لە هۆنراوەو نووسینەکانی (پەخشانەکانی)دا، کوردییەکی پەتی‌و ڕەوانی بەکارهێناوە، شارەزایی لە هەموو شێوەکانی زمانی کوردی هەبووە، لەبەر ئەوە دەبینین، ئەو زمانەی کە بەکاری هێناوە، ڕەوان‌و سڤك‌و ئاسان‌و سادەبووە.

٢. لە هۆنراوەو پەخشانەکانیدا، هەولّی داوە لە کۆمەلانی خەلّك نزیك بێتەوەو بەرهەمێن خۆ ب زمانێ وان بنڤیسیت، داکو هەمی لێ تێبگەن‌و چەشەو خۆشیێ ژ شیعرو پەخشانێ وی وەربگرن، هەر ژ بەرهندێ ژی پشکەکا زۆرا شیعرێن وی هەمیشە ل سەر زارێن خوێندەڤانان بوویە.

٣. له هه‌موو مه‌به‌سته‌كانی هۆنراودا به‌رهه‌می هه‌یه، وه‌كو كۆمه‌لایه‌تی، ئه‌ڤینی، نیشتمانی‌و... تد، بێجگه له‌وه‌ش، به‌شێكی زۆری په‌ندی پێشینانی كوردی كردووه به هۆنراوه‌و بلاوی كردوه‌ته‌وه.

٤. زۆربه‌ی شیعره‌كانی مۆركی خۆمالییان پێوه‌یه، چونكه له‌م لایه‌نه‌وه كه‌وتووه‌ته به‌ر كاریگه‌رییه‌تی شیعره‌كانی مه‌وله‌وی، بێسارانی، وه‌لی دێوانه‌وه، بۆیێ به‌شی زۆری هۆنراوه‌كانی له‌سه‌ر كێشی (گۆرانی)ن، به‌تایبه‌تی (وه‌كو گوتمان) كێشی (١٠) برگه‌یی.

٥. به‌شی هه‌ره زۆری هۆنراوه‌كانی، ده‌كه‌ونه خانه‌ی ڕۆمانتیكییه‌وه، ئه‌مه‌ش له‌به‌ر كاریگه‌رییه‌تی ئه‌ده‌بیاتی توركی بووه، كه پیره‌مێرد شاره‌زاییه‌كی ته‌واوی تیادا هه‌بووه.

نموونه‌یه‌ك له هۆنراوه‌كانی:

(ئه‌بیٚ به‌خشنده مل كه‌چ كا)

١. ئه‌بی به‌خشنده مل كه‌چ كا، له ڕاستی مووچه خۆری خۆی
سوراحی سه‌رفرودێنیٚ له بۆ پیاله كه تێكا بۆی

٢.كه ئاو داری له‌سه‌ر سه‌رگرتووه، ئه‌یزانی چی تیایه
له لای نه‌نگه كه په‌روه‌رده‌ی نقوم كا، گه‌ورمیی وایه

٣.لقی شۆڕی دره‌خت میوه‌ی ئه‌خۆن بیٚ ئه‌ركی به‌ردوو دار
په‌لی به‌رد بۆ په‌لی به‌رزه، له قه‌ش بۆ سه‌رپه‌لی به‌ردار

٤.له ده‌وری دووریا په‌ستم ده‌روون پڕ ده‌ردو زووخاوم
ئه‌جه‌ل دیٚ بمكوژیٚ، نامناسیٚ چی بكه‌م نامرم ماوم!!

٥. لەبەر ئاشووبی خێڵم، هیچ شەوێ خەو نایەتە چاوم

خەوی ناخۆش ئەبینم، بەم پەریشان خاوییە خاوم

٦.ئومێدی سەر لەسەر دەرگەن ئەوانەی ڕاستو ڕووناکن

قەڵەم هەر سەرقەڵەم، مۆم بۆ مقسەت، هەر بۆ ئەویش چاکن

٧. ئەڵێن مورغی سولەیمان ئاو لەژێر خاکا ئەبینێ ئەو

منیش حەوت ساڵە ڕێ دوور بێ، بە چاوی دڵ ئەبینم ئەو

٨.چرا ڕووناکی بۆ ژێر خۆی نیە، ڕەحمەت لە بابیبا

ئەوی ڕووناکی کەچ بینانە گۆڕە ڕەنجی بابیبا

٩.بە جووت پەروانەوو ماسی کە دڵدادەی چراو گۆڵن

نزیکی ئەم ئەسووتێنێ، لەدووری ئاو ئەوان حۆڵن.

(سێ دێر لەبەرکردنو واتا زانینە).

ڕاڤەکردنی پەیڤان

بەخشندە	:	ئەو کەسەی کەشت دەبەخشیٚ
مل کەچ کا	:	سەر شۆرکا
لە ڕاستی	:	لەبەرامبەری، ل هەمبەرا وی
سەر فرودێنیٚ	:	سەری شۆڕکا، خۆ سەرەو ژێر دەکا
لەلای نەنگە	:	لەلای شوورەییە، لەلای عەیبە، شەرمە ل نك وی
پەروەردەی	:	ئەوەی خۆی بە خێوی کردووە، ئـەوی ب خـۆ بخودان کری.
نقوم کا	:	بیخاتە ژێر ئاوەوە
پەلی بەرد	:	گاشە بەرد
پەلی بەرز	:	لق و پۆپی بڵندی درەخت.
لە قە	:	پێن، پێلاقە
زووخاو	:	خوێناو
ئاشووب	:	شەڕو فتنەو هەراو هۆریا
خێڵ	:	قەوم، عەشیرەت
ڕەحمەت لە بابیبا	:	ڕەحمەت لەو بابەی کە دەیکۆژێنێتەوەو دەیبا
گۆڕە	:	حەق وایە
دڵدادە	:	عاشق
گۆل	:	گوماو
حۆلن	:	گێژن
نێژراوە	:	هاتیە ڤەشارتن: بن ئاخ کرن.

٣. گــــــــــۆران

١٩٠٤- ١٩٦٢

ناوی (عەبدوڵڵا کوڕی سلێمان بەگ کوڕی عەبدوڵڵا بەگ)ە، لـە سـاڵی (١٩٠٤) لە شاری هەڵەبجەی شەهید هاتۆتە دنیاوە، سـەرەتای خوێنـدنی لای بـاوکیو دوایـی لـە مزگـەوتی (پاشـا) دەسـت پێکـردووە، ئـەمجا لـە قوتابخانــەکانی هەڵەبجــەدا خوێندوویــەتیو دوایــی چــۆتە قوتابخانــەی زانستی لە کەرکووك، لەبەر تەنگو چەڵەمەی ڕۆژگـارو دەستکورتی وازی لە خوێندن هێناوە، لە ساڵی (١٩٢٥)دا بووە بـە مامۆسـتای قوتابخانـەی هەڵەبجـەی سـەرەتایی، لەگـەڵێ قوتابخانـەی تـری ناوچـەکەدا مامۆسـتا بـووە، پاشــان گوێزراوەتــەوە بــۆ کــاری تــری مــیری، لــە ســەردەمی پاشایەتیدا تووشی گرتنو بەندیخانەو ئەشکەنجەدانی دڕندانە هاتووە، لە ئەنجامی تێکۆشانی خۆیـدا پێـنج سـاڵ زینـدانی کـراوە کـە لـەو ڕۆژانـەدا منداڵەکانی لە باوەشی نەبوونیو بێکەسیدا بە جێهێشت، بەڵام خۆی هەر وەك نموونەی بەرزی تێکۆشەرێکی کورد پیشان دەداو خۆیو هـۆنراوەی خۆی بەخشی بە مەسەلەی ئاشتیو نەتەوەی کورد.

مامۆستا گۆران لـە ڕۆژنامەگەریـدا کـاری کـردووە، لـە سـاڵی (١٩٥٣) دەبێت بە سەرنووسەری ڕۆژنامەی (ژین)و لە ساڵی (١٩٥٩) سەرپەرشتی گۆڤاری (شەفەق) دەکات، کە بەناوی (بەیان)ەوە دەریکردووە.

لە ناوەڕاسـتی سـاڵی (١٩٦٠)دا دێتـە بەغـداو دەبێـت بـە وانەبێـژ لـە بەشی کوردیی کۆلێژی ئادابی زانکۆی بەغدا، هەر لەو کاتەشـدا بـووە بـە ئەندامی دەستەی نووسەرانی ڕۆژنامەی (ئازادی).

مامۆستا گۆران شارەزایی خۆی لە بەرهەمی فۆلکلۆری نەتەوەکەی‌و کارتێکردنی هۆنراوەی شێوەزاری هەورامی، ئەمجا ئەدەبیاتی تازەی (تورکی‌و ئینگلیزی)، وایان لێکرد لە مەیدانی هۆنراوەدا گۆڕانکارییەکی بەرچاو بەرامبەر بەڕێبازی کلاسیکی بەرپا بکات، واتای تازەی لە هۆنراوەدا داهێناوەو ڕچەی کێش‌و سەروا کۆنەکانی گۆڕی‌و پەیڕەوی کێشی پەنجەی خۆماڵی کرد، کە لە سەرەتاوە هەر پەیڕەوی شاعیرانی پێش خۆی کردووە، ئا لێرەدا گۆران یەکێکە لە ڕابەرانی نوێکردنەوەی هۆنراوەی کوردی لەگەڵ شێخ نوری شێخ ساڵح‌و ڕەشید نەجیب‌و پیرەمێردو قەدری جان...

بەرهەمە چاپکراوەکانی بریتین لە: (بەهەشت‌و یادگار)، (فرمێسك‌و هونەر)، (سروشت‌و دەروون)، (لاوك‌و پەیام)، سەرجەم بەرهەمی گۆران لە (دیوانی گۆران)دا ساڵی (١٩٨٠) چاپ کراوە.

هەروەها کۆمەڵە چیرۆکێکی ئەوروپایی لە زمانی ئینگلیزییەوە گۆڕیوە بۆ زمانی کوردی‌و بەناوی (هەڵبژاردە)وە بڵاو کراوەتەوە.

گۆران جگە لە هۆنراوە، پەخشانی هونەریشی نووسیوە.

لە ساڵی (١٩٦٢)دا لە ئەنجامی نەخۆشییەکی کوشندە بە یەکجاری چاوی لێکدەنێت‌و لە گردی سەیوان بە خاك دەسپێردرێت.

نموونەییێك لە هۆنراوەكانی:

بەڕێگەدا بەرەو كۆنفرانس[١].

بــــە هــــەنگاوی گــــورجو درێــــژ
ئــــەبڕین ڕێگــــەی هــــەورازو لێــــژ
بــــە دەم ســــەر گــــەرمی هیــــواوە
بــــــە بــــــاڵ ئــــــەفڕین
لــــە شــــەقڵاوەی خانزادنــــشین
(دڵــــە زۆر تەڕەكــــەی ســــەفین!)
دووەم كــــۆنفرانس ئەبەســــتین
مامۆســــتایان ئەیانــــەوێ
هــــەتاوی كــــورد زوو دەركــــەوێ
ڕێــی بــیر بــۆ مێــشكمان خۆشــكەن
زمانمــــان بــــە كــــوردی گۆشــــكەن
ئێمــــەش شــــوێنكەوتووی كــــاروانین
هــەم خانــەخوێین، هــەم میــوانین
بــــە هــــەنگاوی گــــورجو درێــــژ
ئــــەبڕین ڕێگــــەی هــــەورازو لێــــژ

---

(١) مەبەست كۆنفرانسی دووەمی مامۆستایانی كوردە كە لە هاوینی (١٩٦٠)دا لە شەقڵاوە گیرا، لە گیرو گرفتەكانی خوێندنو نووسینی كوردی كۆڵییەوەو نوێنەری مامۆستایانی هەموو شارەكانی كوردستانی عێراقو هەموو بیروباوەڕە نیشتمانییەكانی ناو مامۆستایانی كورد تێدا بەشداربووە، كۆنگرەی یەكەمیش لە هاوینی (١٩٥٩)دا هەر لە شەقڵاوە گیرا.

بـــــه دەم ســــــەرگەرمی هیـــــواوە

بـــــــه بـــــــاڵ ئـــــــــەفڕین

کۆنفرانـــــــسی دووەم ئـــــــەگرین

ئەگــــــەر دوێنـــــــێ مامۆســــــتاکان

یـــــەك ســـــوڵتانیان پێئەگـــــەیان

ئـــــەمڕۆ ئـــــەبێ مامۆســـــتای کـــــورد

دانیـــــــشێو بـــــــه ڕاوێـــــــژی ورد

ڕێگـــــــەی پێگەیانـــــــدن دانـــــــێ

بـــــۆ ملیۆنـــــان نـــــەك ســـــوڵتانێ

کـــام گەوهـــەر گـــران بـــەها بـــێ

بـــــه زانـــــستی کـــــورد ڕەوا بـــــێ

لێــی پــڕ ئەکــەن کیــسەی دیــاری

ئەیبــــەن بــــۆ دەزگــــای زانیــــاری

(لە سەرەتاوە سێ دێر بۆ لەبەرکردن)

هەژاری موکریانی

١٩٢٠- ١٩٩١ز

لاپەڕەکانی ئەدەبی کوردیمان هەموو دەم پڕیان بووە لە ناوی درەوشاوەی هۆزانڤانو شاعیری وا کە هەموو دەم جێی شانازی پێوە کردنن، هەژاری موکریانیش یەکێکە لەو گەورە شاعیرانە، ناوی (عەبدولرەحمانی کوڕی مەلا محەمەد)ە. لە ساڵی ١٩٢٠ز لە شاری مەهاباد لەدایك بووە، لەبەر ئەوەی باوکی مەلا بووە بۆیە هەر زوو خراوەتە بەر خوێندنو لە سوختە خانەو مزگەوتان خوێندنی تەواو کردووە، هەر چەندە بە هیوا بووە ببێتە مەلاو جێی باپیران بگرێتەوە بەڵام کۆچی باوکی ئەم هیوایەی لە دەست داوە. هەر زوو هەوای نیشتمان پەروەریی دەکەوێتە سەرو لە دامەزراندنی کۆماری سەربەخۆی مەهاباددا دەستی هەبووە، لە پێناوی نیشتماندا تووسی دەربەدەریی‌و ئەشکەنجەدانو ئازارێکی زۆر بووە، ناچار بووە لەدوای ڕووخانی کۆماری مەهاباد لە ساڵی ١٩٤٧دا ڕوو بکاتە عێراقو ماوەیەکی زۆر لە بەغدا پەناهەندە بێتو بەینێکیش لەناو کوردەکانی سوریادا ئاوارە بێت، هەژار لە خەباتی ڕزگاریخوازی نەتەوەی کورددا ڕۆڵێکی دیاری هەبووەو لە شۆڕشی مەزنی ئەیلولی (١٩٦١)دا بەشدار بووە، ئەندامی کۆڕی زانیاری کوردیش بووە، هەژار شاعیری دڵداری نەبوو، عاشقی کێوو دۆڵو چیای کوردستان بوو، ئازادیخوازو پێشکەوتخوازو ئاشتی خواز بوو، بەرهەمێکی زۆری خراونەتە سەر زمانی ئازەریو ڕووسی، لە ماوەی ژیانیدا گەلێك بەرهەمی هەبووە.

وەکــو:

١. ئاله کۆک– دیوانی شیعره– له ١٩٤٥ لەتەوریز چاپکراوه.

٢. بــەیتی ســەره مــەڕو لاســایی ســەگو مانگــه شــەو ســاڵی ١٩٥٧ چاپکراوه.

٣. مەمو زینی خانی به موکریانی له ١٩٦٠ له بەغدا چاپکراوه.

٤. خەیامی هەژار له ١٩٦٦دا چاپکراوه.

٥. بۆ کوردستان– دیوانی شیعره– له بەیروت چاپکراوه.

٦. هۆزی گاوان له عەرەبییەوه وەرگێڕاوه.

٧. شــەرەفنامه لــه فارســییەوه وەریگێــڕاوەو لــه ســاڵی ١٩٧٢ لــه چاپدراوه.

٨. هەمبانه بۆرینه فەرهەنگی کوردیو فارسییه.

له ساڵی (١٩٩١)دا هەر له مەهاباد کۆچی دوایی کردووه.

مــن و بـولـبول

بولبـول ئــەی یارەگــه دێــرین
خونـــچیلانەی دنـــدوک زێـــڕین

هاوفــەردی زووم بــۆ هــەژاری
هــاوڕێی پێــشووم لــه دڵــداری

وەبـــیرت دێ پـــاییزی پـــار؟
ڕەشپۆشـیی دەشـتو زەردیـی دار؟

گــژەو گڤــەت لــه بــادیبوو؟
هــەوای پــێش تــەرمی شـادی بـوو

دەیــدا خــشپەی گــەڵا ڕێــزان
خەبـــەری مـــەرگی ئـــازیزان

بــەژنو بـاڵای نێرگـزی مەسـت
لــه گێــرەی گــزرەدا پــێ بەسـت

سوێسنەو مێلاقەی زەردو سوور
بوونــه دەســته چـیلەی تەنــدوور

کڵـــۆ بـــەفری درشـــت و ورد　　چـۆن سـەر زەوی کفـن دەکـرد؟
کونـدە بوومـەو قـەلی ڕووڕەش　　کەلـــەپووریان دەکـــردن بـــەش
مـن و تـۆی برسـی و بـێ پەسـێو　　لــە کــونجێ خزیــو بــێ بــژێو
دەگریـای بــە بـانگ و هـاوار　　بـۆ خونـچە بـۆ گـوڵ بـۆ بـەهار!

(سێ دێر بۆ لەبەرکردنە)

ڕاڤەکردنی پەیڤان

دێرین	:	کۆن، کەون، کەڤن
دندوك	:	دەنووك
هاوفەرد	:	هاوڕێ، هەڤاڵ
سوێسنە	:	سووسن، جۆرە گوڵێکە
بێ پەسێو	:	بێ داڵدە، بێ پەناگە
بێ بژێو	:	بێ کەرەستەی ژیان کە خۆراکە
خشپە	:	دەنگی بەلك و گەڵای درەخت کە لەسەر زەوی با لێیدەدا.
گەڵا ڕێزان	:	گەڵاو بەلك هەڵوەرین.
مێلاقە	:	جۆرە گوڵێکی بەهارییە.
کلۆی بەفر	:	دانەی بەفر لەکاتی باریندا.
کفن دەکرد	:	وەك ڕەنگی کفن سپی دەکرد.
کەلەپوور	:	پاشماوەو شتی کۆنینە

دیـــلان

١٩٩٠ -١٩٢٧

دیلان ناوی (محەمەد سالح)ە کوڕی مەلا ئەحمەدی دیلان کوڕی مـەلا سالح کوڕی (مـەلا قـادری شـەو خـوێن)ە، کـە لـە قەڵاچـۆلانەوە هاتۆتـە سلێمانی. دیلان لە ساڵی (١٩٢٧)ز لـە سـلێمانی لـە گـەڕەکی گوێـژە لـە دایکبووە، سەرەتایی خوێندنی لە مزگەوتی شێخ بابە عەلیو قوتابخانەی خالیدیـیە دەست پێ کردووە، تا پۆلی سێیەمی ناوەندی خوێنـدووەو لـە ساڵی ١٩٤٧بووە بە فەرمانبەر، لەبەر بیرو بـاوەڕی نیـشتمان پـەروەریو نەتەوەیی هەر لە ساڵەکانی (١٩٤٧- ١٩٤٨)ەوە تا سـاڵی (١٩٦٦)ز زۆر جـار تووشـی گـرتنو دوور خـستنەوەو دەسـت بەسـەری بـووە، لـە ١٩٩٠/١٠/٢٨ کۆچی دوایی کردووە.

دیلان یەکێك بوو لە شـاعیرە ناودارەکـانی سـەدەی بیـستەمی کـورد، مەلا ئەحمەدی دیلانی باوکی کـە پیـاوێکی ئـەدەب دۆسـتو شـارەزابوو، ڕێگای بۆ خۆش کـرد کـە ببێتـە شـاعیر. هـەروەها هـۆنراوەی شـاعیرانی کورد وەکو مەولەوی، سالم، پیرەمێرد، حەمدی، گۆران، مـەحوی کاریـان تێکردووە، لە هەمان کاتدا هۆنراوەی فارسی کاری کردۆتە سەر بـەهرەی شیعری بە تایبەتی هۆنراوەی حافیز، نیزامی، سەعدی.

یەکـەم هـۆنراوەی دەگەڕێتـەوە بـۆ سـەرەتای سـاڵی (١٩٥٠)ز لـە بەندیخانەی کووتو هەوێنی هۆنراوەکانی سەرجەم نیـشتمان پـەروەریو جوانیی وڵاتو دیمەنەکانێتی، دیلان لە هۆنراوەکانیدا بایەخێکی زۆری بە

ناوەڕۆك‌و باری بیریی داوەو ئەم لایەنە بە خەستی لەبەرهەمەکانیدا دیارە، ئەوەش دەگەڕێتەوە بۆ باری ڕۆشنبیریی‌و پلەی هۆش‌و ڕادەی بەشدار بوونی لە بزووتنەوەی نیشتمانی‌و پێشکەوتنخوازی‌و نەتەوەییدا.

دیلان دەسەڵاتێکی باشی هەبووە لە بەکارهێنانی نیشان (ڕەمز) بۆ دەربڕینی مەبەستی تایبەتی، چونکە لەبەر ستەم‌و زۆرداریی‌و هێزی تاریکی ئەو سەردەم نەیویستووە مەبەستەکانی ئاشکراو دیار بکات، بەم نیشان بەکارهێنانە چەشنە هونەرێکی ڕەنگین‌و ڕادەیەکی بەهرەدارانەی بە بەرهەمەکانی گەیاندووە، هۆنراوەکانی دیلان لە ڕووی ناوەڕۆك‌و مەبەستەکانەوە ئەم بابەتانە دەگرێتەوە:

١. **جوانیی سروشت:** بابەتی جوانیی سروشت پێشتر لە هۆنراوەی مەولەوی‌و گۆران‌و پیرەمێرد ڕەنگی داوەتەوە، دیلانیش کە بەشێوەی هونەری شیعر ڕۆمانتیکی بوو، شەیدای جوانیی سروشتی کوردستان‌و دڵدارێکی کەم وێنەی دیمەنە ڕەنگینەکانی گوڵ‌و گوڵزاری بەهار بوو، نەخشەکێشانی تابلۆیەکی سروشت یا وەسف کردنی دیمەنێکی سروشت لای شاعیر دەبێتە داهێنانێك‌و لایەنێکی گرنگی قوتابخانەی ڕۆمانتیکی تەواو دەکات، ئەم پەیوەندییە گیانییەی نێوان شاعیرو سروشت دەگەڕێتەوە بۆ گیانی خۆشەویستیی نیشتمان‌و نەتەوەکەی.

٢. **دڵداری‌و جوانیی ئافرەت:** بابەتی دڵداری‌و جوانی ئافرەت وەك بابەتێکی هۆنراوە دیاردەیەکی کۆنە لە بەرهەمی شاعیرە کلاسیکییەکانی کورد ڕەنگی داوەتەوە، دیلانیش لە بابەتی

خۆشەویستیی ئافرەتو جوانی ئافرەتدا هەستێکی قووڵو سۆزێکی بە تینو کاریگەر لە هۆنراوەکانیدا بەدی دەکرێت، تا گەیاندوویەتی بە ڕادەیەکی زۆر بەرز کە هیچ جوانییەکی تر نەیگاتیّ، لەلایەکی تر وەسفی ئافرەت دەکاتو دەی بەستێتەوە بە کۆڕی تێکۆشانو ڕوو بە ڕووی مەرگ دەبێتەوە.

٣. **نیشتمان پەروەریی و نەتەوایەتی:** بابەتی هەستی نەتەوایەتیو سۆزی نیشتمان پەروەریی لە هۆنراوەی شاعیرە کلاسیکییەکانی کورد دیارە وەك { خانی، حاجی قادری کۆیی، نالی، سالم، ئەحمەد موختار جافو... }. دیلانی شاعیریش یەکێك بوو لەو شاعیرانەی کە پەروەردەی بزووتنەوەی نیشتمان پەروەریو خەباتی ئازادیخوازانەی دوای جەنگی دووەمی جیهان بوو، ئەو ساڵانەی کە هۆنراوەکانی دیلان ئاوێنەیەکی ڕوونن کە خەباتو بزووتنەوەی نەتەوەیی‌و ئازادیخوازانەی گەلەکەمانی تێیدا ڕەنگی داوەتەوە.

دیلان وەك شاعیرێکی شۆڕشگێڕی کورد تێکۆشانی گەلانی ئاسیاو ئەفریقیاو ئەمریکای لاتینی کە لەپێناوی سەربەستیدا خەباتیان دەکرد، بزووتنەوەکەیان دەبەستێتەوە بە خەباتی گەلی کوردستان.

دیلان لە ڕووی کێشو سەرواوە لە زۆربەی هۆنراوەکانیدا کێشی بڕگە (پەنجە)و سەروای دێڕی مەسنەوەی بەکار هێناون چونکە هەستی بە ڕەسەنایەتی‌و خۆماڵییانی کردووە، بۆیە گەڕاوەتە سەریان. دیلان جگە لە شاعیرییەتی ئەستێرەیەکی گەشی درەوشاوەی ئاسمانی ئاوازو گۆرانی کوردی بوو، دەنگ خۆشو مەقام زانێکی کەم هاوتا بوو.

ئەمەش نموونەیەکە لە هۆنراوەی:

شێخ مەحموودی زینـدوو

١. لەکێ بپرسین سۆراخی ڕاستی
دیارە نزیك تر هەر بەرانانە

٢. بەرانان دەخیل دراوسێی دڵسۆز
ئێستا ئەو بەرت کێی لا میوانە؟

٣. هەواڵێ پرسە لە داری کەلی
شێخ لەوێ ماوە یا لە سەیوانە؟

٤. ئێستە سێبەری سەرجەستەی کفنی
هەتاوی سوورە یا ئەرخەوانە؟

٥. ئێستە پێخەفی نەرمو نۆڵی شەو
بەردە یا خاکی کانی ئاسکانە؟

٦. بەردە قارەمان لە جێی خۆی ماوە
هەر لە دەربەندە یا لە پیرانە؟

٧. ئێستە ئاو باریك وەك بوومە لەرزە
هەر هەڵ ئەلەرزێ یا لە وەستانە؟

٨. کوا شێخ؟ کوا نەوەی ئەحمەدی کاکی؟
کوا نەبەردەکەی ئەم نیشتمانە؟

٩. بەرانان دیارە قورگت گیراوە
چاوت لیخنی خوڕی گریانە

١٠. سەرت چەپۆكی كۆچی بێ وادەی
شێخ خوولی داوە سستی فغانە
١١. بەڵام بەرانان گوێم لێ ڕاگرە
من كوردم، كوردیش گەلە، ئینسانە
١٢. هەزار ئەوەندە بخرێتە بینی
دەستی گەردوونو چنگی زەمانە
١٣. كورد شۆڕە سواری وەك شێخی بوو بێ
سەر نەوی ناكا لە بۆ بێگانە.

(لە سەرەتاوە سێ دێر بۆ لەبەركردنە)

ڕاڤەكردنی پەیڤان

شەو بەرد	:	ناوی گەڕەكە
كانی ئاسكان	:	ناوی كەڕەكە
بەردە قارەمان	:	ناوی شوێنە.
بەرانان	:	ناوی زنجیرە چیایێكە
داری كەلی	:	گوندەكەی شێخ مەحمودە
دەربەندە	:	مەبەستی دەربەندی بازیانە
ئاو باریك	:	ناوی گوندە
لیخنی	:	شێلوی

سەبری بۆتانی

١٩٢٥- ١٩٩٨ز

سەبری بۆتانی ل سالا ١٩٢٥ز لگوندێ (دەلو)ێ سەر بپاژێرێ (سێرتێ) ڤە لکوردستانا تورکیا ژ دایك بوویە، ل مزگەفتێو ل خواندنگەهێ خواندیە، بەلێ دەست ژ خواندنێ بەردایە کەفیتە ناف خەباتا کوردینییێو خزمەتا وەلات، ل سالا ١٩٤٦ێ هاتە گرتنو دزیندانا (موسل) هاتە زیندان کردن، هەر لوێرێ ژ نوو دەست بە ڤەهاندنا هەلبەستێ کر، ل سالا ١٩٦١ گەهشییە ناڤ ڕیزێن شۆڕشا ئەیلولا مەزن، ل سالا ١٩٧٠- ١٩٧٤ ل بەغدا د ڕۆژنامە گەرییا کوردیدا کار کرییە، ل سالا ١٩٧٥- ١٩٩٠ ل ڕۆژناما (عێراق)و پاشکۆیێ عیراقدا کارکردیە. بۆتانی چرایێ مەیدانا ئەدەبو ڕۆشنبیری یا کوردییە، بەرهەمێن وی (پەخشانو هۆنراو)، ئەڤینداریيا وەلاتو کوردینییێو مرۆڤایەتییێو براییینیو وەك هەڤی، بخۆ ڤەگرتییە، نازكو ئاسان هاتینە نڤیسیندا هەموو تەخێن جڤاکیو کۆمەلێن خەلکی تێ بگەهن.

ب درێژاهیا ژیانا خۆ خەبات بۆ کوردو کوردنییێ کریەو هەردەم پێنووسو خامێ وی دڤێ ڕێ دا بەرهەمدار بوویەو بەدەیان ڤەکۆلینو چیرۆكو پەخشانو بابەتێن فۆلکلۆری دگۆڤارو ڕۆژنامێن کوردیدا پەلاڤ کریە، ل ١٩٩٨/١٠/٢٥ ل باژێری ئۆسلۆی پایتەختێ نەرویج گیانێ خۆ لە دەست دایەو هەر لوێرێ هاتییە ڤەشارتن.

نموونه:

ئەڤ هەلبەستە ب هەلکەفتا دەست پێکرنا شۆڕەشا نویا پێشکەفتن خوازهاتییە نڤیسین.

1. **عاشقان پەردە دڕاندن چەپو ڕاست**
نامە ل پێ نامێ شاندن چەپو ڕاست
2. **پەیكو مزگێنی دهاتن پێلو پێل**
ب ئاوازەك نوو سترائدن چەپو ڕاست
3. **جوتیارو ڕێنجبەرو پالان شەڤ و ڕۆژ**
ژ دەمێ هەڤ درهڤانەن چەپو ڕاست
4. **شلیپان دهاتن مەیدانێ کتو جۆت**
وەك بازان شەپەڕ شەقاندن چەپو ڕاست
5. **خورشیدو شێرو شاهینان ڕاهێلانێ**
کۆزكو چەپەر شکاندن چەپو ڕاست
6. **خوەش د خوەندن قەق بوو هەی قەقە بوو**
کافر دخوونێ گەڤزاندن چەپو ڕاست
7. **ئەڤینداران جانو دل دان دلستانێ**
تەڤنا ژینەك نوو ڕاچاندن چەپو ڕاست
8. **ترسو لەرزا ڤێ خەباتو کێڤە ڕاتێ**
بەگو دوژمن لەرزاندن چەپو ڕاست
9. **خوە پەرستان ئەڤ سەرو ئەو سەر لەیزتن**
خوە ب دۆلارا وەڕماندن چەپو ڕاست

١٠. تۆڤێ ڕكو كەربو كينا ڕەش ڕەشاندن

دوەلاتێ مەدە چاندن چەپو ڕاســـــت

١١. ئەڤ هەموو دەردو خەمو زۆرو ستەم

دوژمنا ل مە باراندن چەپو ڕاســـــت

(سێ دێڕ بۆ لەبەر كردنە لەسەرەتاوە)

ڕاڤەكرنا پەيڤان

شلیپان	:	شەپول شەپول
كێفەڕات	:	خەبات
كتو جۆت	:	تاكو جووت
شەپەڕ	:	شاپەڕ
قەق بوو	:	دەنگی كەو، قاقبەی كەو
گەڤزاندن	:	گەوزاندیان
دخونێ	:	لە خوێندا
تەڤن	:	تەون
نامەل پێ نامەشاندن	:	نامەیان دوای نامە نارد
پێلو پێل	:	شەپۆل شەپۆل
سەر ببازێڕێ	:	سەر بەشاری
ژ دایك بوویە	:	لەدایك بووە
خواندیە	:	خوێندوویە

دەست ژ خواندنێ بەردایە: دەستی لە خوێندن هەڵگرتووە.

کەفتیە ناڤ خەباتا کوردینییێ: کەوتووتە ناو خەباتی کوردایەتی.
گەیشتیە ناڤ ڕیزین شۆڕشا ئەیلولا مەزن: گەیشتووتە ناو ڕیزەکانی
شۆڕشی مەزنی ئەیلول.

ئەڤیندارتیا وەلات	:	خۆشەویستی وڵات
وەك هەڤی	:	وەك یەکیی، یەکسانی
بخۆ ڤەگرتییە	:	گرتوویەتییە خۆ
ڤەکۆلین	:	لێکۆڵینەوە.
بەلاڤ کردیە	:	بڵاوی کردووتەوە.

مقداد مەدحەت بەدرخان

(مقداد مەدحەت بەدرخان) کوڕێ (مـیر بـەدر خـان)ە، بنـەمالا وان ب (ئازیزان) دهێتـە ناسـکرن کۆ ژ سـالا (١٥١٤– ١٨٤٧) میرێـن میرنـشینا (بۆتان) بوون ڕۆلەکێ گرنگ دچاندنا هەستێ نەتەوایـەتی دنـاڤ میللـەتێ کورددا هەبوو. (میر بەدرخان) پارەك تایبەت ب نـاڤێ خـۆ بـۆ میرنـشینا (بۆتان) دەرخستبوو، سەرکێشی ڕۆژنامەڤا نـێن کـورد (مقـداد مەدحـەت بەدرخان) دەمێ هەسـت پێکـری کـۆ مللـەتێ کـورد پێویـستی خەباتـەکا ڕۆشـنبیری‌یە، ب فـەر زانـی ڕۆژنامـەکا کـوردی بـەلاڤ کـەت، لێ ژ بـەرکۆ سـولتانێن عوسمانیـان نـە دهـێلا ڕۆژنامـە ڤانـان ئـازادی یـا هـزرو بـیران هـەبیتو زانـینو ڕۆشـنبیری دنـاڤ جڤـاکێ کوردی‌دا بـەلاڤ ببیـت مقـداد مەدحـەت نەچـار بـوو مـشەختی (قـاهیرە)ی پایتـەختێ میـسرێ ببیـتو ڕۆنامـەکێ ب نـاڤێ (کوردسـتان) ل وێـرێ دەربێخیـت. ئێکـەمین ژمـارا ڕۆژناما (کوردستان) ل ٢٢ی نیسانا ١٨٩٨ێ ل (قاهیرە) دەرچوو کو ئەڤ ڕۆژە گهورینەکا گرنگ بوو د دیرۆکا میللەتێ کورددا. دڤێ ڕۆژێ‌دا پـەیڤا کـوردی دگـەل گـوللا تڤـەنگا خـەباتکاران بوونـە هەڤـسۆز. سـولتانێ عوسمانی د خوەست ڕۆژناما (کوردستان) هێشتا دلاندکێ‌دا سەر ژێکـەت داکـۆ پـێ نەگـەهیتو نەبیتـە مـاکو نڤـش ژێـرا چـێنە بیـت، لێ خـورتێن بەدرخانی ژ خوەستێن سولتانی ب هێزتر بوون لـەورا شـیان درێـژ یـێ ب دەرچـوونا ڕۆژنامـا (کوردسـتان) بـدەنو دناڤبـەرا سـالێن ١٨٩٨– ١٩٠٢ (٣١) ژماران ل چار باژێرێن جودا جـودا دەرێخـن، هـەر ژمـارەکێ (٢٠٠٠) دوو هەزار دانە ژێ چاپ کرنو ب هـەروەیی‌و وەشـاندنە کوردسـتانێ‌و ب

سەر خەڵکی‌دا بەلاڤ دکرن ب مەرەما ڕۆشنبیر کرنا مللەتێ کوردو گرنگی دانێ ب زمانێ کوردی نەخاسم (زارێ بۆتانی).

(مقداد مەدحەت)ی ژمارە (١– ٥) ل قاهیرە دەرخستن پشتی هینگێ تووشی نەخوشین بوو سولتانێ عوسمانی نەچارکر کۆ ڤە گەرینە ستەنبولێ، برایێ وی یێ بچووك لاوێ بەدر خانی (عەبدولرەحمان پاشا بەدرخان) نەچار بوو بەرەف (جنیف– سویسرا) بچیت‌و ڕۆژناما (کوردستان) ژ ژمارە (٦– ١٩) ل ویرێ دەربێخت. جارەکادی ڤەگەڕیا (مصر)ێو ژمارە (٢٠– ٢٣) ل (قاهیرە) دەرخستن، ژمارە (٢٤) ل (لەندەن) دەرخست، ژمارە (٢٥– ٢٩)ل (فۆلکستوون) ل ئینگلتەرا دەرخستن، ژمارێن (٣٠– ٣١) ل جنیڤ هاتن دەرخستن کۆ ژمارین داویێ بوون.

بابەتی، ڕۆژناما (کوردستان) بخۆڤە گرتین (سیاسی، دیرۆکی، جڤاکی، ئایینی... هتد) بوون ژمارا داویێ (٣١) ل (١٤ی نیسانا ١٩٠٢) دەرچوویە.

پارچەکا نڤیسینا مقداد مەدحەت بەدرخان

د ئیکەمین ژمارا ڕۆژناما (کوردستان)دا بەلاڤ بوویەو تیدا مەرەما دەرخستنا ڕۆژناما کوردستان دیار دکەت، بێ دەستکاری تنێ ڕینڤیس هاتییە گهۆرین.

((سەد هزار شوکرو حەمد ژخودێ تەعالارە ئەم موسلمان خەلق کرن‌و دزانینا عیلم‌و مەعریفەتێدە هش‌و زەکادامە. دەرحەقا

عەلماندنا عیلم‌و مەعریفەتێ ڕەگەلەك ئایەتێن جەلیلەو ئەحادیسێن شەریف هەن، دونیایێ دە چقاس موسلمان هەبن دگوندو باژێرێن هەمیادە مەکتەب‌و مەدرەسەو جەریدە هەن، دوونیایێ دە چ دبەو چ نابە جەریدە دنڤیسن حەیفا من تیت ژ کوردارە کورد ژ گەلەك ڤەوما زێدەتر خودێ هش‌و زەکانە، جامێرن دبونێن خوە دەراست‌و قەوی نە، خورتن‌و دیسا وەکە قەومێن دی نەخوەندانە، نە دەولەمەندن، دوونیا یێ دە چ دبە جیرانێ وان موسقوف چاوەیە وێ چ بکە نزان لەوما ڕیا خودێ دە من ئەڤ جەریدەیاها نڤیسی ب ئیزنا خودێ تەعالا پاش نهۆ دهەر پازدە ڕۆژا دە جارەکێ ئەزێ جەریدەکێ بنڤیسم، ناڤێ وێ من کریە (کوردستان) دڤێ جەریدێ دەئەزێ بەحسا ڤەنجیا عیلم‌و مەعریفەتا بکم. ل کو دەرێ مرۆڤ دعەلمە، ل کو دەرێ مەدرەسەو مەکتەبێن ڤەنج هەنە، ئەزێ نیشا کوردا بکم، ل کودەرێ چ شەڕ دبە دەولەتێن مەزن چ دکن چاوە شەڕ دکن تجارەت چاوە دبە، ئەزێ هەمیا حیکایەت بکم هەتا نهۆ کەسێ جەریدەك هولێ نەنڤیسییە ئەڤ جەریدە یا منا یا ئەولییە، لەو ما وێ گەلەك کێمایی هەبێت، ئەز هیڤی دکم کێمایا جەریدێ ژ من ڕەبنڤیسن هەمی تشت وەکی نوو چێ دبن کێمن، (پاشی هینگێ دچە دکەوە ڕێدە) ئەڤە ئێدی ئەزێ دەست بە مەڤسەدێ بکم)).

٢. هەروەها لە ژمارە (٣)ی ڕۆژنامەی (کوردستان) کە لە ١٨٩٨ز لە میسر دەرچووە، (مقداد بەدرخان) دەنووسێت:

((عالمەك ژ سۆرا هەبی سالا دی وەفات کر ڕەحمەتا خودێ لێ بە، خودێ گونەهێن وی بغەفرینە، ناڤێ وی (حاجی عەبدولقادر) بی، ئەڤ مرۆڤ ساغیا خوەدە دگەلەك خەبتی دەرحەقا عەلماندنا علمو مەعریفە تێڕە، گەلەك بەیتو ئەشعارێن کرمانجی دنڤیسی، ڕێ دکر ولاتێ خوە سۆرا، عەزمانێ وی عەزمانێ سۆرایە لۆما کورد حەمی ڤی عەزمانی نزانن، پشتا کتێبا مەمو زینی دە بخەتێ دەستێ خوە هن بەیت نڤیسینە، تەبەروکەن من ئەو ئەبیات لڤی جەریدەییدە بنڤیسین)).

ڕاڤەکردنی پەیڤان

دهێتە ناسکرن	:	دەناسرێت
سەر کێش	:	پێڕەو
ب فەر زانی	:	بەگرنگی زانی (بە پێویستی زانی)
نە دهێلا	:	نەیان دەهێشت
جڤاك	:	ئەنجومەن
مشەخت	:	دەربەدەر
ل وێرێ	:	لەوێ
دیرۆك	:	مێژوو
هەڤسۆز	:	هاوسۆز
سەر ژێکەت	:	سەری بڕێت
نك	:	داك

نڤش	:	ڕەگەز
خورت	:	دلێر
خوەست	:	ویست
ژ سۆرا هەبی	:	لە سۆران هەبوو، مەبەستی ناوچەی سۆرانە.
سالا دی	:	ساڵی پێشوو، ساڵی ڕابوردوو.
ساغیا خوەدە	:	لەژیانی خۆیدا، کاتێ کە ساغ بوو.
گەلەك خەبتی	:	زۆر (گەلێك) خەباتی کرد.
ڕێ دکر	:	دەینارد، ڕەوانەی دەکرد.
عەزمانێ وی	:	زمانی ئەو
لۆما	:	چونکە، لەبەر ئەوەی.
حەمی	:	هەموو، هەمی، گشت.
هن بەیت نڤیسینە	:	هەندێك بەیت یا شیعری نوسیووە.
لەوڕا	:	بۆیێ، ژبەر هندی.
شیا	:	توانی.
ژێ	:	لێی
ب هەروەیی	:	بە خۆڕایی، بێ پارە
مەرەم	:	ئامانج، مەبەست.
چقاس	:	چەند
لەکو؟	:	لە کوێ؟
چاوە	:	چۆن.
نوو	:	نوێ، تازە.
دچەو دکەوە ڕێدە	:	دەچێتو دەکەوێتە ڕێ.

شاکر فەتاح[1]

١٩١٤- ١٩٨٨

ناوی شاکری کوڕی فەتاحی کوڕی ئەحمەدە، لە ساڵی (١٩١٤)ز لە شاری سلێمانی لە دایك بووە، لە بنەماڵەیەکی خوێندەوار بووە، لە سەرەتای منداڵیدا چووەتە بەر خوێندن لە حوجرەی مزگەوتدا، لە دواییدا چووەتە قوتابخانەو سەرەتایی لە سلێمانی تەواو کردووە، دواناوەندیو کۆلیجی مافی لە بەغدا تەواو کردووە، لە شەوی ١٨-١٩٨٨/٣/١٩ گیراوەو لە ناوەڕاستی ئەیلوولی ساڵی ١٩٨٨ز گوللە باران کراوەو گەیشتۆتە ڕیزی شەهیدانی کوردستان، شاکر فەتاح یەکێکە لە نووسەرە ناسراوو ناودارەکانی کورد، کە لەماوەیەکی گرنگو پڕ ڕووداو لە بزووتنەوەی ڕۆشنبیریو ئەدەبیدا ڕۆڵێکی گەورەی هەبووە، خزمەتی فرە مەزنی نەتەوەکەی کردووە، چونکە بەردەوام خامە ڕەنگینەکەی بۆ مەبەستی وشیار کردنەوەی میللەتەکەی خستۆتە کار، لەم بوارەدا یەکێکە لەو نووسەرانەی کە بەهۆی بەرهەمەکانییەوە وای کردووە بچێتە ڕیزی پێشەنگانی ئەو نووسەرانەی کە بەرهەمیان زۆرە. ئەوانەی کە زۆر کاریان لە شاکر فەتاح کردووەو جێ پەنجەیان لەسەر کەسێتی ئەو دیارە مامۆستا (محەمەدەمین زەکی، توفیق وەهبی،

(١) ژیانی شاکر فەتاح لە کتێبی (شاکر فەتاح ژیانو بەرهەمە ئەدەبییەکانی) نووسینی مامۆستا شوان سلیمان بابە وەرگیراوە.

حوسێن حوزنی موکریانی) بوون، هەروەها هۆنراوەکانی حاجی قادری کۆیی زۆر کاری تێکردووە، لەگەڵ ڕۆژنامەکانی (بانگی کوردستان، ڕۆژی کوردستان، ئومێدی ئیستیقلال، بانگی هەق). شاکر فەتاح لە پیرەمێرد فێری نووسین‌و خوێندنەوەی کوردی بووە، کە چۆتە لای هانی داوە بۆ کۆکردنەوەی وشەی کوردیی پەتی، زۆرجار بە دوای ئەم وشانەدا زۆر شوێن گەڕاوەو تۆماری کردوون‌و بۆی بردووە. شاکر فەتاح لەگەڵ دەست بەکاربوونی وەکو (کارگێڕی ناوچە، قایمەقام) لە شارۆچکەکانی کوردستاندا خەریکی دەرکردنی ڕۆژنامەو شانۆگەری‌و کردنەوەی کتێبخانەو بەخشینی کتێب بووە، کە ئەمەش دەرفەتێك بووە بۆ زیاتر گەڕان‌و هۆگر بوونی بە دونیای ڕۆشنبیری تا دوا چرکەکانی ژیانی، کتێب نزیکترین هاوڕێی بووەو بێ کتێب‌و خوێندنەوە هەڵی نەکردووە. لەگەڵ گەشانەوەی ئەدەبیاتی کوردی لە سییەکانی سەدەی بیستەمدا شاکر فەتاح بە جۆش‌و خرۆشەوە ڕۆڵێکی باشی لە بزووتنەوەی ڕۆشنبیری‌و ئەدەبی‌و ڕۆژنامەگەریی کوردی گێڕاوە. لەگەڵ بواری جیا جیاو مەیدانی تری نووسیندا قەڵەمەکەی وشکی نەکردووە، دەتوانین بڵێین لە هەندێك بواردا یەکێك لەو پێشەنگانەی بەرهەمیان لە مەیدانی وتارو چیرۆك‌و گەشتنامەو ژیاننامەدا، ئەدەبی کوردی ڕازاندۆتەوە.

شاکر فەتاح لەگەڵ بواردا بەرهەمی ئەدەبی هەبووە، لەوانە :

١. **هۆنراوە:** زۆربەی هۆنراوەکانی لە دەوری مەبەستێکی کۆمەڵایەتی‌و وەسف‌و دڵداری‌و نامەی شیعری دەسوڕێنەوە، مەسەلەی هەژاری‌و زۆرداری‌و نەخوێندەواری‌و دواکەوتوویی کۆمەڵی کوردەواری‌و

وەسفی سروشتی کوردستانو ئافرەت بە زەقی لە ناوەڕۆکی هۆنراوەکانیدا ڕەنگ دەدەنەوە.

٢. **وتار:** لە سەرەتادا گرنگی بە وتاری ئەدەبیی داوە، لە دواتردا زیاتر گرنگی بە وتاری کۆمەڵایەتی داوە، بە قووڵی گیروگرفتە کۆمەڵایەتییەکانی خستۆتە ڕوو، ئەوەندەی پێی کرا بێ چارەسەری بۆ دۆزیونەتەوە، **هەروەها** هەندێك وتاری سیاسی نووسیوە.

٣. **چیرۆك:** کۆمەڵێك چیرۆکی نووسیوە، لە ناوەڕۆکیاندا باسی گەلێك دەردی کۆمەڵایەتیو گەلێك دیمەنی دواکەوتنی کۆمەڵی کردووە.

٤. **چیرۆك بۆ منداڵان:** کۆمەڵە چیرۆکێکی منداڵانی نووسیوە، هەروەها چەند چیرۆکێکی منداڵانی وەرگێڕاوە بۆ زمانی کوردی.

٥. ژیاننامە: چەند ژیاننامەی نووسیوە وەك (ئاوێنەی ژینم، خەباتی ڕۆشنبیران، یادنامە).

٦. **گەشتنامە:** چەند گەشتنامەیەکی نووسیوە وەك (گەشتی پێنجوین، گەشتی شاربازێر، گەشتی سرۆچك، گەشتی هەڵەبجەو هەورامان).

٧. **گفتوگۆ:** لە نامیلکەی ئاهەنگی ڕۆشنبیراندا سێ گفتوگۆی جۆراو جۆری لە بارەی (کۆمەڵایەتی، مێژووی، ئایینی) بڵاوکردۆتەوە.

٨. **لێکۆڵینەوە ئەدەبییەکان:** لە بەرهەمی ئەم شاعیرانەی کۆڵیوەتەوە (ئەحمەدی خانی، داماوی موکریانی، زێوەر، بێکەس، حاجی قادری کۆیی، مەلا کاکە حەمە).

٩. **وەرگێڕان:** لە بواری وەرگێڕاندا ڕۆڵێکی گرنگی گێڕاوە، گەلێك کتێبی نووسەرە ناودارەکانی جیهانی وەرگێڕاوە بۆ زمانی کوردی.

شاكر فەتاح نیشتمان پەروەرێكی دڵسۆزبوو، كوردایەتیو مەسەلەی نەتەوەكەی، ئامانجی پێگەیاندنی میللەتە ژێر دەستو چەوساوەكەی تاكە مەبەستو ئامانجی بووە. خاوەن هەڵوێست بووە، لە ڕووی ناهەقو زولمو نا عەدالەتیو دیاردەی نا بەجێ وەستاوە، بێ دەنگ نەبووەو سەری شۆر نەكردووە لە ئاست هەڕەشەو چاو سوور كردنەوەو تۆقاندن. ئەم هەڵوێستە بە درێژایی تەمەنیو هەر لە خۆناسینەوە لەگەڵی گەورە دەبێتو سەرەنجامیش دوا هەڵوێستی بە شەهید كردنیدا.

نموونەیەك لە پەخشانی شاكر فەتاح

بەرخەكە!

كوڕەكەم لە تەمەنی دوانزە ساڵاندا بوو، ڕۆژێك هەستی كرد بە ئاوارەییو تەنیایی، ئەگەرا بۆ شتێك دڵی خۆی پێ خۆش بكات، خۆشەویستیو دڵسۆزیو چاودێریی خۆی تیا بەخت بكات، نا چاری كردم بەرخۆڵەیەكی بۆ بكڕم لە مەڕسەربڕێك (قصاب) زۆری پێ نەچوو كوڕەكەم بوو بە دۆستێكی گیانی بەگیانیی بەرخەكە، بەرخە بەسەزمانەكە وا هۆگری بوو بوو كە كوڕەكەم ئەڕۆیشت ڕای ئەكرد بە دوایا، لێی ئەچووە پێشەوە، خۆی تێ هەڵ ئەسوو، یاریی لەگەڵ ئەكرد، كوڕەكەمی لە جێگای دایكی دانابوو، ئەو دایكەی كە خواپەرستیو ناپەسەندی نەوەی ئادەم لەوی جوێ كردبووەوە!

هەر چەند بەرخەکە بە تەنیا بمایەوە ئەیباڕاند: کوڕەکەمی بانگ ئەکرد پێویستیی جێ بەجێ بکات، هاودەمی بکات، دڵی خۆش بکات، جا کوڕەکەم چەند بەختیار بوو بەو بەرخە بەسەزمانە! بەرخەکە هەموو کاتێکی، هەموو بیرەوورییەکی کوڕەکەمی داگیرکردبوو، کوڕەکەم ئەوەندەی بە تەنگ دڵی ئەو بەرخەوە بوو، بە تەنگ دڵی کەسی ترەوە نەبوو!

بەڵام بەلای منەوە باڕاندنی بەرخەکە لە بانگ کردنی کوڕەکەم زۆرتری تیابوو، شتێکی گرنگ تری تیا بوو، دیلیی‌و بەندەیی‌و بێ دەسەڵاتیی بەرخەکەشی ئەنواند بەرامبەر بەهێزێکی وا کە نەی ئەتوانی بەرەنگاری بکا! بەرخەکە لە خۆشەویستی‌و دڵسۆزی‌و چاودێریی دایکی بێ بەش کرابوو، لە خۆشەویستی‌و دڵسۆزی‌و چاودێری کوڕەکەم دڵنیانەبوو، بەشتێکی دەست کردی ئەدایە قەڵەم، ئەو حەزی ئەکرد بچێتەوە لای دایکی، حەزی ئەکرد سەربەستی خۆی دەست کەوێتەوە، لە زۆرداری دوور کەوێتەوە، لەبەر ئەوە هەستی بە ترس ئەکرد، ئەترسا لەوەی شتێکی بەسەر بێ! لە ڕاستیدا بەرخەکە بە هەڵە نەچوو بوو...

چۆن ئەبوو باوەڕبکا بە دۆستایەتیی کوڕەکەم‌و ئەو مەڕ سەربڕەی کە ئەو بەسەزمانەیان لەدایکی خۆی کردبووەوە؟!.. بەرخەکە بە دڵ هەستی ئەکرد بە جیاوازییەکی گەورە لە ناوەند خۆشەویستیی دایکی کە پڕ بوو لە دڵسۆزی‌و خۆ بەخت کردن‌و خۆشەویستیی کوڕەکەم‌و مەڕسەربڕەکە کە پڕ بوون لە خۆ پەرستی! لەبەر ئەوە چەند بە

تەنها بمایەوە ئەیباراند، ئەلالایەوە چونکە خۆی لەتەنگو چەڵەمەدا ئەدی، دەترسا لەوەی لەناو بچێ، وا تێ گەیشتبوو کە ئەگەر بەهۆی کەم تەرخەمیی کوڕەکەمەوە لەبەر بێ ئاوو بێ خۆراکی نەمرێ، دوور نییە سەگو گورگ لە پەرژینی خانووەکەوە باز بدەنە ژوورەوە پەلاماری بدەن بیخۆن، یاخود دزو درۆزنو زۆردار بەشەو بیدزنو سەری بڕنو گۆشتەکەی بفرۆشن! بەڵکو بۆی هەیە کوڕەکەم خۆی سەری بڕێو بیبرژێنێو بیخوا، ئەمە ڕاستە کوڕەکەم دۆستێتی، دڵسۆزێتی، بەڵام تەقو ئارەزووی چووە سەر گۆشتەناسکە خۆشەکەی؟! کێ ئەڵێ سەری نابڕێ؟ بۆ چ هەموو ڕۆژ هەزاران بەرخی وەك خۆی سەر نابڕێن بۆ خۆشیی بن دانی کوڕەکەمو هاوتای کوڕەکەم؟!..

لەبەر ئەوە بارە باری ئەو بەرخە لە باوكو دایك بڕاوە کلۆڵە، کە وەك هاوارێکی بێ دەسەڵاتو بێ چارانم ئەهاتە بەر گوێ، کە سێ دارە لە نزیکیانەوە هەڵخرابێ، دڵمی ئەسوتاند، جەرگمی ئەبرژاند! تەنانەت ئەوەشی لەبیر ئەبردمەوە کە کوڕەکەمو هەموو خێزان نازیان ئەکێشاو چاودێرییان ئەکرد! بەڵام منیش بە هەڵەدا نەچوو بووم، زۆری پێ نەچوو دۆستایەتیو نازکێشانو دڵسۆزی بەرانبەر بەرخەکە لەبیر کوڕەکەمو خێزان چووەوە کاتێکم زانی بەرخی بەسەزمانیان داوە بە زەویداو ئەیانەوێ سەری بڕنو گۆشتەکەی بکەن بە چێشت کە لەسەیرانێکا دەرخواردی چەند میوانێکی زۆرداری وەك خۆیانیان بدەن! باش بوو فریاکەوتمو بەرخی

بەســـەزمانم لەدەســـتیان ڕزگـــارکرد!... گـــەلێك لـــە نەتـــەوەکانی ڕۆژهەڵاتیش داخەکەم لەو بەرخە بەسەزمانە ئەکەن! ئـەوانیش هـەر چـەندە سـەرۆکە خـۆ پەرستەکانیان خۆشەویـستییان بـۆ ئـەنوێنن و یارمەتییان پیشان ئەدەن و چاودێرییان پێشکەش ئەکەن... بەڵام هەی هوو! تـازە چاویان کراوەتـەوە، قـەت چەواشـە نـابن، لـە ترسـی گیـانی خۆیـــان ناچـــارن هـــەر هـــاوارو فریـــاد بکـــەن تـــا خـــوا دەرگایـــەکی ڕزگاربوونیان لێ ئەکاتەوە!.

ڕاڤەکردنی پەیڤان

ئەلالایەوە : دەپاڕایەوە، زارەزاری دەکرد.

پەرژین : پێژان.

چەواشە : هندایی.

سەرچاوەکانی هەردوو بەشی ڕێزمان و ئەدەب

١. ڕێزمانی کوردی– جێناو– د. ئاو ڕەحمانی حاجی مارف.

٢. ڕێزمانی کوردی– ئاوەلکردار– د. ئاو ڕەحمانی حاجی مارف.

٣. ڕێزمانی کوردی– نوری علی امین.

٤. دەستور زبان پێنج استاد– رشید یاسمیو هاوڕێکانی– بە فارسی.

٥. ڕێزمانی کوردی– صادق بهاء الدین.

٦. دستور زبان فارسی– دکتور نادر و زین پور.

٧. مەمو زین لێکۆڵینەوەو هەڵسەنگاندنی علی فەتاح دزەیی.

٨. دیوانی حاجی قادری کۆیی لێکۆڵینەوەو لێکدانەوەی سەردار حمید میرانو کریم شارەزا.

٩. دیوانی پیرەمێرد– محمد رسول هاوار.

١٠. باغێ کوردا– دیوانی ئەحمەدێ نالبەند– کۆمکردنو تویژاندنا طه مائی.

١١. دیوانی گۆران– چاپی ١٩٨٠– بەغدا.

١٢. کاروانی شیعری نوێی کوردی– ١٩٧٨– کاکەی فەللاح.

١٣. دیوانی دیلان– ١٩٦٩.

١٤. دیلان شاعیرو ئازادیخواز– ١٩٨١ دڵشاد عەلی.

١٥. نوبهارا ئەحمەدێ خانی– تویژاندن حمدی عبدالمجید السلفی– بەغدا.

١٦. مجلة ثقافة الهند– المجلد الخامس– سبتمبر ١٩٥٤– العدد الثالث.

١٧. الاسطورة والتاريخ في التراث الشرقي القديم.

١٨. زمانو ئەدەبی کوردی بۆ پۆلی سێیەمی ناوەندی– د. عزالدین مستەفا رسولو هاوڕێکانی.

بەشی خوێندنەوە

١. دوانزە سوارەی مەریوان
٢. نرخی سەربەستی
٣. ڕەواندز
٤. دارگوێز
٥. بەرزە بوون
٦. گورگ و ئێستر
٧. سەر هەڵدان
٨. هونەری شانۆگەریی پێویستی بە هەرەوەزە.
٩. نامیق کەمال
١٠. هەژاریی
١١. ئەز دزانم ئاڤ ل سەر چ را دچت بەلێ نابێژم
١٢. ژیانی کۆچەر
١٣. قازی محەمەدی پێشەواو کۆماری کوردستان

دوانزه سوارەی مەریوان

شار قەلاّچۆلانە، حوکمڕان ئەحمەد پاشای گەورەیە کە بە (شا غـازی ئەحمەد لەشکر شکێن) بەناوبانگە، شـێرو قـەڵغان چـەکی دەسـتی سـوار چاکانی مەیدانە، ئێواران لە کەنار چەمی قەلاّچوالان دیوان دەگیرێ، پیاو ماقولاّن کۆمەڵ کۆمەڵ لەو گوێ ئاوە دادەنیشن.

ئێوارەیـەك پیـاوێکی بەشـکۆی ئەسمـەر، ڕیـشێکی سـپی تـەنکی هێشتبووەوە بە ڕێـدا دەهـاتو لۆزەنـدەرێکی کەڵەگـەتی چوارشـانە لـە پـشتەوە بـوو تـازە خـەتی دابـوو چـاوی وەك ئەسـتێرەی سـیوەیل دەدرەوشایەوە، کە گەیشتە پێشەوە بە شەرمەوە هەواڵی پاشـاو سـالیم بـەگی مامیـان پرسـی، کـە ئەحمـەد پاشـایان نیـشان دان زۆر بـەڕێزەوە سلاّویان کردو چوونە پێشەوە ئەحمەد پاشاش هەواڵی دەپرسیّ تا بزانی کێیە، ئەویش خۆی دێتە زمانو دەڵیّ: پاشام من مـەلا هـەمزەی ئـەفغانم ئـەو لاوەش (ئـەکرەم)ی بـچووکتانە، سـەودای دلاوەریو چـەکبازی لـە کەللە دایە ناوبانگی زەبرو زەنگی سەلیم بەگی بیستووە بەڵێنی بە خـۆی داوە ئەگەر سەلیم بەگ بتوانیّ شـێرەکەی هەڵسووڕێنیّو دای وەشـێنیّ، وە هەتا ماوە نۆکەری دەکات، ئەحمەد پاشا کە بینـی کـوڕە تـا دەست هـەڵبڕی کەلەگـەتو چـوار شـانەی شێرەکەشـی نیـوە مـشاکێکە، خێـرا فەرمان دەدات کە سەلیم بەگ ئاگادار بکەن میوانی هـاتووە پـاش تاوێـك سەلیم بەگ پەیا دەبێتو بەخێرهاتنی میوانەکان دەکـات، کـە چـاوی بـە شێرەکەی ئەکرەم دەکەوێت زۆر دڵی تێی دەچیّو یارمـەتی وەردەگرێـت

که سەیری بکات، هەر کە دەستی دەداتێ زۆر بە ئاسانی لە کالانی دەردەکێشیو بەم شان بەو شاندا هەڵیدەسوڕێنێ و هەڵیدەدا بە ئاسماندا.

کە ئەحمەد پاشا بینی ئەو شیرەی دلاوەرێکی ئەفغانی پێوەی دەنازێت دەیوت کەس ناتوانێت ڕایوەشێنێت، کەچی وا سەلیم بەگ بە ئارەزووی خۆی یاری پێ دەکات، وەك گوڵ گەشایەوە ئەکرەمیش زۆر شادمان بوو کە زانی وا تووشی گەورەی خۆی هاتووە، سەلیم بەگیش بە پاشای وت: ئیتر ئەمانە دەستە برای منن، ئەمان بوون بە هاوڕێی گیانی بەگیانی. ڕۆژان هاتو ڕۆیشت، کاتی ڕاوە بەراز هاتە، پێشەوەو لەسەر هاتنی کوێخای (بەکراوا)و (گوڵعەنبەر) بۆ لای پاشاو هاوارو دادیان لەدەست زۆری بەراز کە هیچیان بۆ نەهێشتوونەتەوە. پاشا وتی: کوان شیر وەشێنەکان هونەر ئەوە نییە لەبەر دەمی ئێمەدا هەڵیانسووڕێنن، سەلیم بەگ تێگەیشت کەپاشا لەگەڵ ئەوانێتی بۆیە ڕووی کردە هەردوو کوێخاو وتی: ئێوە لە پێشەوە بڕۆنەوە، سبەی ئێوارێ خوا یار بێت لاتان میوانین، ئیتر لە دیوەخان هەڵساو لەگەڵ ئەکرەم ڕووی کردەوە ماڵی خۆیانو ناردی بە شوێن.

١. **جوامێری ئاغای ڕەنگینەو.**
٢. **ئاغال ئاغای سیومیلیو.**
٣. **زەینەڵ بەگی مەسرەفو.**
٤. **مەحموود بەگی قەدیمی باش چاوشو.**
٥. **دارا ئاغای میرەدێو.**
٦. **فرامرزی زەنگنەو.**

٧. سوار ئاغای بلباس‌و.

٨. مەمەند ئاغای میراو دەلی‌و.

٩. شاپوور ئاغای بەختیاری‌و.

١٠. زلاڵ ئاغای مەرگەیی‌و.

١١. میران بەگی وەڵەد- بەگی‌و.

١٢. چەلەبی قەدیمی هەمەوەند.

لەم یەکەیەکە سوارانە دوانزە جەنگاوەری دلێری کۆکردەوەو پێیوتن بەیانی زوو بە فێنکی سوار دەبین لێرەوە، لە دۆڵی گەلاڵەوە بەسەر ئاوی سبحان ئاغادا لە بنەی سەیسادقەوە ڕاوە بەرازی لێدادەبەستین تا دەیان ڕەوێنین بۆخوار بەکراوا، بەرە بەیان دوانزە سوارە کۆبوونەوەو کەوتنە ڕێ بۆ ڕاوە بەرازی خۆیان. پاش ڕۆیشتنی ئەم سوار چاکانە زۆری پێ نەچوو دەنگو باس گەیشتە ئەحمەد پاشا کەوا لەشکری ئێران گەیشتوونەتە مەریوان، لەگەڵ بڵاوبوونەوەی ئەم دەنگو باسەدا شا فەرمانیدا لەشکری ئامادەکرا خۆشی سوار بوو ڕووی کردە سوپاو بە دەنگێکی بەرز وتی:

تا ئەم سەرە سەر بێت پشت ناکاتە دوژمن، سوارین ڕۆژی مەیدانە ئنجا کەوتنە ڕێ ڕووەو باسکە درێژی قەیماسەن پاش ماوەیەك ڕۆیشتن شا بینی وا دەستە سوارێك دیارن، مامەند ئاغای میراو دەڵی‌و سوار ئاغای بڵباس کە لەپێشەوە دەڕۆن سەلیم بەگیش شیری حمایل کردووەو دەستی چەپی بە جلەوەوەو دەستی ڕاستی لەسەر کەمەربەندی قەبزە نووشتەیی داناوەو بەسەر بەرزیەکەوە چاوی بڕیوەتە تاریدەر وەك بیەوێ بە تیشکی چاوەکانی ئەو کێوە هەڵکەنێ‌و بدا بەسەر دوژمنا، جوامێر ئاغای ڕەنگینە کە دەڵێن پڵنگی چنگ بە خوێنە قلیانی تێ

کردووەو دووکەڵی قەندەکەی وەك باقە سمێڵی لەم لاو لای سەریەوە با دەیشەکێنێتەوە کە ئەحمەد پاشا ئەم بەزمو ڕەزمو خۆشییە لەم دەستە سوارەدا دابینیّ بانگ دەکات تەپڵی شادی لێبدەنو دەڵێ ئەمەی دەیبینم نیشانەی سەرکەوتنە، نەقارەچی دەست دەکەن بەگرمو هووڕی تەپڵو ئاوازی تەپڵی شادی بەو فێنکی بەیانییە دەیدا لە شاخی (کەوتو) کە سەلیم بەگ گوێی لە دەنگی ئەم تەپڵە دەبێت بە خۆیو سوارەکانییەوە لەسەر ڕێدا دەوەستن کە پاشا دەگاتە ڕاستیان پێیان دەڵێ: ئەی شۆڕە سوارینە هەروەك پێشکەوتن دەخوازم هەر پێشکەوتوو بن دەبێ. بیستبێتتان لەشکری ئێران هاتۆتە سەرمان وا لە مەریوانە، دەبڕۆن ئێوە پێشەنگ بن ئێمەش کە خەیمەو بارەگامان ئامادە بوو دەتان گەینێ، پشت بە یەزدان بۆ ئێوارەی هەموو دەگەینە سەریان. سەلیم بەگ سەرکردەی دوانزە سوارە وەردەگریّو ئاوزەنگی پیادا دێننو دەیکەن بە تۆزو تێدەپەڕن، دەمی ڕۆژئاوا نزیك بە لەشکری ئێران لە نەدیوی بۆسە دەخۆن، نزیك بانگی شێوان سوپای پاشاش سەرەتای دەردەکەوێت پاشان سەلیم بەگو ئەکرەم لەسەر ئەوە پێك دێن کە تا سەر لە ئێوارەو لەشکری ئێران شیرزەی نانو ئالیکن دەستی خۆیان بوەشێنن چونکە ئەوان دوانزە هەزارو دوانزە سوار بەراوورد ناکرێنو ناخرێنە دووتای تەرازووەوە کە ڕۆژیش بووەوە پێیان دەزانن، لەبەر ئەوە سەلیم بەگ دەنێری دوانزە تەپل دەهێننو بە قەڵۆزی زیندا دای دەبەستنو ڕوو دەکەنە لەشکری ئێران ئینجا جوامێر ئاغای ڕەنگینە ڕووی کردە سەلیم بەگ وتی: دەبێت تا نزیك قەلاّ وا بڕۆین کە بەدیمان نەکەن لەویّ بیّ دەنگو مۆڵ بخۆین تا شەو بەسەرا دێت ئەوسا بەندەو ئەکرەمو چوار سواری یەك دوو سەعات لە پێش

شەبەیخوندا دەوری زریبار بدەینەوە یەکێکمان لە (دۆلاش)و (تەی) یەوە دووهەممان لە (بەیز)ەوە سێ هەممان لە (موسەك)ەوە چوارهەممان لە (داسیران)ەوە ئامادەبن تا منو ئەکرەم دەگەینە کێوەکەو پشتیان لێدەگرین ئەوسا دەنگی تەپڵی ئێمەتان بیستو نەعرەتەی ئەکرەمتان هاتە گوێ خۆت لە پێشەوە بەرێی (گولان)دا لە ناو جەرگی دوژمنەوە هەر شەشتان هەڵمەت بەرنو بدەن لەسەریاندا ئەوسا ئەو لەشکرە زۆرەی ناردوویانەتە سەر کێوەکە بڕ دەبنو کە ئەو هەرایە ببیەن نایەنە خوارەوە لەسەر خوارەوە لەسەر ئەم ڕاو تەگبیرە کە ئەکرەمو جوامێر ئاغا گەیشتنە شوێنی خۆیان، جوامێر ئاغا بە دەنگە خۆشەکەی موناجاتێکی بە دەنگی بەرز خوێندەوە ئەکرەم جۆشی سەندو ڕاست بووەوە سەر ئاوەزەنگیو نەعرەتەیەکی کێشا، بە جارێ ئەوە دەنگی دایەوە، خورپە کەوتە دڵی لەشکری ئێرانەوە بە جارێ پەشوکانو هاتن بە یەکا، ئەو شوێنەی ئەمانی گەیشتبوونێ تیر هاوێژێ لە سەلیم بەگەوە دوور بوو کە دەنگی ئەکرەمی هاتە گوێ ئەویش لە خۆشیان دا نەعرەتێکی کێشا، هەردوو نەعرەتە بەرامبەر بە یەك دەنگیان دایەوەو موژدەی سەرکەوتنیان گەیاندە گوێی ئەحمەد پاشا، ئنجا سەلیم بەگ دای تەپڵو کردی بە گەردش هەر چەند سێ تەنگە ئاوزەنگی بە ئەسپە ڕەشدا دەهێنا کۆڕەی ئەسپو تەقەی ناڵەکانی ئەو ناوەیان دەهێنایە جۆش ئەحمەد پاشا چووە سەر گردەکەی نزیکی، گوێی گرت هەر لە (کانی سانان)ەوە بە دەوری لەشکری ئێراندا گرمەی تەپڵی نەقارەخانەی خۆیو نەعرەتەی دوانزە سوارە دێ ئنجا پاشا بانگی کردە باش چاوش (خالد بەگی مێرەدێ)و دارا ئاغاە دەنگی لەشکر

بدەن ڕێی ڕاکردن لـە لەشـکر بگـرن وا شـکان خـراپیش شـکان شـپرزەن نازانن ڕوو بکەنە کوێ ئنجا خالد بەگ کەوتە بەر لەشکرو بانگی کرد:

کوڕینە شەوێکەو ئەم شەو لەو ڕۆژەوە کە ئەم خاکە دروست بووە تـا ئێـستا شـەرێکی کـەی وای تیـا نـەکراوە، سـەلاحەددینی قارەمـان بـە لەشکرێکی گەورەوە ئنجا سەرکەوتنێکی وای دەست کەوتووە، ئێمـە بـە دوانزە سوارەوە دوانزە هەزار سـواری ئێرانمـان شـپرزە کـردووە، فیـدای دەستو شمیشێرو شانو باهۆتـان بم. دەشـزانم زۆر کفتـی ڕێگـەنو بـێ پشوو سەرڕەو لە قەڵاچۆلانەوە، گەیـشتوونەتە ئێـرەو مانـدوو و برسـێن بەڵام پیاوەتی ئەمانە لەبیر دەباتەوە شەبیورچی، دەی فیدای کەڕناکەت بم پێش کەوە، کـوڕ گـەل وا ڕۆیـشتم دوام کـەون ئەمـەی وت و ئـاوزنگی پاهێنـا، ئنجـا غولغولـەی تـەپلو گـوڕەی نـەقارە تێکـەڵ بـە ناڵـەی (سەردەرکەو مـاڵ پرسـیار)ە بـوو، بەڕاسـتی سـوارەی بەبـە ئـەو شـەوە کارێکیان بەو لەشکری ئێرانە کرد تا دێر زەمانو پشتاو پشت بە داستان دەگێڕێتـەوە، مەردانـە لـە شـوێنی خۆیـان هـەڵیان کەنـدنو کوشـتارێکی زۆریـان لێکـردن، ئـیتر لەشـکری ئێـران خـۆی بـۆ نەگیرایـەوە خەیمـەو بارەگاو نانو خوانی پوختو تەمیزیان بەجێ هێشتو ئەحمـەد پاشـا بـە لەشکرەکەیەوە ئەو شەو میوانی دوانزە سوار بوون لەسەر خـوانی بـەجێ ماوی لەشکری شکاوو ڕاکردووی ئێران.

نـرخی سەربەستی

لەو ڕۆژەوە کە مرۆڤ ئـەم سـەر زەوییـەی کردۆتـە نیشتەجێی خـۆی هەمیشە لە تێکۆشاندا بووە لە پێناو ژیاندا، بێ پـشوو لەگـەڵ سروشـتدا لە بەربەرکانێو شەڕی ژیانو مردندا بووە، ژیری چەکی کاری گەرو هـۆی سەرکەوتنی بووە لەم تێکۆشانو جەنگـەدا، پـاش زاڵ بـوونو دانیـشتنی سـەر تـەختی سـەرکردایەتی ژیـانو پەیـدا بـوونی چـینەکانی گـەل مـرۆڤ کەوتە چەوساندنەوەی برای مرۆڤـی، چـینی چەوسـاوە پەیـدا بـوو، بـەم جۆرە پیتو فـەڕو سـامانو ئـامێری بەرهـەم هێنـەر بـوو بـە مـاڵی مفتـی چینی چەوسێنەری بە ژمـارە کـەمو بـە سـامانو دەسـەڵات بـە پێوانـەی جـەورو سـتەمو زۆرداری یـان فـرەو بـێ سـنوور، چـینە چەوسـاوەکەش ژمارەی لە سنوورە بەدەرو لە ساماندا مایە پووچو لە دەسەڵاتیـشدا ژێـر چەپۆك پێ شـیل کـراوە، بۆیـە تێکۆشـانێکی نـوێ بـۆ پـچڕاندنی کـۆتو زنجـیری بەندایـەتی بـۆ وەسـتان ڕوو بـە ڕووی چـینی کاربەدەسـتو چەوسـێنەر، بـۆ سـەندنەوەی مـافی خـوراو وبنیـات نـانی کۆمـەڵێکی بـەختیارو دوور لـە چەوسـاندنەوەو زۆرداریو سـتەمو دان نـان بـە مـافی ڕەوای چارەنووسی نەتەوایەتیدا هاتە گۆڕێ. هەموو گـەلانی جیهـان لـەم خەباتە سەختە خوێناوییەدا هاوبەشـن هـەرواش بـەردەوام دەبێـت تـاکو داگیرکـردنو چەوسـاندنەوەو ڕژێمـی چـینایەتی بنـەبڕ دەکرێـتو لـەناو دەبرێت بـێ گەڕانـەوە. نەتـەوەی کـوردی دلێـریش لـەم مەیدانـەدا شـان بەشـانی گـەلانی جیهـان لـە سـەخت تـرین خەباتـدا بـووە دژی چەوسـاندنەوەی نەتەوایـەتیو چـینایەتییەوە ئـەو هـەزاران هـەزار

قوربانییانەی نەتەوەی کوردو گەلانی جیهان لەم پێناوەدا پێشکەشیان کردووەو دەیکەن (نرخی سەربەستی)یە بۆ گەیشتنیش بەو ئامانجە پیرۆزە زۆر زیاتر لەوەی بەخشراوە ئامادەیە بۆ پێشکەش کردن، بۆیە ئێستا پاشە ڕۆژی بەختیاریی گەلان زۆر نزیكو ڕوونەو تیشکی سەربەستی لە زۆر لاوە دڕی بە پەڵە هەوری چڵکنی ئەو ئاسمانە داوەو هاکا خۆری (سەربەستی) گەیشتە جەرگەی ئاسمانو تاڵە پیرۆزەکانی تیشکی زێڕینی هەموو کەلێنو قوژبنێکی جیهانی ڕووناك کردەوە سەربەستی باڵی ئارامو خۆش گوزەرانیو بەختیاری کێشا بەسەر هەموو گەلانی جیهاندا.

لێکدانەوەی وشەکان

بێ پشوو	:	بێ وەستیان
ژیری	:	عاقلیی
زاڵ بوون	:	ب سەرکەفتن
ماڵی مفتی	:	ماڵی خۆڕایی ئانکو بەلاش
هاکا	:	هەربینا، هەر ئەوەندە زانی، ژ نشکەکیفە
تاڵە پیرۆزەکانی	:	تیرۆ شکێت پیرۆزێن

ڕەوانـدز

ڕەواندز یەکێکە لـە شـارەکانی کوردسـتانی عێـراق و کەوتۆتـە ژووروی ڕۆژهـەڵاتی شـاری هـەولێرەوە شـوێنەکەی جیگایـەکی سـەخت و هـەموو لایەکی شاخ و چیایە، دەورو بەرەکەی زۆر کوێستانەو بـە زسـتانان بـەفر هەموو لایەکی دادەپۆشێت، ئەم شارە هـەر لـە کۆنـەوە جێگایـەکی دیـار بووە، گەلێك سەردەمی مێژووی بەسـەردا هـاتووە، کـاتی وا هـەبووە زۆر ئـاوەدانو ڕێبـازی خێلانـی ئـەو ولاتـە بـووە، بـەو هۆیـەوە بـازاڕی بازرگانییـەکی تـەواوی هـەبووە، لـە میوەهاتـدا دەوروبەرەکـەی هـەموو جۆرە میوەیەکی هەیەو لەم ڕووەوە پێویستی بـە شـوێنانی تـر نـەبووە، بەلام بۆ کاروباری بازرگانی تر لەگەڵ ولاتانی هەولێرو موسڵدا هاتوچۆی کـردووە، کۆچـەرێکی زۆری بەسـەرەوە بـووەو بازرگانییەکـەی خـستۆتە برەو.

لەسەردەمی خۆیدا ئەم شارە تـا حـەوت کـاروان سـەرا، دوو حـەمام، شەش مزگـەوت و گـەلێك مەدرەسـەی عیلمـی تێـدا هـەبووە، دەوروبـەری شارەکە بە شووره قایم کراوە، زیـاتر لـە بیـست دیوەخـانی میوانـداریی هی ماڵە گەورەی تێدا بووە، لەسـەر هـەموو تەپەیـەك قەڵایـەك هـەبووە، دەروازەی شارەکە داخراوە ئیتر کەس نـەیتوانیوە بـچێتە ناویـەوە، ئـەم شارە بەم جۆرە بە ئاوەدانی هاتووە تا کەوتۆتە سەردەمی میر محەمـەد پاشـا (حەمـە پاشـای ڕەوانـدز ١٧٨٣- ١٨٤٩) لێـرەدا ڕەوانـدز پەردەیەکی تری بەسەردا هات، سنووری ولات بلاوبـووەوە، جێگایـەکی

تایبەتیی لـە مێـژوودا گـرت، کاروبـاری بازرگـانی ئەوەنـدەی تـر پـەرەی سەند خۆی بەست بە شنۆو سەردەشتو لـەم لاوە ئامێـدیو زاخـۆو نـاو شار لە باری زانیاریو پیشەسازییەوە بوو بە بنکەیەکی تەواو، ئـاو لـەناو شاردا زۆر بوو بۆ دانیشتوانو بۆ دەغلّو دانی دەوروبەر، لـە هـەموو ئـەو وڵاتانەی سەر بە ڕەواندز بـوون قـەڵاو بـاروو دروسـت کـرا، لەسـەر هـەر قەڵایـەك تـۆپی گـەورە دانـرا، لەسـەر هـەر لوولـە تۆپێـك بـە عبـارەتی (نـصر مـن الله وفـتح قریـب) دیمـەنی مـیری ڕەوانـدز محەمـەد پاشـا پیـشاندراوە. لـە ڕاسـتیدا ڕەوانـدز لـە سـەردەمی محەمـەد پاشـادا نـاوو دەورێکـی تیـشکداری هـەبووە، لـە والی بەغـداوە ناسـراوە تـا پاشـای ئەستەموولّ لە حاکمی تەورێزەوە ناوی بووە تا شای تارانو ئەسفەهان، لەبەر ئەمە لەنێوان ئەو وڵاتە پانو فراوانەدا دەستە دەسـتە لـە دەزگـای سیاسـەتو لـە ئـەربابی عـیلمو لـە ئاشـنایەتی بازرگـانی ڕوویـان کردۆتـە ڕەواندز، دانیشتوویەکی دڵخۆشی هەبووە، لە مەیدانی عیلمدا پایەیـەکی بەرزی هەبووە، ڕەوڕەوەی مێژووی ڕۆژەکانی ڕەواندزی پێش سـەردەمی محمد پادشای لە سەردەمی ئەودا بە تەواوی گەشـاندەوە، گـەلێك زانـای تێدا هەڵکەوت، گەلێك میری تێدا پەیدا بـوو، وەکـوو بڵێیـت ئـاوو هـەوای ڕەوانـدز لـە بـارەی سروشتیـشەوە هـەر گـۆڕا!... لـەو بەڵگانـە کـە لـە پاشماوەی ڕەواندزو میری ڕەواندزەوە بەجێ ماون ئێستەش هەر جێگای شانازییە بۆ کوردو بۆ نەتەوەی کورد.

بەم سەیر کردنو خوێندنەوەماندا بۆمان دەرکەوت کە شاری ڕەوانـدز جێگایەکی بەرزی هەبووە لـەناو لاپـەڕەی مێـژووی کـوردا، هـەموو دەم

شایانی ئەوە بووە کە بەچاوێکی بەڕێزەوە سەیر بکرێت، لە گۆشەی دڵی هەموو کوردێکدا جێگایەکی تایبەتی هەبێت، چونکە ئەو شارە بە بەردو دارییەوە بە شاخو ئاویەوە لە هەموو دەورێکدا داستان گێڕێك بووە بۆ کوردو شوێنێك بووە لە کوردستاندا کە خاوەنی مێژوویەکی درەخشان بووە... ئەمەش کە دەوترێت وە نەبێت دەوری ڕەواندز هەر لە سەردەمی محەمەد پاشاوە یا پێش ئەو وەیا هەر سەردەمی ئیسلامی بوو بێت، بەڵکو مێژووی ڕەواندز تەنانەت لەسەردەمی پێش ئیسلامیشدا ئەو ناوو نیشانەی هەر هەبووە!.

لێکدانەوەی وشەکان

ژوور	:	سەرەوە
خێڵات	:	خێڵەکان، عەشیرەتەکان
برەو	:	جوڵاندنو زیاد بوون
کاروان سەرا	:	شوێنی حەساندنەوەو گوزەرانی کاروانیی
تەپە	:	گردۆڵکە، بەرزایی
درەخشان	:	ڕووناكو پرشنگدار

گفتوگۆ:

١. لە نەخشەی عێراقدا بە تەواوی شاری ڕەواندز دیاری بکەو، دەربارەی شوێنو شاخو داخو ئاوو هەواو هاوینە هەوارو سروشتی خاکەکەیەوە بدوێ؟

٢. لە چ دەورێکدا ڕەواندز، گەیشتبووە پلەی پێشکەوتنو گەشەداریی؟

٣. چی دەزانیت دەربارەی حەمە پاشای ڕەواندز بەدرێژی باسی بکە؟

٤. ئایا ڕەواندز هەر لەدەوری ئیسلامیو حەمە پاشادا ناوی بووە، یاخود دەگەڕێتەوە بۆ پێش زایینی؟ هیچ کەلەپووری دەوری بەردی تێدا دۆزراوەتەوە؟

دارگوێز

وڵاتی کوردستان وڵاتی پیتو فەڕ، وڵاتی کانو مەعدەن، وڵاتی دارو دەوەن، وڵاتی پڕ شاخو داخ، وڵاتێکە لە هەموو شتێك کە بۆ ژیانو پێشکەوتنی ژیانو مرۆڤ بەکاربێتو پێویست بێت بێ بەش نییە، لە تووتنو لۆکەو کەتان تا بەڕوو مازوو مێوو هەرمێو هەنارو گوێز، لە نەوتەوە بگرە تا گۆگردو خوێ، خوا ئەمانەی پێ بەخشیوە، لەناو دارو دەوەنیا دەتوانین بڵێین داری گوێز بە سوود ترینیانە، دار گوێز لەزۆر شوێنی کوردستاندا بە تایبەتی لەناوچەی کوێستانەکاندا هەیەو دەڕوێنرێتو پەروەردە دەکرێت، ئەگەرچی ماوەیەکی زۆری دەوێت، چ تا گەورە دەبێتو پێ دەگات، بەڵام کە کەوتە بەر سوودێکی زۆری دەبێت لەبەرەکەی کە گوێزە چ لە دارەکەی کە دەبڕێتو لەوحی گەورە گەورەی لێ دەتاشرێت، دەتوانین بڵێین باشترین دارە کە بۆ کاروباری دارتاشیو دروست کردنی کەلو پەلو شتی ناو ماڵ کە بە نەقشو نیگار دەڕازێتەوە بەکاردەهێنرێت، گوێزەکەی کە سەوزە هەندێکی دەکەنەوە پێیدەڵێن فەریکە گوێزو، ئەوەی تری بەدارەکەوە دەمێنێتەوە تا بە تەواوی دەگاتو وشك دەبێت ئنجا گرد دەکرێتەوە وەکو کاڵایەکی بازرگانی دێتە بازاڕەوە دەفرۆشرێت، کاکڵەکەی بۆ بەر چایی وەك خواردنێك دەخورێت، هەروەها لەگەڵ شەکردا دەکرێتە ناو کولیچەو پاقلاوەو گەلێ شتی تر بۆ خواردن چونکە چەورە بەکار دەهێنرێت. لە کوردستاندا ئەو شوێنانەی، کە بە گوێز بەناوبانگنو گوێزی گەورە

گەورەی باش‌و توێکڵو تەنك‌و کاکڵ سپییان هەیە، ناوچەی هەورامان‌و کوێستانەکانی هەولێرو دهۆکن.

لێکدانەوەی وشەکان:

کان	:	شوێن‌و جێگای دەرهێنانی ئاسن‌و مەعدەن
کوێستانەکان	:	شوێنە شاخاوییە ساردەکان، زۆزانەکان
فەریکە گوێز	:	گوێزی توێکڵە سەوزو نەرم
نەقش‌و نیگار	:	نەخش‌و وێنە
کاڵا	:	کەل‌و پەلی بازرگانی
کاکڵە گوێز	:	ناوکە گوێز

گفتوگۆ:

١. گوێز لە چ ناوچەیەکی کوردستاندا هەیە؟

٢. سوودی درەختی گوێز چییە؟

٣. ئەو شتانە کە دارتاش لە گوێز دروست دەکات چین؟

٤. دار گوێز بە زۆری لە کام شوێنی کوردستاندا هەیە؟

بەرزە بوون

لبەر دەرگەهێ خارنگەها بەرامبەر کەلا دێرینو گەڤنار دراوەستیاینە، سەرو چاڤێن وان بێ هێزیو خەمێ ژێ دبارن... هەر ئێکی ئێلەکەکێ دڕیای دسەر بێجامێن پاتەکری ڕا یێ لبەر، پرچێن زەرێن ڤەشارتین لبن دوو کولاڤێن بەندکا، لێ ئەو ژی دکەڤنو جهێ دروارا لێ دیارە... یێ مەزن دەرسوکەکا سوورا دستوییێ خۆ ئالاندی، ژی یێ وی نێزیکی نەهـ سالانە... هەر ئێکی سێ- چار جۆتێن گورێن ریسی یێ ددەستادا، هندەك دۆخین یێ لسەر ملا... رکو ڕك بەرێ وان یێ ل وان مرۆڤێن دچن ژوورو دەردکەڤن... بمەلیلی دبێژنێ:

گورەو دوخینکێن مە بکڕن ئەم بارزانینە:

لێ ئەو کەسێن ژ خارنگەهێ دەردکەڤن، هندەکێ دەمژویلن بددانێن خوڤەو گۆشتی بزلکێ شخارتێ ژ بەر دئینن دەر، سەرێ وانیێ بلندەو بەرێ وان یێ ل عەسمانا، هەر وەکی گوهێن وان دکەڕو حەلان... باراپترا ژی بچاڤەکێ پڕ بەزەیی لێ دنێڕنو هندەك هیردەی دکەنە لەپا... کتەکا کێم ژی چاڤێن خو لێ دکەن گرێو بەرسڤا وا دەدەن.

بڕۆن هەتیو!

خولکێ هەردوو زاڕوکا وەك یەکە، مرۆڤ دزانیت براێێن هەڤن، یەك سالەکێ یان پچەك پتر ژ یێ دن مەزنترە... هەردوو بۆ دیتنا بابەکی دەخریبو مەلیل وتهێنی نە، هەردوو ببرینەکا مەزن دنالن.. لێ نزا گونەها وان چییە؟ بۆچی کو بارزانینە دڤێت دژوارو برسیو روویسو خاس بن؟! بێ بابو خواردنو جلکێن جوانو نوی بن؟! دبێ گرنژینو

کەنی بن! ئەگەر باب گونەهبارە، چنکی بۆ ڕاستیێ خەباتا کری، بۆ قۆناغا گەهشتنا چاڤێ ڕۆژێ یێ بزڤی، دارو پویشێ دهاڤێتینە سەر ئاگرێ دۆزێو یێ گەش کری، تڤەنگا خۆ یا درێژ کریە گورگێن چاڤ سوور... ما گونەها ڤان بەلاتینکو فریشتێن زاڕوك چیە؟!! هێش بو ئەڤینا ڕۆناهیێو ڕاستیێ نەلڤینەو نەشەوتینە! هندەك جارا چاڤێن هەردوو بەلەنگازاییێ زیق دبن دجاما خارنگەهێ ڕاتێرل کەبابو گۆشتو مریشکا دچەرن، تاما وان یا دبتە ئاڤ و قوریچکا دداعیرن... هندەك جارا ژی یێ شەڕوال یا پانتۆرێ کابرایەکی دگرنو ب خودێو قورئانو پێغەمبەرو چاکا سوینج دخۆن کو بارزانینە، دبێ بابن، نان نینە، دەرهەمەکێ ژی دخازن.. مرۆڤ کەنگی هوسا بێ بەزەییو مروەتو خۆ پەرست بوویە؟! نەشێت هۆڤێ برسێ دزکی وان دا بکوژیت هەردوو زارۆ لبەر خودانێ خارنگەهێ وەك دوو هەلامەتێن بترسنو یێ ب چاڤەکێ پڕ کرێتو کەربڤە لێ دنێڕت... رها ناڤ چاڤا یا لێ ئاشکار بووی، هەروەکی هەردوو زاڕو چنو دەستێن خو ل چەکمەچیا مێزێ ددەنو پارێن وی دبەنو باز ددەن... یان هەروەکی کەبابو مریشکێن وی ب هووە دخۆن!! هەردوو زارۆ ژی ب چاڤەکێ ترسو بدەستێن لەرزۆك یێ کەسپو کارێ خۆ دکەن.. پارێن نانێ بترسی لێك ددەن، نە بخو بتنێ بەلکی بو دایکو هەر چوار خویشکێن هاتینە شوی یا... چەند خەریبی یەکا مەزنە، بەرزەبوونەکا پڕ بئێشو ژانو دژوارە، مرۆڤ بابو براو مامو پسمامێن گەنجو پیر نەبینت، هەمی پێکڤە ب ڕۆژەکێ ب گاڤەکێ بێنە گرتنو بەرزەکرن!!

چـــەند زۆرداریو تاوانـــەکا مەزنـــە، مـــرۆڤ ژ گونـــدێ خـــو بێتـــە دەربەدەرکرن، ژ وارێ خو بێتە دویر کـرن، دسـەر هنـدێ ژیـرا بەلـەنگازو هەژارو خازوك بیتن... ئەڤە چەند سالە چوار دیوارێن خانی، ئەو خانیکێ هوڤا بۆ هەڵبژارتی ل چوار خویشکێن ڤـان ئێتیمـێن بـاب بـەرزە بووینـە زینـــدان، رۆنـــاهیو جیهـــانێ دپەنجـــەرێ ڕا دبیـــنن، بتنـــێ دخـــەونا دا دەردکەڤنە جیهانا بەرفرەهـ و دەس دسـتوییێ بـابو ئەڤینـدارا دئـاڵینن‌و خەریبیو خەمێن خو دکوژن، پێلێن ئـاگرێ هناڤـا دڤـەمرینن. هـەروەکی هـەردوو زاڕو زختـا ل خـودانێ خارنگـەهێ ددەن.. گـازی کـرە شـاگردێ خوە:

– قالە وەرە ئـەم هەتیوانـە بـدە بـەر زللـە، لـە چێشتخانە دووریـان خەوە.

ڕاستە بابێ وان مروڤە کێ بسۆزو ئەمـەك بـوو، ژ دلو هناڤـا خـەباتا کری بۆ دۆزێ، ژ گەنجیا خۆ هەتا سەرو ڕیهـ لێ نـیڤ نیڤـە سـپی بـووین، شەڤ و ڕۆژێن کرینە ئێك، هەڤالێن وی، کەس‌و کارێن وی، برنـۆ بوویـە... چنکی گوللا برنۆییێ بتنێ بەرسڤا زمانێ هۆڤا ددا... گـوللا برنـۆییێ بتنـێ برینێن وی دەرمان دکرن‌و دەرگەهێ ئازادییێو تەناهییێو زانین‌و ڕۆنـاهییێ دقوتا... چجارا ئەڤینداریێ برنـۆییێ نەبوویـە، لێ ببرنـۆییێ مـان‌و وارێ خـو دپاراست.. لەو ژبەر وێ سۆزو ئەمـەکییێ نهـۆ دگـەل سـێ کـوڕێن گـەنج‌و پێـنج بـراو هـەمی کـەس‌و کـارێن بـشێن برنـۆییێ هـەڵگرن، دبـێ نـاڤ و نیشانن! ! ئەگەر دسـاخ بـن دەنگـێ وان نـاڵینن.. هیڤیـێن وی ژی دیتنـا هەردوو خودان بێجامێن دڕیایو گورە فروشـانە، ژبـەر خـەریبی یـا وان‌و

دایـك‌و خویـشكێن وان سـتێرا دەهـەژمێرت!! نوبـەدارییێ‌و زێرەڤـانییێ ل هـەیڤێ دگـرت... ئەگـەر عـەسمان ژی لێ نەڤاشـارتبت!! هـەردوو برایـا سەرێن خو پێكڤە نان‌و دەستێن هـەڤ گـرتن‌و قەسـتا جـادا بـەر بـازارێ (هـەرەج) كـرن... دەمـێ جـاڤێن وان بـزاڕوكێن پاقـژو بـژوین دكـەڤن، دەستێن وان دناڤ دەستێن‌و باب‌و دایـك‌و بـراییێن وانـدا، یـان دەمـێ زاڕو كەكی دبینن دناڤ جامێن ترومبێلەكێ دا وەكـی پاشـا پاڵڤـەدای، دلێ وان دكوزرن‌و گری دبن مارو ل قركێ دئالێین.

لێڤـا جـادا بـەر بـازارێ (هـەرەج) یـا پـڕە ژ ژنكـێن روی قورمـچی، سویس‌و جلـك ڕەش‌و مڕیتـوی، ملـێن خـو وەك سـێوی‌و ئێتیمـان پێكڤـە نانیـنـە، لـبن دیـوارێ مزگـەفتێ، لـسەر چـیمەنتویا رەق‌و تـەزی، ئـەڤ ب دیوارە بتنێ وان رەبەنا دحەوینت... لبەر سینگێ هەر ژنكەكێ مێدەكەك یان گوینیكەك یان كـەركار تونـەك ڕائیخستیە، هنـدەك گـورەو دوخـێن‌و دەسـبلینك‌و كـولاڤێن‌و بەنـدكا لـسەر ڕێـز كرینـە... ژ وان هێرڤـەو لبـەر هەردوو لایێن جادێ كەنتورو بەڕك‌و كەل‌و پەلێن پێتڤیێن مالێ برێزن...

هنـدەك كـەس هـەر ڕۆژ یـێ تـرومبێلا خـو دگوهـوڕن لـدیف مودێـل‌و ڕەنگـێن جـوان... قەسـرو كوچـكێن خـو بلنـد تـرو فـرەهتر لێ دكـەن... هندەكێ ژی یێ خوها ئەنیا خـو دفروشـتن، نـاڤ ماڵیـا خـو دفروشـن، دا نانی پێ بكڕن... هندەكێ بەختێ خو ڕەش دكەن، ڕاستیێ خـار دكـەن، نامۆیسێ دفرۆشـن، دا هـەر دقەنـەفێن نەرمـدا پاڵـدەن، ستێڕنا بـادەن، چڕوتا بكێشن.. هندەك ژی سپێدا زوی هەتا ئێڤارا درەنگ یێ لسەر ئاخ‌و چیمەنتویا تەزی، لبەر لێڤا جادەو كولانكێن گشتی دروینن، دا گـورەكێ،

کولاڤــەکی بفروشــن... دا بیرهــا تنــێن ســەربارو فێــرس‌و خوناســێن بەرزەبووین بفروشن، دا ب بهـایێ وان نـانی بکڕن، سـەرێ دێـوێ برسـی ببڕن.. دا دەڤـێ پیـسا گرێـدەن‌و سـەر بلنـد ل سـبەبنێڕن... چـەند دوو تەڕازیێن دژ یەکن؟!!.

هەردوو زاڕو بێ دەنگ لبەر تەنـشتا ژنکـەکا چـاڤ کـویرو شـینا پـرچ سپی یا رەنگ گەنمی روینشیتن... دەستێ پڕ دلۆڤانی بسەرێ واندا ئینـا خار... چاڤێن وانێن وەك عەسمانێ ساهی گەش بوون:

- دادێ ئەم دبرسینە.

دایکێ لێڤا عەبایێ ڕەش بلندکر، سێ نانێن فرنێ یێن تێك وەرپێـچای ئینان دەر، هـەر ئێکـی نانـەك دابـەر لـەقا، هـشك‌و زوهـا، بـێ نـاڤ و پـێ خارن.

- سەربارێن من نانێ خو بخۆن‌و هەڕن، لناڤ جادەو کوڵانکێن بـاژێری بگەڕن، دەرگەهێن ماڵا بقوتن... تشتێن خو بفروشن... ئـەڤ بـاژێرە یـێ پڕە ژ مرۆڤێن چاك‌و بڕەحم... بەلێ بەری دنیا تاری بت وەرن، دا پێکڤە بـچنە دزینـدنا خویـشکێن وە تێڤـەدا، ئـەو زینـدانا دێـوێ ڕەش بۆمـە ئاڤاکری.

١١/١٢/١٩٨٦ هەولێر

ئەڤ چیرۆکە دگوڤارا مەتین ژمارە (٨) خولا سێ یێ گولانا (١٩٩٢)ێ دا لژێر ناڤی (ئێتیمێد باب بەرزە) بەلاڤ بوویە.

لێکدانەوەی وشەکان

بەرزە بوون : بزربوون، ون بوون

خارنگەهـ : خواردنگە، چێشتخانە

کەلا دێرین : قەڵاتی دێرین

ئێلەکەکی دریای : یەلەگەکی دڕاو

کولاڤێن بەندکا : کڵاوی بەن

دکەڤتن : کەوتن، کۆتن

بمەلیلی : بە مەلوولی، عادزی

یزلکێ شخارتێ : بە دارۆچکەی شخارتە

بارا پترا : زۆربەی، بەشی زۆری

هیردەی دکەنە لەپا : وردەیان دەخەنە ناو دەست

تێهنێ نە : تێنوون، تێنینە.

ژارو برسیو رویسو خاس بن : هەژارو برسیو ڕووتو پێ خواست بن.

ریێ گرنژینو کەنی بن : بێ گرژینەوەو پێکەنین بن

بەلاتینك : پەپوولە

دچەرن : دنۆڕن، دەنۆڕن

هۆڤێ پرسێ : هۆکاری برسیەتی.

دزکی وان دا : لەسکی ئەوان دا

ب چاڤەکێ پڕ کرێتو کەربڤە: بە چاوێکی پڕ لە ناشیرینیو ڕقو کینەوە

خازوك : دەرۆزەکەر

خوها ئەنیا خو : ئارەقی هەنیەی خۆیان ئارەقی نیو چاوانیان

گورگ‌و ئێستر

دەڵێن جارێك گورگ وتی: تۆبە دەكەمو ئیتر بەسەر ئەم درندەییو ئازار گەیاندنە بە خەڵك، با رێگەی حەج بگرمە بەرو پاش حەجەكە لە گۆشەیەك بۆ خۆم دانیشم خەریكی خوا پەرستی بم تا خوا ئەم ئەمانەتەم لێوەردەگرێتەوە!

لێیدا ووردە ووردە بەڕێ كەوت ڕۆیشت برسێتی ڕۆژ بەڕۆژ بێ هێزتری دەكرد، وای لێ هات لاكەی دەهات لە برسانا. ڕۆژێك لە دوورەوە ئیسترێكی لاتی بەرچاو كەوت– كە بەرەڵاكرابوو– وتی: خودا لە وەختی تەنگو چەڵەمەدا حەرامی حەلاڵ كردووە، من ئەوەتا لە برسانا ئەمرم، با تۆبەشم كردبێتو بۆ حەجیش بچم، بۆم حەلاڵە بچم ئەو ئێسترە بخۆم، چونكە ئەگەر نەیخۆم دەمرمو پەكی پەرستشو خوا ناسی یەكەم دەكەوێت! چوو بەلای ئێسترەكەوەو مرخی خۆی لێ خۆش كرد، ئێستر پێی وت: مام گورگ ئەوە ئۆغربیت وا لەم دەشتەدا ووردە ووردە دەڕۆیتو هاتویت بەلای منەوە؟! وتی ئۆغرمان خێربێت، دەمەوێت بچم بۆ حەج بەڵام زۆرم برسی بوو، بە شەرع بۆم حەلاڵە تۆ بخۆم، هاتووم بتخۆمو پاشان بڕۆم!

ئێستر وتی: یاخوا بەخێربێت خودا حەجت قبووڵ بكات، بەڕاستی منیش لەم ژیانە وەرزبوومو دەمەوێت ڕزگارم ببێت، بەڵام مام گورگ، مام گورگ تۆ خۆت دەزانیت گەلێك حەدیسو ئایەت لەسەر ئەوە هەیە

که ئەگەر گیاندارێك سەربڕا دەبێت بە جۆرێك سەر ببڕێت کە زوو گیانی دەرچێت، ئێستە منیش وەختی خۆی کەنالْ کراوم بزمارێك لە وەختی نالْەکەدا چووە بە گۆشتەکەمدا زۆر ئازارم دەدات، تۆ لەولاوە بمخۆیتو ئەمیش لەم لاوە ئازارم بدات ئەمە پێچەوانەی ئەو خوا ناسییەیە کە تۆ گرتووەتە بەر، ئەگەر بە زەحمەتی نازانیت لە پێشدا ئەو بزمارە دەربینیتو پاشان بە شێنەیی بمخۆیت خێرت دەگات!

مام گورگ وتی: ڕاست دەکەیت، کامەتە تا بۆت دەربینم!

ئیستر قاچی بەرزکردەوەو پیشانی دا، مام گورگ بە وەستایی لمۆزی بۆ درێژ کرد کە دەری بینێت، لەو کاتەدا ئێسترەکە لەقەیەکی مالْی بە دەمو لمۆزی گورگەکەدا هەموو ددانەکانی خستنە خوارەوەو لەویْ بەبیْ هۆشی بۆ خۆی کەوتو ئیسترەکەش لێیدا ڕۆیشت!

پاشان کە هاتەوە هۆش خۆیو سەیری حالْو بالْی خۆی کرد، ڕووی کردە خۆیو بەخۆی وت: (ئاخر خودا بتگریت گورگ! تۆ باوکت نالْ بەند بوو، باپیرت نالْ بەند بوو) تۆ لە کویْو نالْبەندی لەکویْ؟ دەبیخۆ ئەوە دەردت بێت!.

لێکدانەوەی وشەکان:

لاکەی دەهات لە برسانە	: نەشیا بوەستیت ژ برسا.
پەکم دەکەوێت	: مەحتەل دەبم
وەستایی	: شارەزایی
قاچ	: پیْ

لمۆز	: دەڤ
شینەیی	: لەسەرخۆ
سەرگوزشتە	: بەسەرهات
مرخی لێ خۆش کرد	: ددانی بۆ تیژ کرد
لات	: ضعیف
لەقە	: پەحین
ئازار	: ئیش

گفتوگۆ:

١. چ پەندێك لەم سەر گوزەشتەیە وەردەگرین؟
٢. ئایا گورگ توانیی دڵو دەروونە شەرانییەکەی خۆی بگۆڕێت؟
٣. ئێستر بۆچی بەخێرهاتنی گورگی کرد؟
٤. ئایا پێت خۆشە کە گورگەکە دمو لمۆزی شکاو ددانەکانی کەوتنە خوارەوە؟!
٥. ئایا دەتوانیت سەر گوزشتەیەکمان بۆ بگێڕیتەوە پەندێکی تێدا بیت؟
٦. ناوەڕۆکی ئەم سەرگوزەشتەیە بکە بە ووتارێکی کورت، واتە بەشێوەی چیرۆك نەبیت؟

سەرهەڵدان

چەند زڤستانەکا ساردو سڕ ب سەر کوردستانێدا دهات، بەفرا گران رێو بان دگرتنو نەبەرد ددان، سینگێ کوردان هنددا تەنگ بیتو دلێن وان، بێهنا وان کورت بیت، بەلێ... کوردێ رەبەن دلێ خۆ ب هندێ خۆش دکر کو دێ بهارەکا گەرمو تەڕ... پڕ گولو کولیلك.. پڕ بێهنو گولاڤ و پەلاتینك هێتو دێ پشتیێ خۆ دانیتو بێهنا خۆ ڤەکەتو تالیو سویرییێن ژیانێ ژ بیرکەت. دا بیتە بهار، بەلێ نە ئەو بهار ئەوا وی دڤیاو خەون پێڤە ددیتن، بهارەکا بەهی، یا هشك، یا قەحیایو بۆشی، خەمێن دلێ وی پترو گرانتر لێ دکرن، ژبەر کو دەستو پێن وی دگرێدایو چاڤ و دەڤێن وی دپێچایو گوهێن وی دنژنی بوون.

تا سالا ١٩٩١، ترارێ رکا کوردان تژی بوو، ل زڤستانێ بسەردا چوو... ڤێدا رشت، دەنگێ کاوەی بەری نەورۆزێ بلند بوو، ئاگرێ تۆلان هەلبوو، گڕدا هەمی لەشەکی، گەرمایدا هەمی دلەکی، دەربەندا سەر هەڵدانێ ل ٥/ ئاداریٰ ل (رانیە) دەرۆکێ خۆ شکاندو دلێر یا پێشمەگێ کوردو دلسۆزیا گەلێ کوردستانی تێکەلێك بوونو وەك سویلاڤێن ئاگری ب چیاو گەلیو گرو دەشتو باژێرو گونداندا هاتنە خارێ.

دەنگێ تڤەنگێن ئازادیێ، فیشەکێن سەربەستیێ چەرخو فەلەك ڤەگرتن، نڕینا خورتو گەنجێن کورد هەمی جهەك راهژاند... دگەل هندێ دلێن دوژمنان راوەستان... هشێن وان راوەستان، یێ نەهاتیە کوشتنو پێسترکێ نەگرتی رەڤی، ئادارا پیرۆز ل هەولێرێو نەورۆزا شکۆدار ل

کەرکوکێ بهارا خۆرستا کوردان ساخکرەڤە، سەر هەڵدانێ شەڤا تارو دریژا فاشستان ل کوردستانێ ڤەرە ڤاندو رۆژا گەشا ئازادیو سەربەستێی ل گوپتیکێن چیایێن کوردستانێ دەرکەڤتەڤە گریو هەوارین زارۆکان، بوونە ستران‌و سرودێن نیشتمانی، بۆ کوردو بۆ کوردستان.

لێکدانەوەی وشەکان

بێهنا خۆ ڤەکەت	:	بحەسێتەوە
ترارێ رکا کوردان	:	ترار: هیمارو قاپو قاچاخ، واتە هیماری رک‌و کینەی کوردان.
تژی بوو	:	پڕ بوو
شرینا	:	نەریتی
ڤەرەڤاند	:	رەواندەوە
گۆ پتیکێت چیایێن	:	لوتکەی چیایان
دەرکەڤتەڤە	:	دەرکەوتەوە

گریو هەوارێن زارۆکان: گریان‌و هاواری منداڵان.

پشتیێ خۆ دانت	:	کۆڵەکەی دادەنێت، ئەوەی لەپشتێتی دای دەنێت
ڤێدا رشت	:	پێیدا رژا

نرینا خورت‌و گەنجێن کورد: نەڕاندنی خورت‌و لاوی کورد.

هونەری شانۆگەریی پێویستیی بە هەرەوەزە

ئەگەر داوا لە وێنەکێشێك بکەین بەدەستو پەنجە ڕەنگینەکانی وێنەیەکمان بۆ بکێشێت، سەیر دەکەین دادەنیشێتو قەڵەمو فڵچەو بۆیەی ڕەنگاو ڕەنگ لە خۆی کۆ دەکاتەوەو دەست دەکات بە وێنەکێشان، بەڵام لەو هونەرەدا کە لەسەر شانۆ پیشان دەدرێت تەنیا یەك کەس هەموو کارەکان ناکات، بگرە گەلێك هونەرمەند وەك: وێنەگرو ڕێ نیشان دەرو ئیکسسوارستو ئەندازیاری دیمەنو مۆسیقا هەڵبژێرو کارەباییو ئاکتەرو نووسەر، هەرەوەزی لێدەکەن ئنجا هونەرێکی سەر شانۆ پێشکەش دەکەن، کەواتە ئەم هونەرە سەربەخۆ نییەو تێکەڵە لە چەند هونەرێکی تر، بەڵام ئەوەی کە زۆر پێویستە بۆ سەرکەوتنی ئەم هونەرە چیرۆکی باشو نایابە.

ئەوەی چیرۆك بۆ شانۆ دەنووسێت دەبێت هونەری شانۆ چووبێتە ناو دڵو خوێنو موخییەوە، ئەو وشانەی دەیاننوسیت دەبێت تەواو قسەی ئەوانە بێت کە بە ناویانەوە قسە دەکات... بۆ نموونە ئەگەر لەسەر زمانی جووتیاری ناوچەیەکی ولاتی خۆمان قسەی کرد دەبێت ڕادەی تێگەیشتنو جۆری گوزەرانو بیرکردنەوەی ئەو جووتیارە لەو ناوچەیەدا بزانێتو شتێك نەنووسێتو نەڵێت کە لەقسەی ئەو نەچێت.

ئەمە لە لایەك لەلایەکی تریشەوە دەبێت ئەو نووسەرە بە تەواوی شارەزای دڵو دەروونو حەزو ئارەزووی ئەو خەڵکە بێت کە چیرۆکەکە دەخوێننەوە یا لەسەر شانۆ دەبیینن، ئەمە جگە لەوەی کەهەر ئەو نووسەرە دەبێت بیرو باوەڕێكو خەیاڵێکی فراوانی ببێتو دنیای زۆر

دیبێتو شتی زۆر تاقی کردبێتەوەو قوڵ بڕوانێتە ژیان، ئەگەر وابوو ئەوە بە ئاسانی دەتوانێت خەڵکێکی زۆر لەدەوری چیرۆکەکەی گرد بکاتەوە، بەڵام ئەگەر باری نەبوو و هەر ڕۆژە لەسەر پەتێك یاری کرد ئەوا خەڵکی ڕوو لە چیرۆکەکەی وەردەگێڕن، چونکە بە لای ئەو خەڵکەوە نووسەر ڕابەرە نەك بێ بارو بێ بیرو باوەڕ، خەڵکی دەیانەوێت نووسەر بیان جوڵێنێتو تەزوو بە لەشیاندا بهێنێت نەك ساردیان بکاتەوەو خوێن لە لەشیاندا بمەیەنێت، خەڵکی دەیانەوێت نووسەر ئازاو نەبەزو چاو نەترس بێتو کۆلە شێر نەکات نەك ترسنۆكو چاو شۆڕ بێت بە فویەك ڕۆحی بچێت، دەیانەوێت نووسەر پێش ئەوەی چرا لە مێشکی ئەماندا هەڵ بگیرسێنێت بۆ ئەوەی ڕێگای ئامانجیان بۆ ڕووناك بکاتەوە، مێشکی خۆی ڕووناك کردبێتەوە، ڕێگای خۆی دەست نیشانی کردبێت.

لە چیرۆك بۆ شانۆ نووسیندا، گرنگ ئەوە نییە کە لە باسێکی گرنگو بە بایەخ بنووسین، بەڵکو گرنگ ئەوەیە کە باسەکە لەسەر بیرو باوەڕێکی بنەڕەتی وا دامەزرابێت کە پەلوپۆی بە هەموو لایەکی چیرۆکەکەدا هاویشت بێتو گیانی بکات بەبەردا، چونکە بەبێ بیرو باوەڕێکی بنەڕەتی وا، چیرۆکەکە بێ گیان دەبێتو مردار دەبێتەوە. دیسان ئەگەر بیرو باوەڕە بنەڕەتییەکە هیچ و پووچو لاوازو ئاڵۆز بوو، ئەوا چیرۆکەکە ژێرەو زەبەر دەکاتو سەرتاپای دەڕوخێت. ئەوەشمان نابێت لەبیر بچێت کە بیروباوەڕە بنەڕەتییەکە دەبێت ڕوونو دیاربێتو شاراوە نەبێت ئەگینا هەرەس دەهێنێتو پەرشو بڵاودەبێتەوە چونکە هەوێنی چیرۆکەکە بیروباوەڕە بنەڕەتییەکەیە.

دوای دەست نیشانکردنی بیروباوەڕە بنەڕەتییەکە ئینجا نۆرەی پلان دانان یان ڕەنگ ڕشتن بۆ دروست کردنی چیرۆکەکە دێت، هونەرمەندی وا هەیە ڕەنگێکی تۆخ بۆ چیرۆکەکەی دەرێژێت، هەندێکی تر هەن هەروا لە مێشکی خۆیاندا دای دەرێژن و ئنجا لەکاتی نووسیندا درێژەی پێ دەدەن، هونەرمەندیش هەیە پێشەکی هیچ پلانێک دانانێت و لەکاتی نووسیندا دای دەنێت بەلام ئەمەی دواییان چیرۆکەکە تێک دەدات و لاوازی دەکات ئەم پلان و ڕەنگ و ڕشتن و دارشتنە پێی دەڵێن (سیناریۆ) دیارە زۆر جار ئەم وشەیەت لە کتێب یان سینەما یان تەلەفزیۆندا خوێندۆتەوە و دیوە، دوای ئەمە ئنجا دەست دەکرێت بە نووسین و نووسینیش هەروا شتێکی ئاسان نییە، لە پێشەوە باسمان کرد کە دەبێت نووسەر چۆن بێت، بۆیە ئەگەر ئەو مەرجانەی تێدا نەبوو نووسینەکەی دەرمێت و خۆی ناگرێت.

ئەوەی چیرۆک بۆ شانۆ دەنووسێت دەبێت ڕووداوەکان لە ژیاندا چۆن ڕوو دەدەن ئاوەها بیانووسێت بۆ نموونە ئەگەر باسی ئەوەی کرد کە ژن و مێردێك لە یەك جودا بوونەوە نابێت یەکسەر بە دوو وشە بیلێت و بیبرێتەوە چونکە لە ژیاندا وا نییە بەڵکو لەپێشدا ناخۆشییەك ڕوودەدات، ئەنجا تورە بوونێك ئەنجا دڵ شکستییەك ئازارێك ئەنجا دڵ تەنگی و پێکەوە گوزەران نەکردن ئەنجا لە یەك جودا بوونەوە.

شتێکی گرنگی تریش لە چیرۆك بۆ شانۆ نووسیندا هەیە، ئەویش جۆری گفتوگۆی ئەو کەسانەیە کە پاڵەوانان و بەشدارانی چیرۆکەکەن، چونکە تا جۆری گفتوگۆ گەرمو گوڕترو بە سۆزتر بێت چیرۆکەکە

سەرکەوتووتر دەبێت ئەگەر گفتوگۆکە خاوو بێــهێـز بـوو چـیرۆکەکە بـە هیچ دەردەچێت.

ئەمانەی باس کراون بنچینەو ناوەرۆکن لە چیرۆك بۆ شانۆ نووسیندا، بەمانەدا تێــدەگەیت کە هونەر شانۆگەری هونەرێکی تێکەڵەو تەنیا یـەك هونەر نییە، ئەوانەی خەریکی ئـەم هونـەرەن دەبێـت هـەر لـە خۆیانـەوە شانۆیان خۆش بوێتو شارەزاییان لەو هونەرانەدا ببێـت کـە پـەیوەنـدیان بـە شـانۆوە هەیـە، جگـە لەمانـەش دەبێـت بـەهرەدارو دنیـا دیـدە بـنو تەشـیی ژیـان بایـدابنو بـە تـەواوی هەسـت بـەوە بکـەن لـە چ دەورێکـدا دەژین ئەو دەورە پێوەستیی بە چییەو چ ئامانجێکی هەیە.

(لە کتێبی خوێندنەوەی عەرەبی
بۆپۆلی نۆیەمی بنەڕەتی وەرگیراوە)

لێکدانەوەی وشەکان:

هەرەوەز	:	زبارە
وێنەکێش	:	ڕەسم کێش، ڕەسام.
گوزەران	:	ئیدارە
بێ بار	:	دوو ڕوو
کۆلە شێر دەکات	:	سلّ نەکات، نەترسی.
پلان	:	تەکبیر
بە بایەخ	:	بە ئەهمیەت.
ژێرو زەبەر	:	وێران، کاول.

هەرەس	:	ئاشوت
پەرش بڵاو	:	بلاڤ.
دەڕمێت	:	دێ هەڕفت.
ڕمان	:	هەڕفین.
بێ پێز	:	بێ هێز.
گفتوگۆ	:	ئاخافتن.
ئەندازیاری دیمەن	:	موهەندیسی دیمەن.
ئاکتەر	:	مومەسیل.

گفتوگۆ:

١. ناوی ئەوانەی بەشداری هەرەوەزی شانۆگەری دەبن بنووسە؟

٢. دەبێت نووسەری چیرۆك بۆ شانۆ چ جۆرە سیفاتێکی تێدا بێت؟ وە دەبێت چیرۆکەکە چۆن بێت؟

٣. ئەو مەرجانەی لە هونەری شانۆگەریدا هەیە چین؟

٤. ئایا لە کوردەواریدا هیچ نموونەی چیرۆکی شانۆگەری هەیە، ناوی هەندێك لەو چیرۆکانەو ناوی نوسەرەکانیان بڵێ؟

نامیق کەمال

ئەم شاعیرە نیشتمانپەروەرو بەناوبانگەی تورك، لە مانگی کانوونی یەکەمی ساڵی (١٨٤٠)دا لە شاری (تیکرداخ) لەدایك بووە، خێزانەکەیان نە زۆر دەوڵەمەندو نە زۆر هەژار بوو، باپیری لەم شارەدا فەرمانبەرێکی میری بوو، کە نامیق کەمال بوو بە هەشت ساڵان دایکی کۆچی دوایی کرد، ئیتر کەوتە لای باپیری، چونکە (مستەفا عاسم بەگ)ی باوکی لە (ئەستەمبوڵ)ی پایتەخت وێڵی ئیشو کار دۆزینەوە بوو.

کە بوو بە دە ساڵان، باپیری هێنای بۆ پایتەختو لەوێ جێنشین بوونو چووە قوتابخانەی (روشدیە)وە، لەو قوتابخانەیەدا زیرەکیو زرنگی نامیق دەرکەوت، بەتایبەتی توانایەکی یەکجار مەزنی هەبوو لە هۆنراوە لەبەرکردندا، زۆر خووی دابووە خوێندنەوە، بە زۆری نووسراوی ئەدەبی دەخوێندەوە.

لەگەڵ باپیریدا گەلێك شوێن چووە وەك (فارس)و (سۆفیا)، بە تایبەتی لە سۆفیا هەموو کاتی بێئیشی بە خوێندنەوە دەبردە سەر، لەم تەمەنەدا بوو کە نزیکەی بیست هەزار هۆنراوەی لەبەر بوو، ئەمە جگە لەوەی کە فێری زمانی بولغاریو فارسیو عەرەبیش بوو، لە ساڵی (١٨٥٧)دا گەڕانەوە بۆ ئەستەمبوڵ، ئەوەندەی پێنەچوو باپیری کۆچی دوایی کردو ئیتر هاتەوە لای باوکی کە هەندێ دەستڕۆیوو بوو، بە دڵی نامیق پارەی تێدا خەرج دەکردو دریغی لێنەدەکرد، دوای ماوەیەك لە دەزگای تایبەتی سەر وەزارەتی دەرەوەی دەوڵەتی عوسمانیدا بوو بە (وەرگێڕ).

لەم تەمەنەدا پەیوەندیی لەگەڵ شاعیرەکانی هاوچەرخی خۆی پەیدا کردو زۆرجار لە گەڵیاندا دادەنیشتو سوودی لێوەردەگرتن، بەتایبەتی لەگەڵ ئیبراهیم شناسی سەرنووسەری ڕۆژنامەی (تەسویری ئەفکار)دا زۆر تێکەڵ بوون، ئەوەندەی پێنەچوو ئەم شاعیرە هەڵکەوتووە فێری زمانی فەرنسیش بوو، دەستی کرد بە ئەدەبی فەرەنسی خوێندنەوە، دەرگای ئەدەبو شارستانێتی ئەورووپای بۆ کرایەوە، زۆر شت کە لەوەوبەر پەی پێنەدەبرد، شارەزا بوو، ئەم شارەزاییە کاری تێکردو ئەم کارتێکردنەش بەسەر بەرهەمەکانییەوە دیار بوو.

نامیق کەمال زۆر خەفەتی بەو دەخوارد کە میللەتە دواکەوتووەکەی بە دەست سوڵتانێکی زۆردارەوە دەناڵێنێتو زۆر نەبەزو چاونەترس بوو، حەزی لە خۆهەڵکێشان نەدەکرد، جگە لە خزمەتکردنی بیروباوەڕە نوێیەکەی خۆی هیچ شتێکی بیر نەبوو، چونکە بڕوای وابوو کە بڵاوبوونەوەی شەو بیروباوەڕە میللەت ڕزگاری دەبێت، ئەم شاعیرە لەناو شاعیرو دۆستو برادەرەکانیدا بە (فیدائی کەمال) ناوی دەرکردبوو، کە ئیبراهیم شناسی مامۆستای بۆ ماوەیەك چوو بۆ ئەورووپا جگە لە نامیق کەمال بە کەسی تردا ڕانەپەرموو کە بیخاتە شوێنەکەی خۆی، ئا بەم شێوەیە ئەم شاعیرە نەبەزە لە تەمەنی بیستو پێنج ساڵیدا بوو بە سەرنووسەری بەناوبانگترین ڕۆژنامەی ئەدەبیو کۆمەڵایەتیی ئەو ڕۆژە لە ئەستەمبوڵدا.

ئەو نووسینانەی نامیق کەمال دەینووسی بە دڵی میری نەبوو، لەبەر ئەوە ویستیان دووری بخەنەوەو بینێرن بۆ (ئەرز ڕووم)، کە نامیق

بەمەی زانی چوو بۆ ئەوروپاو لە فەرەنسا سێ ساڵ مایەوەو خەریکی خوێندن و خوێندنەوە بوو، لەگەڵ شۆڕشگێڕە دوورخراوە عوسمانییەکاندا کە لە فەرەنسا بوون پەیوەندی پەیداکرد، ئەمجا چوو بۆ لەندەن و لەوێ لەگەڵ برادەرێکدا ڕۆژنامەیەکیان بە ناوی (حوریەت)ەوە بلاوکردەوەو لە ساڵی (١٨٧٠)دا گەڕایەوە بۆ ئەستەمبوڵ و دەستیکرد بەنووسین. دیسانەوە میری لێی ترسایەوە. نامیق کەمال زۆر بڕوای بەوە هەبوو کە (شانۆ قوتابخانەی گەلە)، بۆیە دەستی کرد بە نووسینی شانۆگەری و چیرۆکی (وەتەن یا سیلیستر) کە چیرۆکێکی شانۆییە، لەو کاتەدا داینا لە ساڵی (١٨٧٣)دا بوو کە بۆ (ماگۆسە)ی قوبرس دووریان خستەوە، لەوێ سی و هەشت مانگی ڕەبەق لە زینداندا مایەوەو هەر لەوێشەوە گەلێك لە شاکارەکانی نووسی.

کە پاشا لە تەخت داگیرا، ئەمیش لەگەڵ دوورخراوە نیشتمانپەروەرەکانی تردا گەڕایەوە، دیسان دەستی کردەوە بە چالاکی نواندن، بۆیە جارێکی تریش دوور خرایەوە بۆ دورگەی (میددیلی)، ئەمجا نێررا بۆ (رۆدۆس)، لەوێشەوە بۆ دوورگەی (ساکز) کە پێش ئەوەی بنێررێت بۆ ئێرە نەخۆش بوو، وردە وردە نەخۆشییەکەی زیادیکرد، تا لە (دوو)ی کانوونی یەکەمی ساڵی (١٨٨٢)دا کۆچی دوایی کردو لەسەر وەسێتی خۆی لە (بۆلایر) نێژرا. بەڵێ شاعیرێك کۆچی دوایی کرد کە هەمیشە بۆ میللەت دڵی لێیدەدا، کە نەیدەزانی بەزین و ترس چییە!

ئەمانەش نموونەی هۆنراوەکانین:

ئای سەربەستی چەند ڕازاوەیت

کاتێك وەك خۆر هەڵدێیت لە دەم ئاسۆوە

لە دیلێتی ئازاد دەبێت دەکەوێتە دوای عشقی تۆوە

تا دەتوانی دڵمان خۆش کە، بەخیل مەبە بەرامبەرمان

لەبەرچاومان بزر مەبە، خۆتمان لێمە شارەوە

ئەی سەربەستی، هیوای دوا ڕۆژ، خۆشەویستی گیانو دڵ

تۆ کە دنیا ڕزگار دەکەیت لە دیلێتیو ترسو سڵ

ئەی سەربەستی تۆ بەدەستی، دەسەڵاتت بە جیهاندا بڵاو بکە

راپەڕە ئەی شێری بریندار سەربەستی

وا سەگەلی زۆرداری لە دەریای زوڵمو زۆردا مەلە دەکەن!

لێکدانەوەی وشەکان

هاوچەرخ	:	لە یەك زەماندا، عەسری
پەی پێ نەدەبرد	:	نەیدەزانی، نەدزانی
بەرهەم	:	بەرهەڤ
پێداراپەڕموون	:	تێڕادیتن
رەبەق	:	تەواو
سەگەل	:	سەگ گەل، کۆمەسەگ
نەژاد	:	ئەسڵ، بنەچە

گفتوگۆ:

١. چۆن نامیق کەمال بوو بە خاوەنی بیروباوەڕێکی نوێ؟

٢. ئەو سەردەمەی کە نامیق کەمال زمانی بولغاریو فەرەنسی فێربوو هۆنراوەی تورکی لەسەر چ شێوەیەك ڕێك دەخرا؟

٣. ئایا فێربوونی عەرەبیو فارسی بۆ تێگەیشتنی هۆنراوەی تورکی ئەوسا پێویست بوو؟ بۆچی؟

٤. چۆن دەتوانیت بیسەلمێنێت کە نامیق کەمال نیشتمانپەروەرێکی نەبەرد بووە؟

٥. شوبهاندنی سەربەستی بە شێری برینداری زۆرداری بە سەگەلات چۆنە؟

٦. مەبەستی ئەم دێرە شی بکەرەوە:

ئەی سەربەستی، هیوای دوا ڕۆژ، خۆشەویستی گیانو دڵ

تۆی کە دنیا ڕزگار دەکەیت لە دیلێتیو ترسو سڵ

٧. ئەم هۆنراوەیە بکە پەخشان بە مەرجێك حەوت دێڕ کەمترنەبێت:

ئای سەربەستی چەند ڕازاوەیت

کاتێك وەك خۆر هەڵدێیت لەدەم ئاسۆوە

لە دیلێتی ئازاد دەبین دەکەینە دوای عەشقی تۆوە.

٨. ئەم وشانە بخە ڕستەوە بە مەرجێك لەو ڕستانەی ناو ئەم باسە نەبن: (سڵ، ئاسۆ، سەربەستی، دیل).

هەژاریی

ئەگەر بێین کۆڕی باوەڕ بە ئایین بکەین بە شتێکی ئەوتۆ کە بۆ پێچەوانەکەی بگەڕێین، یا هەر شتە دژو دوژمنی خۆی بۆ دیاری بکەین، هەروەك چۆن سەری (سارد)و (گەرم)ی تەوژمی کارەبا بەرامبەر بە یەكو دژی یەكو لەگەڵ یەکدا نەگونجاون، هەروەها دەبێت بە پێی ئەو فەرموودەیەی پێغەمبەر کە دەڵێت:

(هێندەی نەماوە هەژاری ببێت بەبێ باوەڕی)، موسڵمانیو هەژاری بکەین بە دوو دیاردەی لەگەڵ یەکدا نەگونجاوو یەك نەگرتوو.

پێغەمبەری مەزن جارێکی تر دەفەرمووێت (لو كان الفقر رجلا لقتلته) واتە (ئەگەر هەژاری تاکە پیاوێك بووایە دەمکوشت)، واتە ئەگەر هەژاری کەسێك یان گیانلەبەرێك یان بوویەکی هەست پێکراو بووایە دەمکوشتو ئەوە تاکە ڕێگە بوو بۆ ڕزگارکردنی هەژاران.

ئەگەر سەیری ئەم فەرموودانەو وتەی پەیڕەوی هەموو ئەو ئایینو باوەڕانە بکەین، کە بەدرێژایی هەزاران ساڵی بوونی ئادەمیزاد لە دەمی پیاوی مەزنو ژیرو ڕابەرانو خێرخواهان بیستراوە، یا ئەگەر تەماشای زۆر لەو ڕێگەو پەیڕەوانە بکەن کە ئادەمیزاد لە ڕۆژو ساڵو سەدەیەکی مێژوودا کردوویەتی بە ڕێبازی خۆی، ئەوا بە ئاشکرا دیمەنی دوژمنی هەژاریو نەویستی نەبوونیو خۆزگەی بەختیاربوونو تێرو تەسەلبوون دەبینین.

برسێتی دوژمنی توخمی مرۆڤەو تێری دۆستی ئەوە، رووتو رەجاڵی دەستکردی بەرەی بەدخواهـ و تاریکییەو پۆشتەیی خوازی سیفەتی بەرزی مرۆڤ خواهـ و چاکە پەرستانە، هەموو کەس تێربێت، هەموو

کەس پۆشتە بێت، ئاواتی کۆنی ئـادەمیزادەو لەگـەڵ بـوونی سـەرزەویدا پەیدا بووە، ئەم ئاواتە مەردانەیە لای زۆر پیاوی ژیرو فەیلەسوفـو پیـاو چاك زۆر بە ساکاریو دڵپاکی وتـراوە، زۆر ئـاوات لـە دڵ بـووە بـە مـەلو باڵدارو داوێتـی لـە شـەقەی بـاڵو خـەیاڵ بـەرەو کۆمـەڵێك کـە هـەژاریو نەبوونی تێدا نـەبێت، بـەرەو کۆمـەڵێكو خاکێـك ناڵـەی هـەژاران مـەرگی جوانان ناوی لەوێدا نەبیسترێت، بەڵام کوا ئەوە خەوە خۆشـە؟ کـوا ئـەو کۆمەڵو وڵاتە بێ خەوشە؟ چۆن هەژاریو برسـێتیو نـەبوونی نامێنێـت؟ چۆن کۆمەڵی ئادەمیزاد وای لێدێت کە (کاسـەی پـڕ ئاشـتی مـاڵ بێـت)، ئەو ئادەمیزادانەی کە کەسیان ئەوی تریان ناچەوسێنێتەوە وەك برا بژین.

ئەو دەمە ئادەمیزاد برا دەبن کە کاسـە پـڕ بێـتو ئـەو کاسـە پڕەبـۆ هەمووان بێتو کەس بەشی کەس نەخواتو کەس ڕێگەی قامچیو کـۆتو زنجـیرو فرۆفێــڵ نــەکات بــە ڕێگــەی بــۆ بەشــی بــرا خــواردنو بــۆ چەوساندنەوەی خەڵکی ترو بەری ڕەنج خواردنیان.

هەزاران فەیلەسووفـو دانـا بـە حەسرەتی ئـەو کۆمەڵـە بـەختیارەوە سـەریان نایـەوەو هـەوڵو کۆششیان بـۆ ئـەوە بـوو کـە ڕێو شـوێن بـۆ پێکهێنانی ئەو کۆمەڵە بـەختیارە دابنـێن. چـۆن هـەژاری نـەهێڵن؟ چـۆن زوڵمو زۆر لەناو بـەرن؟ چـۆن کاسـە پـڕ بکـەنو ئاشـتی بخەنـە ماڵـەوە، وڵاتەوە، جیهانەوەو خەڵكو مرۆڤ بکەن بە برا؟

زۆر خەیاڵی جوان جوانیان دەڕازانەوە، زۆر بیری سـەیریان کـردەوە، زۆر لە زاڵمان دەپاڕانەوە کە دەست لـە زوڵـم لێکـراوان هـەڵگرنو قامـچی فڕێدەن، زنجیر بشکێننو خوێن نەمژن.

بەلاّم ئەم خەوو ئـاوات‌و داخوازانـە، هـەر چـەندە شـتی مەردانـەو پـڕ سـۆز بـوون، بـەلاّم ڕێگـەی ڕاسـتەقینەی لـەناوبردنی هـەژاران‌و چەوساندنەوە نەبوون، زانستی تازە هەر لە سـەدەی نۆزدەهەمـەوە ئـەو ڕێگەیەی بە ئاشکرا دەستنیشان کرد.

بۆ ئـەوەی زۆردار زۆرداری نـەکات، ڕەنجخـۆر ڕەنـج نـەخوات‌و خـوێن نەمـژێت، ئـەو چـەك‌و هۆیـەی لێبـسێنێتەوە کـە بەسـەر زۆربـەی زەحمەتکێـشاندا زاڵ کـردووە، ئـەویش هـۆی بەرهەمهێنانـە، هـۆی بەرهەمهێنان لە گاسنەوە بۆ تراکتۆر، لە مەکینـەوە بـۆ کارگـەی گـەورە، دەبێـت مـوڵکی هـەموو خـەڵك بێـت، مـوڵکی ئەوانـە بێـت کـە ئیـشی پێدەکـەن‌و بەرهـەمی پـێ دروسـت دەکـەن، زەوی بـۆ کەسـێك کـە دەیکێڵێـت، کارگـە بـۆ هـەموو کارگـەران، بەرهـەم مـوڵکی تاکـە کـەس‌و دەستەیەك نەبێت، موڵکی هەموو بەرهەمهێنـەران بێـت، وەك بـە کۆمـەڵ ئیش دەکەن بە کۆمەڵیش بیخۆن.

ئەمجارە ئـاواتی کۆمـەڵی بـەختیار خـەو نـەبوو، بیرکردنـەوە بـوو لـە شتێکی ڕاستەقینەی وا کە بێتە دی‌و بە ڕەنج‌و خەبات‌و لە خـۆ بـووردن‌و فیداکاریی زەحمەتکێشان خۆیان‌و هاوبیرانی ئەوان هاتە دی.

ئێـستا ئیـشتراکی لـەوە دەرچـووە کـە تاکـە خـەوو بیرکردنـەوەو ڕێگەنیشاندان بێت، بەڵکو ڕژێمەو پەیڕەوەو هێنراوەتـە دی‌و زۆر وڵاتـانی گرتۆتەوەو بەرەو نەخشەی جیهان دەچێت.

سـەرمایەداری تاکـە پیاوێـك بـوو بـەوەی هـۆی بەرهـەمهێنانی لێسەنرایەوە، لەسەر کـار لادرا کـوژراو نـەما، هـۆی بەرهـەمهێنان مـوڵکی

هەمووانە، کارکردن بە کۆمەڵـە، بەرهـەم خـواردن بـۆ هـەموو کارکـەرانو کارگەرانە، ئەگـەر سـووخۆرو بازرگانـە چاوچـنۆکەکانی قـوڕەیش مایـەی هەژاریی خەڵك بووبن، هەژاری لەگەڵ کوفرو خوانەناسیدا لەو سەردەمەدا بەرامبەر بە یەك وەستابن، ئەوا سەرمایەداری خوێنمژی ئـەم سـەردەمە، ملیۆنـان، بـەڵکو سـەدان ملیـۆن هـەژار دەکـاتو لـە هـەموو کـوفرو خوانەناسـییەك پیسترو شـایانی نەهێـشتنو لەناوبردنـەو هـەر نامێنێـتو ئادەمیزادی ئەم سەردەمە کۆمەڵەی بەختیاریی خۆی بنیات دەنێت.

لێکدانەوەی وشەکان

ئەروم : قوەت، هێز

دیاردە : دیارکردن

رووتو رەجاڵ : بێ جلو بەرگ

خەوش : عەیب

گفتوگـۆ:

١. بۆچی هەژاری دەبێتە هۆی بێ باوەڕی؟

٢. ئەو ئایەتو فەرموودانەی دەربارەی هەژاری وتراوە چین؟

٣. ژ ڕژێمێك هەژاری لەناو دەبات؟

٤. بە چ جۆرێك هەژاری لە وڵاتدا ناهێڵین؟

٥. جیاوازیی نێوان ڕژێمی ئیشتراکیو سەرمایەداری چییە ؟

ئەز دزانم ناڤ ل سەر چ را دچت بەلێ نابێژم

مرۆڤەکی ژ کوڕێ خوە پرسی ئەرێ لاوێ من تە چەند دۆست هەنە؟ کوڕی گۆت: بابۆ من گەلەك هەنە، بابێ گوت چەندن؟ کوڕی گۆت: بێ ژمارن. بابێ گۆت: کوڕێ من ئەز وەلێ هزر دکم دۆستێن تەیێن بەرویکێنە هندی بەرویکاتە تەژییە دۆستێن تە پڕن، بەلێ گاڤا بەرویکا تە ڤالا بوو تۆ بێ دۆستی، چونکی بابێ تە دهەمی ژیێ خوەدا دۆستو نیڤ ژ خوەرا گرتنە تە چاوا کارییە هندە دۆستا بگری؟ دەکا رابە ئیشەڤ چەند دۆستێن تە هەنە بجەربینەو پاشی ئەمێ نیڤ دۆستێ من بجەربینن، کوڕی گۆت: ل سەر چاڤێن من حەچی دۆستی ئەز بێژمێ کا جانێ خوە بدە من نابێژت نە ما من هندك قەنجیو چاکی ب وانرا کرییە؟! بابێ گۆت: لاوێ من دۆستێن تەیێن خواردنێنەو پێ گوتیە: (هەڤالێ پاری ناچت هاری) دەرابە ئیشەڤ یەكو یەك هەرە ل دەرێ مالا وان دۆستا بێژە: پاشا وێ من کەرب گرتی بییەوێ من بخەنقینت هەما بەس ئیشەڤ من بحەوینە، کا بەرسڤا وان وێ ببت چی؟ کوڕ رابوو چۆ دۆستێن خوە کت کت سەح کرن، حەچیا چۆ ل دەرێ مالێ گوتێ ئەز رەڤیێ پاشێمە وێ من بخەنقینت بەس ئیشەڤ من بحەوینە، پەرسڤا تەڤا بی یەك گۆتن: ئەڤ بارەك گرانە ئەز نکارم پاشێ ژ خوەڕە بکم دوژمن کوڕ زڤری هات مال، بابێ گۆت: ها... دۆستێن تە بێن چی؟ کوڕی گۆت: هەمی وەك گۆتنا تە دەرکەتن، بەس هەڤاڵێن بەرویکێنە. بابێ گۆت: دە رابە ئەمێ ڤێجا نیڤ دۆستێ من بجەربینن، رابووە بەرانەك ئانین سەر ژێ کرن و ل ناڤ دار بەستێدا پێچان، بابێ گۆتە کوڕی دە رابە هەرە مالا فلان

کەسێ– نیڤ دۆستی بابێ– بێژە بابێ من گۆتیە بلا بگەهیت مالا مەپچەك كارێ وی هەیە، كوڕ رابی وی نیڤ شەڤێ چۆ دەرگەهێ نیڤ دۆستێ بابێ خوە قوتا، میرك ژ خەو رابوو هات ل بەر دەری‌و ژی پرسی تە خێر بیت برازی؟! كوڕی گۆت: مام، بابێ من گۆتیە بلا بگەهیت مالا مە كارەك وی هەیە، دۆستی گۆت: ل سەر چاڤا نهۆ ئەزێ بێم چو جلێن خوە گوهۆڕین‌و بلەز قەستا مالا بابێ كوڕكی كرن، حەتا گهان وێ دێ مێرك پرسیار ژ بابێ كوڕكی كر: تە خێر بت ڤی نیڤ شەڤێ؟! بابێ گۆت: خێرە! ئەڤ دار بەستیا هەیا كوڕێ پاشێیە كوڕێ من وێ كوشتی كا ئەم چژێ ب كین؟ پشتی هزرێن خوە كرین دۆستی گۆت: من رێك دیت، ئاشێ گوند سەكنیە ئەمێ رابین هەرین جووا ئاشی بكولن تەرمێ خوە تێدا فەشێرین‌و دیسا وەك بەرێ لێ بكین سبەهی ئاشڤان وێ ئاڤێ بەردت سەر ئاشی، كی دزانت كو تشتەك ل بن جووا ئاشیدا هەیە؟ رابوون چون وێ نیڤ شەڤێ جۆ كۆلان دار بەستا خوە تێدا بن ئاخ كرن‌و جۆ وەكی بەرێ لێ كرن‌و هەر یەك ڤەگەڕیا مالا خوە، بابێ ڕۆژا پاشی گۆت كوڕێ خوە: دە رابە هەرە دكانا نیڤ دۆستێ من یێ شڤێ دی بێژێ بابێ من گۆتیە: بلا تۆپەك قوماشێ تازەو گران بها ژمن را رێكت، كوڕ چۆ تۆپەك قوماشێ وەك بابێ وی گۆتی ئانی، باب رابوو ئەو تۆپێ قوماشی زیڤار زیڤار كر خستە ل جوالەكێدا گوتە كوڕێ خوە دەرابە ڤی جوالی ببە ل بەر دەرێ دكانا وی ڤالە بكەو هنەك جڤینان بدێ‌و بەرێ خوە بدێ كا وی چ بێژت؟ كوڕ رابی وەك بابێ گۆتی كر، نیڤ دۆستی بەرێ خوە دایێ‌و سەری خوە هەژاند گۆت: دێ هەرە مام بەنی (ئەز

دزانم ئاڤ دسەر چ را دچت بەلێ ئەز نابێژم) کوڕ ڤەگەڕیا مال بابێ گۆت: ها... تە چاوا نیڤ دۆستێ من دیتو چی ل تە ڤەگەڕاند؟ کوڕی گۆت: ل من ڤەگەڕاندو گۆت: (ئەز دزانم ئاڤ دسەر چ را دچت بەلێ ئەز نابێژم) بابێ گۆت کوڕێ من تە زانی چ گۆت؟ کوڕی گۆت: نە. بابێ گۆت: ئەز دزانم ئاڤ دسەر تەرمێ کوڕێ پاشێ را دچت بەلێ ئەز نابێژم ڤێجا گەرەکە دناڤبەرا دۆستاندا هۆلێ بیت، نەخاسم دۆستێ بابێ مرۆڤی چونکی هاتییە گۆتن (دۆستاهیا دۆستێ خوە بەردە، بەلێ دۆستاهیا دۆستێ بابێ خوە بەرنەدە). هەر دەمێ مللەت هەمی پێکڤە ببن دۆستو هەڤالێ بێگومانە وێ خوەشیو شادی ژ تەڤارە بت. ئەگەر نەهنەك وێ پێ بمرنو هندەك وێ ژێر بمرن.

(مەلا مەحمودێ دیرشەوی، مشتاخا چیا ژ گوتنین پیشیا بەغدا).

لێکدانەوەی وشەکان:

وەلێ هزر دکەم	:	وا بیر دەکەمەوە، وای بۆ دەچم
دۆستێن تەیێن بەرویکینە	:	دۆستەکانی تۆ دۆستی گیرفانن
ڤالا بوو	:	بەتاڵ بوو
دەڕابە	:	هەڵسە، هەستە
ئیشەڤ	:	ئەمشەو
پاشا ل من کەرب گرتی بییە	:	پاشا لە من توورە بووە
بخەنتقینیت	:	بخنکێنیت
کت کت	:	یەك یەك

رەڤیێ پاشیمە	:	هەڵاتووی دەستی پاشام
بەرسف تەڤا	:	وەڵامی هەمووان
سەر ژێ کرن	:	سەری بڕی
چژێ بکین	:	چی لێ بکەین
من ریك دیت	:	ڕێگایەکم دیتەوە
زیڤار زیڤار کر	:	پارچە پارچە کرد
نەخاسم	:	بەتایبەتی
ژتەڤارەبت	:	بۆ هەمووان دەبێت

ژیانی کۆچەر

لەگەڵ ئەوەشدا کە مرۆڤ ژیانی کۆمەڵایەتی گۆڕاو بەرەو پێشەوە هەنگاوی ناو، ژیانی ئابووریشی بەرەو کشتوکاڵو تا ڕادەیەك پیشەسازییەوە ڕۆیشت، کەچی ژیانی ئاژەڵ داریو بەخێوکردنو لەوەڕاندنی واز لێ نەهێنا، ئەمە بۆ ماوەیەك مایەوەو تەنانەت لەناو دێهاتو ئاوەدانییەکانیشدا تا ئێستا ژیانی ئاژەڵو مالات بەخێوکردن ماوە، دوای ئەوەی کە بە تەواوی شۆڕشی پیشەسازی هەموو لایەکی جیهانی گرتەوەو کاروباری کۆمەڵایەتیش لەگەڵیدا گۆڕاو، تەنانەت کشتوکاڵیش جۆرێکی تری لێ هاتو بەرەو پێشکەوتنو مەکینە بەکارهێنان ڕۆیشت لە زۆر لاداو ئاژەڵ بەخێوکردنیش بارێکی نوێی گرتو کۆمەڵو شوێنو ئاژەڵ بەخێوکردن هاتە کایەوە، لەگەڵ ئەمانەشدا لە هەندێ شوێنی جیهاندا بەتایبەتی لە ناوچەی ڕۆژهەڵاتدا، ژیانی ئاژەڵ داریو مالات بەخێوکردن بەشێوەی کۆنی مایەوە، لەبەر ئەوە دەبینین ئەوانەی خەریکی ئەمەن، ژیانی کۆچەریو کۆچەرایەتی خۆیانیان واز لێ نەهێنا، لەبەر ئەوە دەبینین لە زۆر شوێنی وڵاتەکەماندا لە عیراقدا بە گشتیو لە کوردستاندا بەتایبەتی، ئەو ژیانە تا ئێستا باوەو هەیە، ئەویش بریتییە لەوەی کە خێڵەکان بە یەکەوە لە شوێنێکی تایبەتیدا کە نزیکی ئاوو لەوەڕگایە هەڵ دەدەنو لەژێر ڕەشماڵدا کە لەبەنی موو دروست دەکرێت دەژینو ئاژەڵو مالاتەکانیان لەو شوێنەدا بەخێو دەکەنو دەی لەوەڕێنن، ئەمەش بەپێی وەرزە، لە زستاندا خۆیا دەکوتن بۆ پێ دەشتەکانو لە هاویندا بەرەو ژوور

دەبنەوە بۆ کوێستانەکان بە دوای لەوەڕدا، ئەوەی شایانی باسە کۆچی هۆزە کوردەکان چونکە لەناوچەیەکی شاخاوی دان، کۆچی (عەمود)ی یە لە خوارەوە بۆ سەرەوە، بەڵام کۆچی ئەو هۆزانەی لە دەشتو سەحرادا دەژین جووڵەو کۆچیان (دائری)یە بە واتا بە دەوری خۆیاندایە بۆ لەوەڕ، لەگەڵ ئەوەشدا کە ژیانی کۆچەریو هاتوو چۆیان پێ ناخۆشیو بێ ئەرکو ماندوبوون نییە، بەڵام ئەگەر ساڵ خۆش بێتو بەهارەکەی تەڕ بێتو هاتیی بێت هەموو ناخۆشییەکیان لەبیر دەچێتەوە هۆزە کۆچەرەکان بە زۆری لەسەر بەرووبوومی ئاژەڵوماڵاتەکانیان دەژین.

ئەگەر چی هەندێکیان لە کاتی زستاندا کە دێنەوە پێ دەشتەکان لە ناو دێهاتدا بن یا هەر لەژێر ڕەشماڵدا کشتوکاڵێکی کەم دەکەن بەدەم کاروباری تریانەوە، ئەم هۆزانە ئاژەڵەکانیان بە زۆری مەڕو بزنەو کەمێك ڕەشە وڵاخیشیان هەیە، ماڵو کەلو پەلیان سووکەو بە وڵاخو گوێ درێژی خۆیان دەی گوێزنەوە. بە دەم لەوەڕەوە لە سەرەتای بەهاردا بەرەو کوێستانەکان بەرەو ژوور دەبنەوەو ئاژەڵەکانیان لەو کوێستانە پڕ لە کەماو لۆیە دەلەوەڕێنن‌و تێریان دەکەن‌و لە دەمە دەمی پایزدا بەرەو خوار، بەرەو گەرمیان دبنەوە بەو هەموو پیتو بەرەکەتەی کە لە ماڵاتەکانیان دەستیان کەوتووە، لە کەرەو ڕۆن‌و پەنیرو، خوریو موو، ئەگەرچی ژیانی کۆچەریو کۆچەرایەتی بەرەو کەم بوونەوەو زۆربەی هۆزەکانی نیشتەجێ بوون وەیان خەریکن نیشتەجێ دەبن بەڵام هێشتا بەشێکی کەم ماون وەکو هەندێ تیرەی جاف.

ئەوەی شایانی باسە ئەوەیە کە لەم دواییەدا میریو کاربەدەستان خەریکی نیشتەجێ کردنی ئەو هۆزو تیرانەن کە هێشتا بەشێوەی کۆچەری ماونەتەوە، بەتایبەتی هۆزە عەرەبەکانی ناوچەی ناوەڕاستو ڕۆژئاوای وڵات، ئەویش بە دروست کردنی خانوو قوتابخانەو بیمارستانو هەڵکەندنی بیری ئاوو ڕێك خستنی ڕێو شوێنی کشتوکاڵ.

باری کۆمەڵایەتی ناو هۆزە کۆچەرەکان بەپێی باری ژیانیان لەسەر بنەڕەتی هۆزایەتییە، ئەویش ئەوەیە کە هەموو یەکێك بە هۆی هۆزەکەیەوە دەپارێزێت، بە واتا هەموویان یەکن لە بۆ پارێزگاری خۆیانو مەڕو ماڵاتیان، جگە لەوەی کە هەر هۆزە سەرۆکێکی هەیە کە ئەویش پشتاو پشت بۆی ماوەتەوە، جگە لەوەی کە هەر ئازاییو زرنگی دەورێکی هەیە لە بۆ ئەو سەرۆکەو سەرۆکی هۆز دەستەڵاتێکی تەواوی هەیە لە بەڕێوەبردنی کاروباری هۆزەکەیدا لە هەموو ڕوویەکەوە جگە لەوەی کە ئەنجومەنێکی تایبەتی لە پیاو ماقوڵانو ڕیش چەرمووی هۆزەکە یارمەتی دەدا لە ئیشو کاری هۆزەکەدا، بەڕێ پیشاندانو پێشکەش کردنی ئامۆژگاری.

لێکدانەوەی وشەکان:

ئابووری : (اقتصادی)

ئاژەڵو ماڵات : حەیواناتی ماڵی لەمەڕو بزنو ڕەشە ووڵاخ

ڕەشماڵ : ئـەو خـانووە سـەفەرییەیە کـە لەبـەنی مـو دروست دەکرێت کۆچـەر تێیـدا دەژیـت وەکـو (چادر)و (خێمە).

نیشتەجێ کردن : دامەزرانـدنو دانـانی کۆچـەریەکان لـەناو دێهاتو ئاوایيدا (استیطان الرحل)

گفتوگۆ:

١. هۆزی کۆچەر لە هاویندا لە کوێ هەڵ دەدا؟

٢. کۆچەرەکان بەچی دەژین؟

٣. ئایا ڕاستە کە خەریکە ژیانی کۆچەرایەتی نەمێنێت؟

٤. نـاوی ئـەو هۆزانـە بلـێ کـە تـا ئێـستا لـە کوردسـتاندا خـەریکی کۆچن؟

٥. وەسفی دیمەنی ڕەشماڵێکی ماڵە کوردێك بکە لە تەڕی بەهاردا لە قەد شاخێکدا هەڵی داوە؟

قازی محەمەدی پێشەواو کۆماری کوردستان

(قازی محەمەد کوڕی عەلی کوڕی میرزا قاسم)ە، ساڵی (١٩٠١) لە شاری مهاباد (ساباڵاخ) لە دایك بووە، لە بنەماڵەیەکی ئایینی بەناوبانگە، هەموو زانستە ئایینییەکانی سەردەمی خۆی تەواو کردووەو زۆر کتێبی بێگانەی خوێندۆتەوە، جگە لە زمانی فارسی زمانی رووسیو ئینگلیزیو عەرەبی بە نووسینو خوێندنەوە زانیوە. یەکەم جار کە قوتابخانە کراوەتەوە، قازی محەمەد بووە بە سەرۆکی (ادارة المعارف)ی ناوچەکە، بێ ئەوەی یارمەتیو مووچە لە میری وەربگرێت، هەمیشە خەڵکی هانداوە بۆ خوێندنو خوێندەواری، پاڵپشتی هەژارو جوتیارو ڕەنجدەران بووە، هەستی نیشتمانپەروەریو دیموکراسیخوازی کاری لەبیروباوەڕو ڕێبازی ژیانی کردووە.

ساڵی (١٩٣٨) کە قازی عەلی باوکی کۆچی دوایی دەکات، قازی محەمەد دەبێتە قازی مهاباد، لە ساڵانی جەنگی دووەمی جیهانیدا (١٩٣٩- ١٩٤٥) دەوڵەتی شاهەنشاهی لە ئێران بێهێز دەبێت، دەسەڵاتی بەسەر زۆر ناوچەی حوکمڕانی خۆیدا لەدەست دەدات، هەر لەو ساڵانەدا هێزی سوپای یەکێتی سۆڤیەت بەشێك لە خاکی ئێران داگیر دەکات، ئەم بارودۆخە لەلایەكو لەلایەکی ترەوە گەشەکردنو بەرزبوونەوەی هەستی کوردایەتی لە کوردستانی ڕۆژهەڵاتدا، بووە هۆی دامەزراندنی ڕێکخراوێکی نیشتمانی ڕزگاریخواز بە ناوی (کۆمەڵەی ژیانەوەی کوردستان) (ژ.ك) ساڵی (١٩٤٢) لە مهاباد، ئەم کۆمەڵەیە گۆڤاری (نیشتمان)یان کردە زمانحاڵی خۆیان، لەو سەردەمەدا گۆڤاری

(نیشتمان) رۆڵی گرنگی بینی لە هۆشیارکردنەوەی خەڵکی ناوچەکەو ئاراستەکردنیان بۆ کاری ڕێکخراوەیی‌و نیشتمانی.

هەر کۆمەڵەی (ژ.ك) بووە هۆی دامەزراندنی (پارتی دیموکراتی کوردستان- ١٩٤٥). لە (٢٢ی کانوونی دووەمی ١٩٤٦)دا کۆماری کوردستان لە مهاباد دامەزراو قازی محەمەد بووە سەرۆکی کۆمارو لەگەڵ سرودی (ئەی ڕەقیب) لە مەیدانی چوار چرا (ئالای کوردستان) هەڵکرا، پاش چەند ڕۆژێك دەستەی وەزیران لە سیازدە کەس دیاریکران.

ئەگەر چی کۆماری مهاباد یازدە مانگ لە تەمەنی پڕ شانازی بەسەربرد، بەڵام لەو ماوە کورتەدا ناوچەی ژێر دەسەڵاتی کۆماری کوردستان لە ڕووی ئابووری‌و کۆمەڵایەتییەوە گەشە یکرد، بایەخی زۆر بەزمان‌و ئەدەبی کوردی دراو ژمارەیەك ڕۆژنامەو گۆڤاری بە توانا دەرچوون‌و بوونە ناوی دیار لە کاروانی ڕۆژنامەگەری کوردیدا، لەوانە: (ڕۆژنامەی کوردستان، گۆڤاری ئاوات، گۆڤاری هەڵاڵە، گۆڤاری هاواری نیشتمان، گۆڤاری گڕوگاڵی منداڵانی کورد)، هەروەها هێزی سوپای کۆمار دامەزرا، بزوتنەوەی شانۆگەری چالاکی بەخۆوە بینی، شانۆی (دایکی نیشتمان) نمایش کرا.

دوای یازدە مانگ بەهۆی گۆڕانی بارودۆخی سیاسی جیهان‌و ناوچەکەوە کشانەوەی سوپای سۆڤیەت لە ناوچەکەوە خیانەتی زۆربەی سەرۆك عەشیرەتەکان‌و نەبوونی کادری ئیداری‌و پسپۆری شارەزا بۆ جێبەجێکردنی کارەکانی کۆمارەکە، هەروەها نا بەرابەری سوپای ئێران‌و هێزی کۆمار، بوونە لاوازبوون‌و شکستی کۆماری کوردستان لە بەرامبەر

لەشکری ئێراندا، بەم جۆرە پیلانێکی دەرەکیو ناوەکی نەخشە کێشراو، قازی محەمەدو هاوڕێکانی ناچار کران خۆیان بدەن بە دەست لەشکری دوژمنـــەوە، دوژمـــن زۆر دڕندانـــە وەك پیـــشەی هەمیـــشەییان لـــە ڕۆژی (١٩٤٧/٣/٣١)دا لە مەیدانی چوار چرادا، قازی محەمـەدو حـسێن سـەیفی قازیو ژمارەیەك لە قارەمانو شۆڕشگێڕانی کوردیان لە سێدارە دا.

پێشەوا قازی محەمەد نەیویست لە ناخۆشـیو شکـستدا ئـەو میللەتـە جێ بهێڵێ کە لەخۆشیو دامەزراندنی کۆماردا لەگەڵیان بوو، لەبـەر ئـەوە زۆر جەســـوورانە چـــووە پێـــشوازی مـــەرگو بـــووە نـــاوێکی نـــەمرو سەرکردەیەکی هەڵکەوتووە لە مێژووی هاوچەرخی کورددا.

شاعیرو نووسەری ناسراو (بلـە– ئیـبراهیم ئەحمـەد) لـە ماتـەمی لـە سێدارەدانی پێشەوادا دەڵێ:

گەرچـــی شـــیوەنە شـــینی پێـــشەوا
گریـــان نەنگییـــە لـــە شـــینی ئـــەوا
بێخـــی نـــاکۆکیو نیفـــاق هەڵکەنـــدن
ڕێگـــەو شـــوێن دانـــان بـــۆ تۆڵـــە سـەندن
یـەکگرتن، جـەنگین نەبـەرد، تـا مـردن
هـــەوڵو تەقـــەلای گـــەل، ئـــازادکردن
گیـــانی بڵنـــدی ســـەرۆك ئەکـــەن شـــاد
ئەیگەیەنـنـــــە بەهەشـــتی مـــــوراد

بۆ زانین:

شانۆی (دایکی نیشتمان) لە سەردەمی کۆماری کوردستاندا نمایشکرا، ناوبانگی دەرکردو لە شوێنە دوورەکانی کوردستانەوە خەڵك بۆ تەماشاکردنی دەچوونە مهابادو نەخشێکی بەرچاوی هەبوو لە وشیارکردنەوەو جۆشدانی هەستی نەتەوایەتی لەنێو خەڵکدا، بەتایبەتی لەنێو لاوانی نەتەوەکەماندا.

لێکدانەوەی وشەکان:

میری	:	دەوڵەت
مووچە	:	مەعاش، بژێوی
نابەرابەر	:	نا یەکسان
ادارة المعارف	:	بەڕێوەبەرێتی گشتی پەروەردە
بێخی ناکۆکی	:	سەرچاوەی ناکۆکی
نیفاق هەڵکەندن	:	لە گۆڕنانی دووبەرەکیو دووزمانی
نمایش کرا	:	پیشان درا
نەخشێکی بەرچاو	:	کارێکی دیار

ژیانی ئەمڕۆم دەفرۆشم بۆ کڕینی نانی سبەی[1].

لێرە بە هێمنــی هــەنگاو بنــێ هاکـا دیسان دەنگـی تەقینــەوەی مـین لــەنێو ئەشــکەوتی ئــەو شــاخانەدا دەنگــێ دایــەوەو، پڕمــەی ولاغــی قاچاخــچیو هانکــە هــانکی کۆڵبــەرانی مانــدووی بــڕی، ئــەرێ ئــەو کۆڵبەبەرانــەی وا ژیانیــان بۆتــە چــیرۆکی کارەســاتو هــەڵپرووکان قاچاخچین؟ نا ئەوانە قاچاخچی نین، کاسبکارگەلێکن لە گەرووی شێردا بە شوێن پاروو نانێکدا دەگەڕێن، بـە جـەرگترین مرۆڤـەکانی ئـەم گۆی زەوییەن کە سینگیان پڕە لە چیرۆکی کارەساتو سات بەساتی ژیانیـان ململانێی مەرگەو ژیان. هەر یەك لەوان باری هەزاران خـەمو کارەساتیان لە کۆڵ ناوەو قوربانییەکن بە تـاوانی ژیـان، ئایـەتی مـەرگیان دەپژێننـە کۆشی مانو هەناسـەیان، چ راتلەکێنـەرو خەمهێنـەرە، تەنانـەت ڕوانـینو ووردبوونەوەیــەکی کــورت لــە بەشــێکی زۆر بچــووك لــە شــەوەژانو ئازارەکانیان.

ئەوان قاچاخچی نین، بەلاّم بێکارو بێکاسبنو ڕێژیمی ئێران دوژمنـی سـوێندخواردوو نـەیاری قەستەسـەریان، ئـەو نـاوەی بەسـەردابڕیون تـا هەروا سوكو سانا هەموو جۆرە تۆمەتێکیان بخاتە پـاڵو دەسـتی ئـاوەلا بێ بۆ هـەموو جـۆرە سـەرکوتێكو هـەر چەشـنە رمکردنیـان. لـە بیرمـان نەچێ ئەو (قاچاخچی)یانە بەشێکی زۆر لـە ئـەو (رەسـەنترین) نەتـەوەی ئێرانیو (بوێرترین سنوور پارێزانی) ولاّتن کە گـەورە بەرپرسـانی ڕێـژیم

---

(١) عەلی بداغی، ڕۆژنامەی کوردستان، ژمارە (٤٠٠)ە، نوامبری ٢٠٠٤.

وەختو ناوەختو لە کاتە ناسکەکاندا بەسەریاندا هەڵدەڵێن، کەچی ئەوان بە کولە مەرگی دەژینو ژیانیان وە مەترسی دەخەن بۆوەی پاروەوە نانێك بۆماڵو منداڵیان وە دەست بێنن. ئەوان لە ناوچەکەیدا دەژین کە بە وتەی پایە بەرزانی ڕژێم (لە هێمنترینو ئەمنترین) ناوچەکانی وڵاتە، کەچی کارو کاسبیو کارگەو پیشەسازیو ئاوەدانی تیا قاتە.

ژیان لەناوچە سنوورییەکانی کوردستاندا گەلێك تاقەت پڕووکێنو پڕ هەژمەتترە لە چاو ناوچەکانی تری کوردستان. ئەو ناوچانە هەموو کاتو زیاتر لە شوێنەکانی تری کوردستان سووتەمەنیی شەڕو پێکدادان بوون، زەوییەکانیان بەجێی لە خۆگرتنی دەغڵو دان، بوونەتە کێڵگەمینو هەر بە ڕووی دانیشتوانی ناوچەکەشدا تەقیونەتەوەو دەتەقێنەوە.

لەنێوان شەڕی ئێرانو عێراق زۆرترین زیانیان وێ کەوتو لەسەردەمی بە ناو ئاوەدانیو (سازندەگی)دا کەمترین ئاوڕیان لێدرایەوەو ئێستاکەش زۆرترین قوربانیانی کارەساتەکانی پاشماوەی شەڕو درێژەی سیاسەتە چەوتەکانی ڕێژیم هەر لەو گەلەن. گەلێك کە تەنانەت ژیانی کۆڵبەریو شەو بە کێویشی پێ ڕەوا نابینن.

رامان لە ژیانی کولە مەرگیو پڕاوپڕ لە دۆخی لە گێڕانەوە نەهاتووی ئەم خەڵکە، ویژدانی وەخەبەری هەر مرۆڤێکی دەرووەست بە مرۆڤایەتی دەهەژێنێ.

ئەوان دەزانن تەقەیان لێدەکریو دەکەونە بەر دەسڕێژی هێزەکانی ڕێژیم، ئەوان دەزانن مینە نووستووەکانی ژێر دڵی خاك، چاوەڕوانیان دەکەنو هاکا گرمەیەکو پەڕینی دەستو لاقێك، لە لێدان کەوتنی دڵێکو

هەتیووبوونی منالێکی چاو لە دەرگاو بێ سەرپەرشتو بێ نانهێنەر مانەوەی بنەماڵەیەکو... ئەوان باش دەزانن سەرماو سۆڵو بەفرو کرێوە بێ بەزییە، لەوانەیە برشتیان لێببڕێو ڕقیان هەڵێنێ یاخۆ بکەونە ژێر ڕنووی بەفرو لەوانەشە بەرگەی ڕەوەزو هەڵدێران نەگرنو بکەونە بەر ڕقی سروشت، بەڵام نیازی کۆشێك منالّی برسی چاوەڕوان، نەبوونی هیچ هیوایەك بۆ دابینکردنی پێداویستییەکانی ژیان تین وەبەر هەنگاوەکانیان دەنێو وا دەکا بیر لە گرفتو کۆسپو کۆستەکانی بەردەم ڕێیان نەکەونەوە. ئەوان ڕێگەی هاتو نەهاتیان دەگرن، کەچی لەولا دڵە خورپە بۆ ساتێکیش لە بنەماڵەکانیان نابێتەوە کە ئاخۆ بڵێی کاسبکارەکانیان، برا، باوك یا هاوسەرەکانیان جارێکی تر سەر بەدەرگای ماڵیدا کە نەوەو بۆ نووچدانێ لای وان بمێننەوە.

لە ڕاستیدا نە ئەوان قاچاخچینو نە ئەو کەلو پەلانەی لەسەریان دەدرێنە بەر دەسرێژ، شتومەکی قاچاخنو نە کردەوە نا مرۆڤەکانی هێزەکانی ڕێژیم لەو پێوەندییەدا پاساو هەڵدەگرن. ئەگەر هێنانو بردنی کەلو پەلو پێداویستیەکانی ڕۆژانەی ژیان قاچاخە، بۆ لەسەر سنوورو لە خالّی (سیفر)ی سنووردا پێشیان پێناگیرێو بۆ لە قولایی خاکی کوردستاندا دەکەونە بەر ڕاوەدوونانی هێزەکانی ڕێژیمو چۆنە وا بە سووکو سانا سیلەیان لێدەگیرێو خەڵتانی خوێن دەکرێنو کەلو پەلو شتومەکەکانیشیان بە تالان دەبردرێن. کام یاساو ڕێسای مرۆڤانەو کامە شەرع ڕێگە دەدا کە کاسبکارانی کورد بەبێ هیچ لێپرسینەوەیەك بدرێنە بەر دەسرێژی گوللەو ماڵو ژیانیان لێ تێك بدرێ؟ ئەگەر ساتو سەوداو

هێنانو بردنی کەلو پەلی ژیانو خواردنو کۆڵبەری قاچاخ تاوانە، کامە یاسا ڕێگە دەدا بەبێ گرتنو دادگاییکردن سزایەکی وەها توندو نامرۆڤانەیان بەسەردا بسەپێندرێو بکوژانو بڕیاردەرانی ئەو کارەساتانەش دەسخۆشییان لێبکرێو ڕێزیان لێبگیردرێ؟

ئەو جۆرە کردەوانەی ڕێژیم ئەو ڕاستییە ئاشکرا دەکەنو دەیسەلمێنن کە ڕوانگە ئەوانەوە ڕۆڵەکانی کورد هەر هەموو بەهۆی کوردبوونیان تاوانبارو نەیارنو کوشتنو دەستگرتنو بەسەر خوێنوماڵو سامانیان شتێکی ئاسایی، حەڵاڵو ڕەوایە. ئەو ڕێگە پێدانەش لە سەرچاوە ئایینییەکانی ڕێژیمو ئایدۆلۆژیی باڵا دەستەوە سەرچاوەی گرتووە، ئەگینا هەر لەو پێوەنییەدا ڕوونو ئاشکرایە کە خودی بەرپرسانی پایە بەرزی ڕێژیمو بگرە بڕیار بەدەستانی ئاستی خوارەوەش بە کەڵك وەرگرتن لە ڕانتو ڕانتخۆریی نێو خۆی دەزگای دەوڵەتییەکان بە کەڵك ئاوەژوو لە پێوەندیو بەرپرسیارەتییەکانیان بە شێوەیەکی بەربڵاوو لە پانتایەکی بەرفراواندا هەر ئەو شتومەکە قاچاخەو کەلو پەلی بەمانا ڕاستی قاچاخ لە ناوچە سنوورییەکانی کوردستان ڕا بۆ قوڵایی شارەکانی ئێرانو هەموو ناوچەکانی وڵات رادەگوێزن.

باس لە چارە ڕەشیو بێ ئەنوایی ئەو گەلە بەشخوراوە نە ئەوەیە تەواو دەربڕی مەزڵوومییەتو چەوساوەیی ئەوان بێو نە ئەوەیە کە بەو چەند دێرە ببڕێتەوە.

ئەوی جێ بەهەموو دڵخۆشییەکو لە پەنا ژیانی خێزانیان لێژ دەکاو بەرەو چارەنووسی لێڵو نادیاریان دەبا، بێگومان بێ هیوایی،

دۆشـداماوەیو بـێ دەرەتانییـە، ئـەگینا بلێـی ئـەو کاسـبکارانە ئەگـەر تۆسقاڵێ هیواو شك ببەن کە لـە پـەنا کەسوکارو خێزانیـانو لـە شـار یـا گوندەکانیان کارێكو سەرقاڵییەك هەبێ، کـە بتـوانن ژیانیـانی پـێ دابـین بکەن، بێنو بە لە بەرچاوگرتنی هەموو ئەو مەترسیانەو هەست پێکردنو بە مۆتەکەی مەرگ بەسەر سەریاندا ملی ڕێگەی هاتو نەهات بگرن؟

ئەوان بە تـاوانی قاچاخـچییەتی گیانیـان لێدەسـتێندرێو بارەکانیـان زەوتو بـە تـاڵان دەبـردرێ لـە حاڵێکـدا زۆربـەی ئـەو کەسـانەی لـەو چارەنووسـەدا پەلـەقاژەی مـەرگو ژیانیانـە، کرێگرتـە یـاخۆ کۆڵبـەرنو بارەکەش هی خۆیان نییەو ئەگەر لە کـەمینو مـەرگیش پـارێزراو بـووبن، ئەوا دەبـێ لـە بەرامبـەر دانـی جریمـەی قورسـی (تـا ٢٥٠ هـەزار تمـەن) بگەڕێنەوە سەر کاروباری خۆیان! ئەوە لـە حاڵێکدایـە کـە قـازانجی ئـەو کۆڵبەرییە لە ڕۆژدا لە (٥٠٠٠) هەزار تمـەن بـۆ سـەرێ تێناپـەڕێ. ملـدانی ئەوان بەو چارەنووسەش لەو دۆخەرا کە بێکاری، گرانیو، ڕۆژ ڕەشی لـە هەموو بارێکەوە تەنگی بە خەڵکی کوردستان هەڵچنیوە.

ئەوان لە پڕوووکانی لەشو گیانیان خۆش دەبنو بەرەو ڕووی ئەو هـەموو مەترسیو کارەساتانە دەبنـەوە، تـەنیا لـە پێنـاو دەستخستنی لانـی کـەمی بژێوی ژیانیانو ئەوەش دیاریو ویستی ئەو ڕێژیمەیە کە تینـووە بـە خـوێنی ڕۆڵەکانی ئەو گەلەو لە ڕێزی دوژمنە سوێند خواردووەکانیەتی.

لـە ڕاسـتیدا ئـەوە گۆشـەیەك لـە پێناسـەی نەتەوەیەکـە کـە لـە چوارچـێوەی ئێرانێکـی دژ بـە هـەموو مافـەکانیو نـامۆ بـە هـەموو داوا ڕەواکـانی ناچـار بـە ژیـانێکی کولـە مـەرگی کـراوە. هـەر لـە جێدا هۆی

هەڵدانی هەژاری، بێکاریو گەشەسەندنیان لە کۆمەڵگەی کوردستانداو پەنابردنی دانیشتوانی ئەم هەرێمە بۆ هەر چەشنە کارێکی تاقەت پڕووکێنو پڕ مەترسی دەگەڕێتەوە سەر دواکەوتوو ڕاگیراوی گەشەنەکردنی کوردستان، بەڵام هەر هۆی گەشەنەسەندنی کوردستان چ لە بواری ئابوریو چ لە بواری سیاسیو کۆمەڵایەتیدا گرێدراوە بە نێوەرێکی سیاسەتە شۆڤینانەو دژە کوردانەی دەسەڵات بە دەستانی ڕێژیمی کۆماری ئیسلامی.

ڕژێمی کۆماری ئیسلامی بە سەرنجدان بەوەی کە هەر لە سەرەتاوە بزووتنەوەی مافخوازانەی گەلی کوردو خەباتگێڕانی کوردستانی وەك چقڵی چاوو لەمپەری جێبەجێ کردنی سیاسەتە دژی گەلییەکانی زانیوەو لە ڕوویەکی ترشەوە بەهۆی بیری شۆڤینانەو بە بیانووی پڕوپووچی وەك نەبوونی ئەمییەتو هەبوونی رەوتی ئازادیخوازی (هەڵبەت لە ڕوانگەی ئەوانەوە جوداییخوازی) کوردستان، نیشتمانی ئێمەیان لە هەژاریو دواکەوتوویيدا ڕاگرتووەو هەوڵی سڕینەوەی شوناسی نەتەوەییو مێژووییمانی داوەو هەر کاتێکیش مەترسییەك بەرەو ڕووی دەسەڵاتەکەیان بۆتەوە، کردویانین بە قەڵغانی بەلاو نازناوی (ڕەسەنترین ئێرانی)و بوێرترین (سنوورپارێزی) داوەتە پاڵمان.

سڕینەوەی ئاسەواری هەژاری، بێکاریو دواکەوتوویی کوردستان بە گشتیو ناوچە سنوورییەکانی کوردستان بە لە هەموو شتێك بەستراوەتەوە بەخۆشکردنی بواری گەشەی سیاسیو ئەوجار گۆڕینی ڕوانگەی ڕێژیم سەبارەت بە کێشەی نەتەوەیی لە کوردستانو بەدوای

ئەوەدا دانانی پلانی کارامەو لەبار لەبواری سەرمایەگوزاری، دامەزردانی کارخانەو کارگە پیشەییەکانو پشتگیرییەکان لە ناوەندەکانی بەرهەمهێنەری دەرفەتی کارو بەشی خسووسیو تەرخانکردنی بۆدجە بە مەبەستی نۆژنکردنەوەو مۆدێرنیزەکردنی کشتوکاڵ، ئاژەڵداریو بەشەکانی تری گەشەی ئابووری، ئەوەش نە لە ئیرادەی دەسەڵات بەدەستانی رێژیمی کۆماری ئیسلامی دەوشێتەوەو نە ئەو بیرە شۆڤینانەو دژی گەلییە لە خۆیدا توانای نوێبوونەوەو بەخۆدا چوونەوە شك دەبا.

لێكدانەوەی وشەكان:

دەروەست	:	خەمخۆر
ڕەوەز	:	قەدپاڵی شاخ
پاساو	:	دەلیل، بیانوو
بێ ئەنوا	:	بێ دەسەڵات، چارە ڕەش
ریژێم	:	ڕژێم
ئاوەڵا	:	کراوە، ڤەکری
قەستەری سەر	:	تینووی سەر
کاسبکار گەلێکن	:	کاسبکارێکی زۆرن، گەلەك شوولکەر
تیاقاتە	:	لێی نییە، لێ نینە
هەژمەت	:	زەحمەت
بڕست	:	تاودان، هێز
نووچدان	:	کەوتن، کەفتن

پێرست

لاپەڕە	بابەت	ز
٣	پێشدەستیی	.١
٥	ڕوونکردنەوە	.٢
٦	بەشی ڕێزمان	.٣
٧	ناو لەڕووی داڕشتنەوە	.٤
٢٠	چاوگ	.٥
٢٥	چاوگ لە ڕووی داڕشتنییەوە	.٦
٣٢	بەکارهێنانی چاوگ وەکو ناو	.٧
٣٧	ڕەگی کار	.٨
٤٠	دۆزینەوەی ڕەگی کار	.٩
٥٢	چاوگ سەرچاوەی داڕشتنی کارە	.١٠
٥٦	دەمەکانی کار کاری ڕابوردوو	.١١
٦٣	کار (کاری ڕانەبوردوو)	.١٢
٦٩	کاری داخوازی	.١٣
٧٥	کاری بکەر دیارو بکەر نادیار	.١٤
٨١	کاری بکەر دیار و بکەر نادیار لەکرمانجی ژوورو	.١٥
٨٦	جێناوی پرس	.١٦
٩٢	هاوەڵناوی پرس	.١٧
٩٧	هاوڵکاری پرس	.١٨

لاپەڕە	بابەت	ز
١٠٤	رستەی لێکدراو	.١٩
١٠٩	ئامرازی پەیوەندی	.٢٠
١١٧	ئامرازی دانەپاڵ (خستنەسەر)	.٢١
١٢١	بەشی ئەدەب (ئەدەب)	.٢٢
١٣٧	فۆلکلۆر چییە ؟داستان	.٢٣
١٥١	داستانی کوردی	.٢٤
١٦٧	پەندی پێشینان	.٢٥
١٧٤	لێکۆڵینەوەی تازەی ئەدەبی کوردی	.٢٦
١٧٦	قوتابخانەی (ڕێبازی) کلاسیکی	.٢٧
١٧٧	قوتابخانەی (ڕێبازی) ڕۆمانتیکی	.٢٨
١٧٩	قوتابخانەی (ڕێبازی) ڕیالیزمی	
١٩٠	**بەشی نموونەی ئەدەب**	.٢٩
١٩١	مەلای جزیری	.٣٠
١٩٤	حاجی قادری کۆیی	.٣١
٢٠٠	وەلی دێوانە	.٣٢
٢٠٤	پیرەمێرد	.٣٣
٢١٠	گۆران	.٣٤
٢١٤	هەژاری موکریانی	.٣٥
٢١٧	دیلان	.٣٦

ز	بابەت	لا پەڕە
.٣٧	سەبری بۆتانی	٢٢٢
.٣٨	مقداد مەدحەت بەدرخان	٢٢٦
.٣٩	شاکر فەتاح	٢٣١
.٤٠	**بەشی خوێندنەوە**	٢٣٩
.٤١	دوانزە سوارەی مەریوان	٢٤٠
.٤٢	نرخی سەربەستی	٢٤٦
.٤٣	ڕەواندز	٢٤٨
.٤٤	دارگوێز	٢٥٢
.٤٥	بەرزەبوون	٢٥٤
.٤٦	گورگو ئێستر	٢٦٠
.٤٧	سەرهەڵدان	٢٦٣
.٤٨	هونەری شانۆگەریی پێویستی بە هەرەوەزە	٢٦٥
.٤٩	نامیق کەمال	٢٧٠
.٥٠	هەژاریی	٢٧٥
.٥١	ئەز دزانم ئاڤ ل سەر چ ڕا دچت بەڵێ نابێژم	٢٧٩
.٥٢	ژیانی کۆچەر	٢٨٣
.٥٣	قازی محەمەدی پێشەواو کۆماری کوردستان	٢٨٧
.٥٤	ژیانی ئەمڕۆم دەفرۆشم بۆ کڕینی نانی سبەی	٢٩١
.٥٥	پێڕست	٢٩٨